

KORUNK

IPAR ÉS MŰSZAKI ÉRTELEM •
ÚJ MINŐSÉG A VÁLLALAT-
GAZDÁLKODÁSBAN • BIOTECH-
NIKA ÉS BIOLÓGIAI IPAR •
MAGYAR NYELVŰ MŰSZAKI IRO-
DALMUNK • MORUS-TÉZISEK •
MEGVÁLTÁS ÉS VÉGÍTÉLET KÖ-
ZÖTT • SZTRANYICZKI GÁBOR
— BRETTER GYÖRGYRŐL • ÚJ
SPANYOLORSZÁG FELÉ • KENÉZ
FERENC, D. SZABÓ LAJOS, TA-
KÁCS TIBOR, TÓTH ISTVÁN ÉS
TÓKÉS ZOLTÁN VERSEI • • •

1978 • 4

A Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács folyóirata

KORUNK

XXXVII. ÉVFOLYAM, 4. SZÁM • 1978. ÁPRILIS

- PÉTER GYÖRGY** • Új minőség a vállalatgazdálkodás mechanizmusában 273
VÁRHEGYI ISTVÁN • Ipar és műszaki értelem 276
TÓKÉS ZOLTÁN • Képe lassan feldereng, Vonat az alagútban, Magány (kép-
versek) 280/281
JENEI DEZSŐ • Magyar nyelvű műszaki irodalmunk 281
GÁLL ERNŐ • Megváltás és végítélet között 291
KENÉZ FERENC • Fejállásban, Viszonylatok (versek) 298
PUSKÁS ATTILA • Biotechnika, biológiai ipar, biomérnökség 299
FAZEKAS JÁNOS • A Habsburg-elyomás Erdélyben II. (A néptömegek harca
a társadalmi és nemzeti felszabadulásért — 1690—1847) 303
TAKÁCS TIBOR • Ahány tányérom, annyi csillagom, Zsögödi színek (versek) 310
HAJÓS JÓZSEF • Morus-tézisek 311
TÓTH ISTVÁN • Négyorosok (versek) 317
D. SZABÓ LAJOS • Harlekin októberben (vers) 318

JEGYZETEK

- KÁNTOR LAJOS** • Váradi találkozások (Nagy Lászlóval és Marin Sorescuval) 319
SZTRANYICZKI GÁBOR • Kései nekrológ helyett 322

FÓRUM

- SZÁSZ JÁNOS** • A kategóriáról 324
GAAL GYÖRGY • Tankönyv és kézikönyv 325
NAGY GÉZA • Nem középiskolás fokon... 327

NEMZETKÖZI ÉLET

- SZTRANYICZKI GÁBOR** • Új Spanyolország felé 330

SZEMLE

- HERÉDI GUSZTÁV** • Valóságelvű pedagógia (Gondolatok a könyvtárban) 336
SZESZTAY ANDRÁS • A társadalom és a természeti katasztrófák 340
L. F. • Új utakon a „DocB” (Könyvről könyvre) 343
K. L. • Latinovits Zoltán (Könyvről könyvre) 344
SZ. J. • Pilinszky János: Beszélgetések Sheryl Suttonnal (Könyvről könyvre) 346

LÁTÓHATÁR

- SZ. J.:** A regény sorsa (Secolul 20), Contemporanul, Magyar Tudomány, Le Nouvel Observateur, Bölcsész

SZERKESZTŐK—OLVASÓK

ILLUSZTRÁCIÓK

- Bakó-Hetei Rozália, Albrecht Dürer, Kabán József, Harald Meschendörfer, Simon Sándor, Gy. Szabó Béla, Székely Dániel, Varga Imre

KORUNK

- ALAPÍTOTTA Dienes László (1926) — SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940).
Főszerkesztő: Gaál Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Rácz Győző
Felelős titkár: Ritoók János
Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Mócok útja 3.
Telefon: 2 18 36 (főszerkesztő); 1 60 30/117 (titkárság); 1 60 30/125 (szerkesztők).
Postacím: 3400 Cluj-Napoca, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

Új minőség a vállalatgazdálkodás mechanizmusában

A Román Kommunista Párt a IX. kongresszus után különös hangsúlyt helyezett a gazdasági-társadalmi vezetés folyamatos javítására, a dogmatikus és elavult gazdaságvezetési ezetek kiküszöbölésére, újabb vezetési formák és keretek meghonosítására, hogy ezek a leghatékonyabban segítsék elő a termelőerők fejlődését, biztosítsák a gyors gazdasági és társadalmi haladást.

A termelőerők fejlődése a termelési viszonyok megfelelő átalakulását igényli, hogy ezek *állandó összhangban* legyenek a termelőerők jellegével és fejlettségével, s a feltételeknek megfelelő társadalmi keretek, vezetési formák és módszerek állandó tökéletesítésével megelőzzék vagy felszámolják az esetleges ellentmondásokat. „A párt a társadalom fejlődésének objektív szükségszerűségéből kiindulva — az élet követelményeinek és a társadalomban végbemenő állandó változásoknak megfelelően — messzemenő figyelmet fordít a munkaszervezés módszereinek tökéletesítésére, a társadalom általános vezetési tevékenysége színvonalának minél magasabb szintre emelésére” — állapítja meg a Román Kommunista Párt programja. A párt szem előtt tartja azt az elvét, miszerint a gazdasági-társadalmi vezetés és szervezés formái és módszerei folytonos kiigazításra szorulnak, lépést kell hogy tartsanak a változásokkal, az anyagi és szellemi fejlődés megkövetelte feladatokkal. Ezért helyettesítette a párt 1967-es országos konferenciája az egyszemélyes vezetés elvét és gyakorlatát a kollektív vezetéssel, és növelte a vállalati közgyűlés szerepét a gazdasági döntésekben. Ezzel mintegy kiemelte a munkások nem csupán termelői, hanem tulajdonosi minőségét is. A gyakorlat igazolta annak a meglátásnak az igazát, hogy a kollektív vezetés gazdasági és társadalmi hatékonysága nagy; ezzel szemben az egyszemélyes vezetés, még ha a legkiválóbb vezetőket választják is erre a funkcióra, már nem felel meg a jelenlegi gazdasági-társadalmi igényeknek.

A XI. kongresszuson és az 1977-es országos konferencián a párt újabb intézkedéseket fogadott el a gazdasági-társadalmi élet szervezésének és vezetésének, az ennek megfelelő szervezési kereteknek a tökéletesítésére azért, hogy a munkások és az összes dolgozók, nemzetiségi különbség nélkül, közvetlenül részt vegyenek a különböző tevékenységi ágazatok, az egész társadalom irányításában, sorsuk és kommunista jövőjük tudatos alakításában. Ilyen értelemben említjük meg a dolgozók tanácsainak a múlt év nyarán megtartott kongresszusát és a Dolgozók Országos Tanácsának megalakulását. Az öt évenként összeülő kongresszus, valamint a Dolgozók Országos Tanácsa egész társadalmunk szintjén biztosítja a dolgozó tömegek részvételét a gazdasági-társadalmi fejlesztés kérdéseinek megvitatásában és megfelelő határozatok hozatalában. Mindez kiegészíti a szocialista társadalmunk vezetés-szervezési rendszerét, s kifejezője a szocialista demokrácia fejlődésének. Az új szocialista demokrácia alapja az, hogy a néptömegek részt vesznek az egész közéletben, s a nép tudatosan alakítja sorsát. Különösen fontos az, hogy növekedjék a dolgozók tanácsának és a közgyűlésnek a szerepe a vállalatok és a gazdasági egységek vezetésében. Külön is ki kell emelnünk azt, hogy a vezetőtanácsokban jelentősen növekedett a kétkezi dolgozók száma és a közgyűlések hatásköre az egység alapvető problémáinak megvitatásában, valamint a terv kidolgozásához és teljesítéséhez, a dolgozók munka- és életfeltételei javításához szükséges intézkedések elfogadásában.

Nagy jelentőségű az a határozat, amely kimondja, hogy a pártszervezet titkára egyben ellátja a dolgozók tanácsának elnöki tisztét is, a vállalat igazgatója, a szakszervezet elnöke és a munkások közül választott személy pedig az alelnöki tisztséget tölti be. Ezáltal jelentősebbé válik a dolgozók tanácsának szerepe, fokozódik a párt vezető szerepe, a pártszervezet felelőssége a vállalat tevékenységének megszervezésében.

A vállalatvezetésnek és a vállalati gazdálkodásnak a tudományos-műszaki forradalom követelményeinek megfelelő színvonalra kell emelkednie. „Szükségesnek tartom — állapította meg Nicolae Ceaușescu elvtárs a tavalyi pártkonferencián tartott jelentésében —, hogy a mennyiségi felhalmozódás szakasza után új, felsőbbrendű, a minőségért folyó harc szakaszába lépünk.” Ennek, a vállalatgazdálkodás

mechanizmusában bekövetkező új szakasznak az értelmezését részletezte Nicolae Ceaușescu elvtárs a bukaresti nehézipar dolgozóinak 1978. február 18-i közgyűlésén tartott beszédében is. A vállalatgazdálkodásnak új minőségi szintre való emelése mindenekelőtt azt jelenti, hogy a gazdasági-társadalmi tevékenység központi irányítását hatékonyabban kell összehangolni a vállalat gazdasági önállóságával, és jobban ki kell használni az önálló elszámolás nyújtotta lehetőségeket. Továbbra is biztosítani fogjuk a gazdaság tervszerű, egységes vezetését, egybekapcsolva a munkaközösségek növekvő kezdeményezésével és felelősségével, valamennyi gazdasági egység öngazdálkodásával, pénzügyi önellátással és önálló gazdálkodásával — állapítja meg Nicolae Ceaușescu elvtárs. — Ezen belül minden egységnek termelnie kell, hogy fedezhesse kiadásait lejben és valutában egyaránt.

Az RKP KB 1978. március 22—23-i teljes ülésének határozata a gazdasági-pénzügyi vezetés és tervezés tökéletesítésével kapcsolatban előírja, hogy intézkedni kell az alábbiakra vonatkozóan: „Az önálló gazdasági-pénzügyi ügyvitel megerősítése, a hatáskörök bővítése a döntéshozatalban, az elfogadott határozatok megvalósításában és a tervteljesítésben annak érdekében, hogy a gazdasági-pénzügyi mechanizmust összhangba hozzuk a létrehozott demokratikus szervezési kerettel, a gazdasági egységek és azok kollektív vezetőszervei számára pedig biztosítsuk a törvény által nyújtott hatáskör és felelősség tényleges gyakorlásához szükséges gazdasági-pénzügyi tényezőket és eszközöket. Mindez a munkásöngazdálkodás magasabb színvonalra való emelését, valamint a dolgozók közösségei gazdasági-társadalmi életünk vezetésében betöltött szerepének növekedését kell hogy eredményezze.”

A vállalati önállóság további növelése egy olyan új szakasz követelményeinek felel meg a szocialista gazdálkodásban, amely a termelés objektív és szubjektív feltételeinek a megváltozását fejezi ki. A mai magas műszaki színvonalú ipari egységek meg kell hogy feleljenek a belföldi és külföldi piac megnövekedett minőségi igényeinek. A termelést már nem lehet csupán a szakminisztériumok és az ipari központok útján irányítani. A tervgazdálkodás egyre inkább a piacgazdálkodáshoz kapcsolódik, és a termelő vállalatnak a vásárlók szükségleteivel összhangban kell a termelési tervet elkészítenie, figyelembe véve saját termelőkapacitását. Nem lehet olyan tervet készíteni, vagy olyan vállalati döntéseket hozni, amelyek nem számolnak a piaci igényekkel; nem engedhető meg, hogy a termékek a raktárban főlhalmozódjanak és eladatlanok maradjanak. Ez ellentmond a gazdasági ésszerűség elemi követelményeinek. A gazdasági szempont érvényre juttatása a gazdaságilag jobban képzett szakembereket az őket megillető szerephez juttatja.

Megjegyzendő, hogy ma már a különféle termelőegységekben magas szaktudású emberek dolgoznak. Ennek figyelembevételével kell nagyobb szerepet juttatni az emberek minőségi átfelmérésének, felkészültségük és ismereteik további bővítésének, *gyakorlati készségük kibontakoztatásának*. A maga munkahelyén mindenkinek arra kell törekednie, hogy állandóan tanuljon, gyarapítsa ismereteit, és egyre jobban dolgozzék az ország fejlődéséért.

Annak ellenére, hogy az utóbbi időben a párt- és az állami határozatok arra törekedtek, hogy kiterjesszék a pénzügyi tényezők hatáskörét, a pénzügyi mechanizmus régi, merev, dogmatikus módszerei még helyenként ellentétbe kerülnek a vállalatvezetés demokratikus kereteivel, és akadályozzák a gazdasági egységek pénzügyi tevékenységére vonatkozó törvények előírásainak érvényesülését. „Eppen ezért határozott intézkedéseket kell foganatosítani — hangsúlyozza Nicolae Ceaușescu elvtárs —, hogy rendet teremtsünk ebben a szektorban is, hogy a gazdasági és pénzügyi mechanizmust az új kollektív vezetési formák fejlettségének színvonalára emeljük, kiküszöböljük mindazt, ami már nem felel meg a követelményeknek.” Gyakorlatilag az elavult mechanizmus felszámolásáról, új mechanizmussal való helyettesítéséről van szó, arról, hogy az utóbbi elősegítse a termelőerők gyors fejlődését, és megfeleljen a gazdasági-pénzügyi tevékenység korszerű vezetési formáinak, a vállalatok demokratikus öngazdálkodási kereteinek.

A pénzügyi gazdálkodás terén az önellátás rendszerét vezetik be. Az önálló elszámolás a szocialista gazdaság fejlettségének magasabb szintjén szükségszerű. Lényege az, hogy a vállalat saját maga valósítja meg a bővített újratermelést, ami viszont feltételezi, hogy a nyereségnek jelentősebb részével rendelkezze a termelés bővítése, a dolgozók javadalmazása és szociális-kulturális igényeik kielégítése végett. Ez a rendszer függetleníti a vállalatot az állami költségvetéstől, a termelőegység saját maga gazdálkodik az anyagi és pénzeszközökkel. Az önálló pénzgazdálkodás nem zárja ki, hanem feltételezi a központi gazdasági szabályozók rendszerének árnyaltabb alkalmazását. Ez azt jelenti, hogy a vállalat továbbra is fizeti a forgalmi adót, és az államnak engedi át jövedelmének egy bizonyos hányadát, amellyel hozzájárul az ország gazdasági-társadalmi fejlesztéséhez. A társadalom nem mondhat le a központi beruházásokról, az általános szükségletek kielégítéséről és az

ehhez szükséges — a szocialista gazdasági egységekben előállított új értékből származó — pénzeszközökről. Az új vállalatokat továbbra is a központi fejlesztési alappól létesítik, a meglévőket viszont főleg saját pénzügyi forrásaikból korszerűsítik és bővítik. Itt elsősorban a bankhitelek játszanak majd szerepet. Az állam a gazdasági egységeknek a bankok útján kamatos hiteleket nyújt, ami ugyan csökkent a nyereséget, de a termelőegységeket ésszerű gazdálkodásra és a hitelek pontos visszafizetésére készíti.

Ismeretes, egyetlen vállalat sem működhetik jól, ha nem munkájának eredményeire épít, ha nem a termelés növelése, a nagyobb gazdasági jövedelmezőség alapján törekszik a folyamatos munkára és a vállalat fejlesztésére. A rossz vállalati gazdálkodás azzal a veszéllyel jár, hogy a vállalat tevékenysége a társadalom számára szükségtelenné válik, és az ilyen, nem gazdaságos termelést előbb-utóbb megszüntetik.

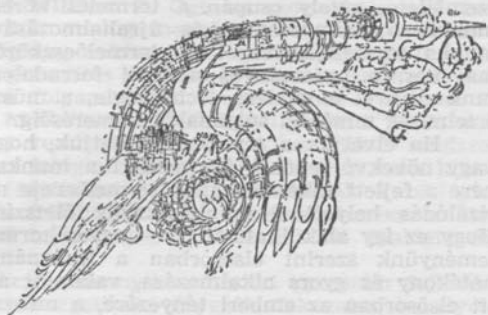
A vállalat gazdálkodásának minőségét mindenekelőtt az anyagi és munkaerő-ráfordítás színvonala és aránya méri. Ezzel függ össze az a szükségszerűség is, hogy a javadalmazás kiszámításakor az össztermelés helyett a *nettó* termelés mutatóját alkalmazzák. Ezzel megszűnik az össztermelés mesterséges növelésére irányuló hajszája, az a törekvés, hogy drága anyagokat vegyenek fölöslegesen igénybe alacsony műszaki színvonalú termékek előállításához. Ilyen gyakorlat nem ad semmit a társadalomnak, csak fogyaszt abból, amit azelőtt termelt, és árt a fejlődésnek. A nettó termék az újonnan megtermelt értéket jelenti. Márpedig csakis a létrehozott új érték biztosítja a felhalmozási és fejlesztési eszközöket, a társadalom és tagjai szükségleteinek egyre magasabb szinten történő kielégítését.

A dolgozók jövedelmének növekedése ezután a nettó termeléstől függ, a természetes mértékegységben mért termeléstől. Ezen az alapon a dolgozók a jövőben nagyobb mértékben részesülnek a vállalati nyereségből. Ezzel inkább összhangba kerül az egyéni érdek a csoport- és osztályérdekkel. A dolgozók közösen is érdekeltek lesznek abban, hogy a vállalat növelje nyereségét, hiszen ennek egy részét a dolgozók a vállalat fejlesztéséhez való hozzájárulásuk arányában kapják, másik részét a szükségleteiket kielégítő lakások építésére használják fel. E lakások mindvégig a vállalat tulajdonában maradnak, és az illető gazdasági egység rendelkezik fölöttük. Ugyanígy járnak el ezután egyéb szociális-kulturális kérdések megoldása terén is.

Megtartva az általános javadalmazási elveket, a személyi jövedelmek és a szociális kiadások a vállalat teljesítményének megfelelően árnyaltabbak lesznek. Ezzel az elosztás szocialista elve jobban érvényesül: a kollektív és az egyéni hozzájárulás arányában, ami a dolgozók fokozottabb érdekelttségéhez vezet.

A fokozottabb anyagi érdekelttség növeli az egyéni és kollektív felelősséget. A vállalatok jogkörének bővülése feltételezi, hogy minden egység élére megfelelő vezetőség kerüljön, amely jobban dolgozik, ha nagyobb a felelőssége, mind a terv összeállítása és végrehajtása, mind a bevételi és kiadási költségvetés kidolgozása és megvalósítása tekintetében.

Az új gazdasági pénzügyi mechanizmusra vonatkozó törvényeket a közeljövőben dolgozzák ki és alkalmazzák, ezért várható, hogy kedvező hatásuk nemsokára érezhető lesz.

Simor Sándor rajza

Ipar és műszaki értelem

A modern ipari fejlődésben a legértékesebb tőke az információ. A föld és a pénztőke után a mai kapitalista világ a tudományos-műszaki információt (találmányok, műszaki újítások) teszi a termelőerők fejlődésének legfőbb hajtóerejévé. A termelőerők elvont fogalmát össze kell kapcsolnunk a tudományos-műszaki forradalom új elemeivel. A rendszerelmélet, a strukturalizmus olyan új szempontok figyelembevételét hozta, mely a termelőerőket a társadalom általános technológiai rendszerében helyezi el. A modern ipari munkamegosztás még jobban kiemeli azt a tényt, hogy a termelésben az anyagi és szellemi tevékenységfajták strukturális egységbe fonódnak. A műszaki-tudományos információ és az azt létrehozó és hordozó műszaki értelmiség olyan döntő tényező lett, amely nélkül elképzelhetetlen a technikai haladás és a bővített újratermelés. Ha a modern termelés szerkezeti elemeit rendszerelméletileg elemezzük, ezekben a szubsztanciális (nyersanyag) és energetikai, fizikai tényezők mellett hovatovább az információ, a műszaki értelem intenzív szerepe és hajtóereje kerül előtérbe.

Az ipari fejlődésben döntő szerepet játszó technikai ráció és az ezt képviselő műszaki értelmiség kutatása még szorosan kötődik a kialakult szemléleti hagyományhoz. Ez a társadalmi réteg egyesek szemében csupán gazdasági és statisztikai kategória. A műszaki értelmiség szociológiai vizsgálatára még csak a társadalom termelőerőinek szerkezeti felépítésében kerül sor. A tudományos-műszaki forradalom korának legexponáltabb társadalmi rétege, a műszaki értelmiség még az általános értelmiség-szociológiában sem önálló diszciplína tárgya; szakszociológiájának kialakulása még várat magára, de növekedése és minőségi súlya előbb-utóbb ráírnyítja a társadalomkutatás fénycsóvját.

A társadalmi munkamegosztást oly nagy figyelemmel tanulmányozó Adam Smith kiemeli ugyan a technikában és annak fejlődésében szerepet játszó gazdasági, társadalmi és lelki tényezőket, elemzésében mégsem kap elég teret a társadalom technológiai rendszere és ennek éltető eleme, a műszaki értelem. A tudományos szocializmus klasszikusai mindamellett, hogy összefüggő képen szemlélik a termelőerők és a technika viszonyát, a technikai jelenség mint olyan, nem kap önálló területet a kapitalizmus fejlődési mechanizmusának és ellentmondásainak elméleti kidolgozásában.

Az iparban alkalmazott műszaki értelem hasznosítása, valamint az újítások és műszaki találmányok nélkül nem létezhetne ma tudományos-műszaki forradalom, de maga a kapitalizmus sem volna az, ami. Tisztán kell látnunk ezt, mert a régi sémákhoz, elemzési módszerekhez tapadó gondolkodás homályban hagyja a munkásosztály mellett az ipari forradalmat kidolgozó műszaki értelmiség történelmi szerepét és a társadalom termelőerőinek fejlődésében betöltött fontos helyét. A kapitalista gazdasági mechanizmus elemzésében elsikkadt értelmiség egy dogmatikus és megmerevedett elemzés síkján nem kapta meg őt megillető helyét még a szocialista termelési viszonyok alapján létrejött termelőerők elemzésében sem. Ma már egyes polgári közgazdászok is eljutottak annak felismeréséig, hogy csupán az *elvont tőke* és pusztán a *munkaerő* önmagukban elégtelen kategóriák a társadalmi termelés, de legfőképpen a bővített újratermelés, a technikai haladás és az ipari termelékenység vizsgálatához. Még kísért a termelőerők fejlesztésének leegyszerűsített szemlélete, amely csupán a termelés körébe vont mind nagyobb számú gép és munkaerő halmozásával és újrahalmazásával akarja megvalósítani a társadalmi munka termelékenységét. A termelőeszközök és a munkaerő marxi felfogását, a mai kor, a tudományos-műszaki forradalom követelményeire alkalmazva juthatunk csak el a modern technológia, a műszaki értelem és az ezt hordozó műszaki értelmiség minőségi súlyának felismeréséig.

Ha elvetjük a sémákat, láthatjuk, hogy a tőke érték-többlet-rátájának állandó vagy növekvő tendenciája mellett a munka és a tőke közötti gazdasági harc ellenére a fejlett tőkés országok termelőereje megsokszorozódott, és az abszolút pauperizálódás helyett a munkásosztály életszínvonalának növekedése következett be. Hogy ez így alakulhatott, az — egyes kormányok szociális politikája mellett — véleményünk szerint elsősorban a tudományos-műszaki forradalom eredményeinek hatékony és gyors alkalmazása, valamint a tőkés termelés minőségi elemeinek (és itt elsősorban az emberi tényezőre, a műszaki értelemre gondolunk) köszönhető.

A tőkés világ termelőerejének szerkezeti elemzésében a műszaki racionalitás, a műszaki értelmiség döntő szerepének feltárása nélkül meg sem közelíthető a fejlett országok gazdasági növekedésének, belső mechanizmusának titka. De nemcsak a kortárs jelenségekkel, hanem még a XIX. század végén és a XX. század elején kibontakozó modern tőkés világ változásaival, a műszaki fejlődés társadalmi kihatásainak vizsgálatával is sok tekintetben adós maradt a marxi ihletésű szakirodalom. A marxista elmélettörténet e komoly diszkontinuitását jelentő időszakban Kautsky tett ma már feledésbe merült, de figyelemreméltó kísérletet arra, hogy a modern termelőerők változása következtében beállott új helyzetet a történelmi materializmus szempontjából átértékelje (Karl Kautsky: *Die Materialistische Geschichtsauffassung*. J. H. W. Dietz Nachf. Berlin, 1927).

A kelet-európai szocialista országok gazdasági fejlődése általános törvényszerűségeinek, a tudományos-műszaki forradalom kihatásainak szem előtt tartásával is hangsúlyoznunk kell, hogy az általános tendenciák csak a konkrét történelmi-társadalmi tényezők, a sajátos adottságok figyelembevételével jöhetnek számításba. A kelet-európai országok gazdasági-társadalmi helyzetelemzése során nem kerülhető el az egyenlőtlen helyzetből fakadó egyenlőtlen fejlődés ténye. Románia esetében a történeti kiindulópont egy gyenge ipari bázisú agrárország volt, jelentős nyersanyagforrásokkal, de jórészt műveletlen paraszti tömegekkel. Harminc év perspektívájából is kivehető az ipari fejlődés *szükségszerűen* extenzív jellege.

Ma azonban, a három évtized alatt megvalósított ipari beruházások gazdasági és műszaki hatékonysága válik első számú napirendi kérdéssé. Ezt diktálja a fejlődő országok pályájáról való fokozatos áttérés a közepesen fejlett országok gazdasági-műszaki potenciáljának szintjére. Ebben a helyzetben került sor új iparfejlesztési modell kialakítására, melynek lényege a legmagasabb fokú műszaki hatékonyság általánosossá tétele. Ennek az új koncepciónak a gyakorlati keresztülvitelében azonban még oly visszahúzó erők is érvényesülnek, amelyek a termelés növelését és a munka termelékenységét továbbra is csak a beruházások növelésével, a mennyiségi mutatók fetiszizálásával szeretnék pótolni. Ezzel szemben az új gazdaságfejlesztési program lényege az, hogy az ipari beruházások arányának megőrzésével (ezt a felhalmozási alap magas rátája tette lehetővé) növeljük a műszaki hatékonyságot. Ezért ma már az ipari termelékenység legfőbb kritériuma nem a mennyiségi, hanem a minőségi elem. Fejlesztési programunk gerince tehát továbbra is az iparfejlesztés, de ezen belül sor kerül a termelőerők szerkezeti átalakítására, a magas fokú gépesítés és automatizálás útján. Ilyen körülmények között csak a beruházott anyagi értékek gyors körforgása biztosíthatja a megtérülést. Csakis a gyors körforgással, az anyagi javaknak a társadalmi munka termelékenysége útján való felhasználásával kerülhető el a tudományos-műszaki forradalom nemkívánatos hatása: a beruházott és magas társadalmi ráfordítással létrehozott műszaki bázis idő előtti erkölcsi kopása.

Maga a címben foglalt kérdésfeltevés (értelem és ipar mint egymást kölcsönösen feltételező és befolyásoló fogalom-pár) is kifogásra adhat okot, hiszen egy biológiai, pszichológiai és társadalmi síkon létrejött jelenséget (értelem) hogyan vonatkoztathatunk egy természettudományi-műszaki-gazdasági valóságra (ipar)? Anélkül, hogy most ismeretelméleti fejtegetésekbe bocsátkoznánk, megjegyezzük, hogy mindezek a fogalmak, akár a biogenetika, akár a szociogenetika síkján, történeti fejlődésükben is kibonthatók, és tartalmukban, valamint érvényességi körükben elhatárolhatóak. A társadalom termelőerőinek s azon belül a műszaki haladás és az ipari fejlődés összefüggéseinek tanulmányozásához értékes szempontokat nyújt Valter Roman, amikor megállapítja: „Az emberi faj és a technikai világ genetikai problémáinak összehasonlító vizsgálata érdekes és járható utat nyithat meg az elméleti kutatás számára.” (Valter Roman: *Știința și marxismul*. Buc., 1973. 205.) Hasonló álláspontot képvisel William Z. Ogburn szociológus, aki bár elveti a biológiai és társadalmi folyamatok analóg megközelítését, amikor a műszaki jelenségek társadalmi hatását vizsgálja, módszerbeli engedelményeket tesz, és ő is elismeri, hogy az összehasonlító megközelítés értékes és hasznos szempontokat nyújthat a technikai haladás történelmi folyamatának megértéséhez (William Z. Ogburn: *Social Change, on the Respect to Culture and Original Nature*. Allen and Unwin. London, 1923. 57.). Az általános rendszerelmélet, a kibernetikai rendszerek kidolgozása, valamint ezeknek a szociológiai kutatások területére való kiterjesztése ma már hatékony módszertani segítséget jelent, és nemcsak a biológiai és társadalmi jelenségek közti analógiák felállítását teszi lehetővé, hanem a biológiai rendszerek, valamint a társadalom technológiai rendszere közti analógia elméleti-módszertani alkalmazását is.

Kérdésfeltevésünk lényege a következő: mennyiben hozhat gyorsabb fejlődést a termelési struktúrában az anyagi és energetikai tényezők fokozatos behelyet-

tesítése és a konstans elemek felerősítése műszaki információval? A műszaki értelem, így például a kibernetika behatolása a technológia folyamataiba, a magas szintű gépezés és automatizálás mennyiben növeli a gépek és műszaki berendezések jobb kiaknázását, és milyen mértékben csökkenti erkölcsi kopásukat? Mennyiben módosulnak a társadalmi termelőviszonyok a fizikai munka fokozatos intellektuális töltődésével, a technikai haladást megvalósító műszaki értelmiségnek a fejlődést biztosító társadalmi erővé, minőségi hatóerővé válása következtében?

Vizsgálódásunk tárgya a műszaki értelem és annak kisugárzása az ipari társadalom termelőerőire. Az anyagi, technikai rendszerek immanens törvénye a viszonylag gyors elhasználódás. Ezzel szemben az információs rendszer, a műszaki ismeretekben konkretizálódott értelem értéke időtálló, tartalmi töltése hosszú évezredekben át megmarad. A társadalom technológiai memóriáját biztosítja a szó, a betű, a modern kommunikációs eszközök. Bármely tudományos felfedezés és műszaki találmány éppen szellemi, információs töltése folytán mindig magasabb rendű marad az őt megtestesítő anyagi rendszerekhez viszonyítva. Az a kerék vagy szerkezet, amelyet az euklideszi geometria alapján megalkotunk, előbb-utóbb elhasználódik. Nem állíthatjuk azonban ugyanezt az euklideszi geometriáról, amely racionális tartalmát, információs töltését mindmáig megőrizte. Az emberiség információs állománya, a felfedezések, találmányok, műszaki újítások éppen használatuk révén őrzik értéküket. Időben túlélnek az általuk létrehozott és az ényeszet sorsára jutott technikai rendszereket. Így jutunk el a modern társadalom műszaki memóriáját megtestesítő tudományos szakirodalomhoz, legyen az könyv, folyóirat, egyszerű információs célt szolgáló műszaki kiadvány. Akárcsak a pénz, amely mint egyetemes értékmérő pótolhatatlan szerepet játszik a gazdasági életben, úgy a szakirodalom, az információt megtestesítő és hordozó szó is látszatra egyszerű, de történetileg hatalmas tényező lett, amely az emberi civilizáció és kultúra fennmaradását és továbbfejlődését szolgálja. Igen kifejező elméleti kísérlettel igazolja ezt K. Popper, amikor azt bizonyítja, hogy ha valamilyen katasztrófa következtében az összes anyagi, fizikai javak megsemmisülnének — a *könyvtárak kivételével* —, az emberiség viszonylag rövid időn belül újjáépíthetne mindent. Fordítva azonban: ha a könyvtárak is elpusztulnának, a helyreállítás hosszú időt venne igénybe, és még nehezebb volna a haladás útjára való rátérés; de a fizikai javak és könyvtárak együttes pusztulása az emberiséget beláthatatlan időre vetné vissza.

Az ipari termelésben dolgozó műszaki értelmiség körében végzett szociológiai kutatásaink során a fenti eszmefuttatás gyakorlati érvényességét a tudományos-műszaki forradalom vívmányainak befogadása és gyakorlati alkalmazása szempontjából vizsgáltuk. Munkahipotézisünk lényegét már kifejtettük. Most, bár aprópénzre váltva, de nézzük meg, milyen mértékben érvényesek az elméleti megállapítások a termelés gyakorlatában, az iparvállalatokban dolgozó műszaki értelmiség információt befogadó és alkalmazó magatartásában. Felmérésünk statisztikai vonatkozású adatai helyett megfelelőbbnek találjuk az általános érdeklődésre számot tartó tanulságok és jelenségek bizonyos elemeinek a bemutatását.

A szakirodalom, a szaktudományi érdeklődés intenzitásától függően, különböző erővel hatol be a műszaki értelmiség körébe. A Maros megyében végzett felmérésünk adataiból az tűnik ki, hogy az idősebb korosztályokhoz tartozó mérnökök többsége ma is az egyetem padjaiban és a gyakorlatban szerzett ismeretekre épít, és csak kis mértékben hasznosítja egyes szakfolyóiratok és újabb szakkiadványok információs tartalmát. A fiatalabb mérnökmenzédék, bár elismeri az állandó érdeklődés jelentőségét, gyakran hangoztatja, hogy beosztásánál fogva még arra az ismeretre sincs szüksége, amit az egyetemen kapott. Valóban léteznek ilyen helyzetek is, amikor egy vállalat technológiai szintje igen alacsony, és a műszaki értelmiség szellemi kapacitása nincs teljes mértékben igénybe véve. Ezekről eltekintve, az anketában részt vevő mérnökök és technikusok nagy része a tudományos-műszaki információ iránt nagyfokú érzékenységről tett tanúságot.

Arra a kérdésre, hogy miben látják a „műszaki értelem“ erkölcsi kopása megelőzésének konkrét szükségességét, releváns és pozitív válaszokat kaptunk. Véleményük ebben a kérdésben az, hogy a tudományos-műszaki információ befogadása csak akkor válik termelőerővé, ha terjedése közvetlenül az üzem szintjén, a technológiai folyamatba való átültetése útján megy végbe. Ezért szükségesnek tartják, hogy minden termelőegységen belül létezzék egy szakosított szerv, amely a tudományosság igényével kutatja mindazt, ami új és előbbre visz a műszaki életben. Ezt különösen azok a mérnökök és technikusok igénylik, akik olyan vállalatokban dolgoznak, amelyek külföldi cégekkel való műszaki együttműködésük miatt közvetlenül érdekeltek a technológia és általában a műszaki irodalom eredményeinek átvételében.

A világtechnológia piaci forgalma, a műszaki találmány, az új eljárások

iránti kínálat és kereslet s a várható tendenciák megismerésére ma különösképpen szükség van. Annál is inkább, mert a műszaki „intelligenciát exportáló” külföldi cégek nem minden esetben szolgálnak az eladott gép vagy találmány funkcionális hatékonyságához szükséges összes információkkal. Ezért az ipari fejlődés jelenlegi szakaszában amilyen mértékben indokolt a külföldi technológiai eljárások, szabaldalmak átvétele, éppolyan fontos az importált gyártási eljárások technikai szintjének, esetleg továbbfejlesztési lehetőségének ismerete. Felmérésünk során különös figyelmet szenteltünk a vezető beosztású műszaki értelmiség szaktudományi érdeklődésének, a szakirodalmi olvasmányok befogadása iránti érzékenységének.

Bármennyire érdekes és hasznos tanulságokkal szolgál is a műszaki értelmiség egyes csoportjainak, rétegeinek olvasói beállítottsága, ennek pszichológiai és pedagógiai vonatkozása, be kell látnunk, hogy csupán az *olvasottság még nem elégíti ki a társadalom termelőerőinek információs szükségletét*. A társadalmi munkamegosztás mai szintjén a termelés társadalmi jellege állandóan erősödik, és ennek megfelelően a tudományos-műszaki ismeretek elsajátításának, befogadásának és gyakorlati alkalmazásának *társadalmi méretű elterjedésére van szükség*. Az ebben az irányban végzett szociológiai kutatásaink gyakorlati jelentőségét éppen abban látjuk, hogy idejében felszínre hozza azokat a jelenségeket, amelyek bár fenomenológiailag a tudományos információ, ipari szakoktatás és politéchnikai képzés köréből indulnak ki, lényegében véve mégis szerves kapcsolatban állanak az ipari fejlődést biztosító és előbbrevívó tudományos-műszaki forradalom eredményeinek befogadásával és gyakorlati alkalmazásával.

A műszaki kommunikáció és technikai ésszerűsítés kapcsolatát vizsgálva rá kell mutatnunk arra, hogy éltető eleme a több irányú mozgás, az információk cseréje, a tudományos-műszaki eredmények minél gyorsabb közlekedése. A műszaki információszerezés széles és változatos skálája számos lehetőséget nyújt a műszaki értelmiség továbbképzéséhez, kreativitásának serkentéséhez. Az iparilag fejlett országok növekedését vizsgálva nem szabad szem elől tévesztenünk azt a tényt, hogy a fejlődés párhuzamosan ment végbe a technikai szakkönyvek, szakfolyóiratok tömeges megjelenésével és elterjedésével. Érdekes összefüggéseket állapíthatunk meg egyrészt a gazdasági növekedés, technikai fejlődés, másrészt a tudományos-műszaki szakkönyvek, szakfolyóiratok kiadói rendszerének fejlődése között.

A szakirodalmi szinten kibontakozó információszerezés pozitív értékelése mellett számos műszaki értelmiségi rendkívül érzékenyen reagál a *személyes információcsere szükségességére*. Hogy a műszaki értelmiségi számára mennyivel indokoltabb a személyes tapasztalat és a kapcsolatok útján szerzett tudományos-műszaki információ, arra ugyancsak felmérésünk anyaga szolgáltat példát. Számos mérnök és technikus, aki szakkönyvek, szakfolyóiratok olvasása útján a világtechnika és -technológia legújabb eredményeiről kaphat információt, azt állítja, hogy ezek gyakorlati átvételére ritkán keríthet sort, mert az olvasott információ sok esetben a levegőben lóg, nem mindig lehet megérteni. Ennek okát abban látják, hogy sok külföldi szerző nemcsak új eredményekkel és találmányokkal gazdagítja a szakirodalmat, hanem egyben új nyelvezettel vagy legalábbis új fogalmakkal dolgozik, mintegy megújítja az eddig használt és közhasználatú szakszótárt. Ilyen esetekben csak a találmányok, az új technológiai eljárások személyes megtekintése, az új fogalmak előzetes tisztázása és magyarázata után kerülhet sor az adott információ megértésére és befogadására.

Mint már hangsúlyoztuk, a gazdasági növekedés és a technikai haladás szempontjából közelítettük meg a műszaki értelemnek az iparra gyakorolt hatását. Ebből a szempontból nézve, nem elégedhetünk meg csupán a vezető értelmiségek vizsgálatával, hanem szükségszerűen bevontuk vizsgálódásunk körébe a *termelés végrehajtót*, a szakképzett munkásokat is.

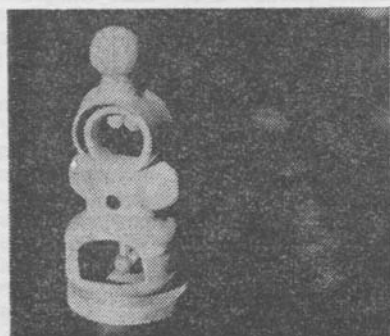
A szakmunkás, akárcsak a mérnök a maga szintjén, napról napra lényegi, szerves és tapasztalati kapcsolatban van a műszaki étellel. Nem véletlen, hogy minden új iparág, illetve iparvállalat már beindulása előtt különös gondot fordít a megfelelő számú képzett munkás biztosítására. Amit a megkérdezett munkások többsége hiányol, nem a műszaki információ átvételével, hanem továbbadásával kapcsolatos. Sokan igénylik, hogy a szakmunkások szintjén létezzék olyan intézményes fórum, amely a *szakma legújabb eredményeiben tájékozott és tapasztalt munkatársak ismereteinek továbbítására ad lehetőséget*. Ha erre megfelelő szinten még nem is került sor, az élet dialektikája hozott létre spontán jelenségeket. A munkaerővándorlásnak például, amelyet egyelőre még csak negatív kihatásában ismerünk, a valóságban pozitív hatása is van. A magas szakképzettségű, sok esetben világot járt, külföldi tapasztalattal is rendelkező munkások munkahelycseréje egyben a *munkások közti szakmai ismeretek és műszaki információ* kicserélésének és továbbadásának is a lehetősége. Kutatásunk egyik igen érdekes területéről a

termelési folyamatok ésszerűsítésében, a technikai újításokban és találmányokban konkretizált *műszaki értelem kreatív megnyilatkozásairól* is említést kell tennünk. Az egyöntetű véleményt sommásan így fogalmazhatjuk meg: nincs az iparnak olyan területe, amely gyakorlatilag ne igényelné a megújítást, az ésszerűsítést a termelés műszaki hatékonysága, a magasabb fokú termelékenység szempontjából.

Az ipari vállalatok munkaközösségeinek tudatában világosan fejeződik ki az a fontos felismerés, hogy valamennyi dolgozó alkotó hozzáállása nélkül nem oldható meg sem a technika továbbfejlesztése, sem pedig a termelés hatékonyabbá tétele. Ennek tudatában az iparban dolgozó szakmunkások, mérnökök és technikusok többsége érzékenyen reagál a tudományos-műszaki információ azon elemeire, amelyek segítségével munkaproblémáit jobban megoldhatja. Mind a kiscsoportok, mind a nagyobb termelőegységek szintjén kikristályosodott az a vélemény, hogy az újító ötletek széles és szabad körforgása s megvitatása nagymértékben elősegíti a műszaki kreativitást. Minél gyorsabb a műszaki információ terjedése, az új technológiai eljárások, ötletek, irányítási, termelési-szervezési módok kikísérletezése, annál inkább várható, hogy megszületik a termelés hatékonyságát növelő eljárás.

Felmérésünk adataiból az tűnik ki, hogy létezik egy pozitív gondolkodásmód a műszaki dolgozók körében és egy potenciális kreatív magatartás, amelynek serkentését sürgeti az élet. Az ipari vállalatok vezetősége azonban nem minden esetben nyújt ösztönzést ebben az irányban. Egyrészt, mert nem ismeri fel kellő időben és mértékben az emberekben rejlő újító szándékot, másrészt pedig a nehézkedős törvényeinél fogva inkább hajlik a kockázatmentes, kialakult, rutinszerű megoldások felé. De ott is, ahol megvan a vezetőségben az újító hajlam, nem minden esetben sikerül a kreatív szándékú műszaki értelmiséget ennek szolgálatába állítani. Ennek egyik magyarázata a hiányos emberismeret. Az alkotó beállítottságú dolgozó személyiségstruktúrájában változatos és összetett motivációs erők működnek. Az anyagi és erkölcsi jellegű ösztönzők mellett sokszor igen erőteljesen hat és az egész személyiséget mozgásba hozza az alkotó szenvedély, a kutatás, az új keresésének serkentő ereje. Az ipari vállalatok keretében működő koncepció-fejlesztési irodák, műszaki kabinetek nem mindenütt állanak a tudományos-műszaki forradalom követelményeinek szintjén. Ezekben a szervezett és kreativitásra beállított keretekben is emberek dolgoznak, és éppen itt találkozunk nemegyszer a gondolkodás sablonosságával, a rutinos megoldások felé hajlással. Az újító szellemnek itt is mindig a régivel szembeni konfrontációban kell utat törnie. Mindezek mellett nem kerülte el figyelmünket az a pozitív tény sem, hogy a műszaki kabinetek a visszahúzó erők ellenére is sok értékes ésszerűsítési javaslattal, újítással járultak hozzá a hatékonyság növeléséhez.

Az ipari intelligenciát képviselő műszaki értelmiség alkotó jellegű magatartásának pszichoszociológiai módszerekkel való megközelítése remélhetőleg értékes szempontokkal gazdagítja majd e jelenség tudományos megismerését. A kreativitásvizsgálatok szükségképpen feltárják majd nemcsak a motivációs struktúrákat, hanem az újító, alkotó kollektívák működésének belső mechanizmusát, konfliktushelyzeteit és az ezekben tükröződő etikai problémákat is. A műszaki értelmiség és az ipari munkásság kreativitásának szélesebb bemutatására nem térhettünk ki, de felmérésünk alapján megállapíthatjuk, hogy létezik egy potenciálisan gazdag műszaki erőtartalék alkotó, újító törekvés formájában. Az újító szándék s alkotó gondolat serkentése és helyes irányba terelése minden bizonnyal értékes módon hozzájárul majd az ipari fejlődéshez, a műszaki hatékonyság növeléséhez.

Bakó-Hetei Rozália kisplasztikája

s o
 s
 s
 o
 s
 s
 o
 s
 s
 o
 s
 s o s s.o.s.-s.o.s.-

ám
 örök
 időkig
 löki úzi
 hajtóerőnk:
 hangnál fénynél sebesebben szállni
 minden lénynél különbekké válni
 üstökös fék nélkül
 mégsem rombolva
 lehet földet
 eget
 is.

+

A

lét

terhe

nehezen

viselhető

megingett

hitünkkel

erőtlenül

vergődünk

bombázott

reményünk

ránkomlik

tomboló^a

vihar napot

jön betakarja

s jön fejünk felett

s fegyverek árnyéka

roskadó templomokban

elhagyott óvóhelyeken

boltívek alatt átleng

véres századok emléke

lerombolt ősi városok

feldúlt tájak vidékek

képe lassan feldereng

s a hűs mély csendben

egy dal kél szivemben

a béke szent zsoltára

A
 láng
 apad
 üszök
 meg
 hamu
 marad
 emlékül
 holt
 táj

e
 HOCMO
 c
 e

sírok sírok
 szegélyezik a
 beláthatatlan
 harctereket ó

füst lebes sötétben az ástó forrása örömök gyermeki csókok sónajok boltív szülte tervek merész kapuja utaknak vezető felé oázisai a város gyomra A hegyek	a megfűrt hegyek panasza tegnapokból átdereng napjaink tetszelgő valóságába a csendet sikoly töri fűttyős szellő közeleg orkán tombol csattogva majd elül a moraj a remegés visszatér a csend az unalom az élményre várások egyhangúsága.	emberi álmok térben és időben száguldássá fajulnak vonataink elsuhantak a sebesség mámorában gyermekkorunk emléke a gőzmozdony elrobog múltunknak tanulsága üres állomásokon vár George Stephenson á () () á l l l most megénekelem á á á t t t
--	---	---

KAGÁNY

m
hűs e
szelek g
hajtanak p
mégis evezek-r
duzzadó vágyam ó
rikoltó sirályok b
szárnyán hazaszáll-á
világítótorony fénye l
villog az alkonyban s t
a közeli part üzenetét a
hozza felém: hitvesükre t
gondoló asszonyok dalát á
kedvesükre váró lányok s
messzeringó tekintetét o
a jó halászlé illatát-k
s a bronzszínű felhők
alatt átlebben apám u
hazatéréseinek sós t
már fakuló emléke-á
n

tarajos bős hullámokon siklik hírnevem:
tériszony örvénylő mélység cápahad
nem tudott megtörni sem vihar
horgászatban párom nem akad
és a legjobb hajós vagyok

hisba - álmon a negy hal elúszott és a legjobb hajós vagyok
kincseket rejtő mélységek felé

a kikötőben nyulánk daruk és sötétarcú raktárak sietnek elém -
habokmosta süppedős homokra írom
ma sem volt szerencsém!

Magyar nyelvű műszaki irodalmunk

A jelen bibliográfiai felmérés a műszaki tudományok tárgykörébe tartozó, hazánkban 1949—1977 között magyar nyelven megjelent könyveket tekinti át (az egyetemi jegyzeteket *nem*, kivéve négy, a műszaki főiskolán magyar nyelven összeállított kurzust). Előre kell bocsátanom, hogy a címjegyzék valószínűleg kiegészítésre szorul. Kiindulásul az irodalomjegyzékben feltüntetett munkák, valamint a kiadóvállalatok képviselőivel folytatott eszmecsereket szolgálták.

A mondott periódusban — mint említettem, némi hibalehetőséggel — számbavehető volt 182 mű kiadása. Az évi átlag tehát 6,27 könyv. Megjelenési dinamikájukat az alábbi grafikon mutatja be.

A munkák tudományos szintje aszerint, hogy milyen ismereteket közvetítenek és kikhez fordulnak, három csoportba sorolható. 182 munkából *alapfokot* képvisel 87 kötet (47,8 százalék), *középfokot* 89 kötet (48,9 százalék), *felsőfokot* 6 kötet (3,3 százalék).

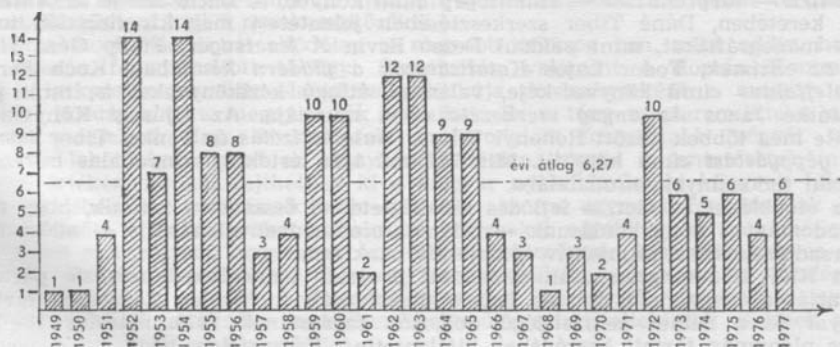
A műszaki tudományok ágazatai egyre bővülnek és sokasodnak. Ennek következménye, hogy kiadványaink is a tárgykör széles skáláját ölelik fel. A sokrétű tárgykör konvencionális felosztását — könnyebb áttekintés kedvéért — a Technikai Kiadó katalógusaiban megjelölt ágazatok szerint csoportosítottam. Tisztában vagyok vele, hogy az eljárás több szempontból vitatható, gyakorlatilag azonban célravezető, mert szükséges a következők megértéséhez.

Amint az 1. táblázatból látható, a kiadványok jelentős százalékát a gépnyártás köti le (47 mű — 26 százalék). Ezt követi a műszaki tudományok egyik alaptudománya, a fizika (11 mű — 6 százalék), majd egyenlő mértékben egy másik alaptudomány, a matematika (9 mű — 5 százalék), a könnyűipar (9 mű — 5 százalék) és a közlekedés (9 mű — 5 százalék).

Vannak tudományágak, amelyek területére egyetlen kiadó sem merészkedett; ilyen például a geodézia, az iparágak közül pedig a nyomdaipar. Ugyancsak szembevetendő a felsőfokú munkák aránylag igen kis száma (6 mű — 3,3 százalék). Ezek közül *egy* felsőbb matematika (fordítás orosz nyelvből, 1953), *egy* az 1963-ban megjelent hatnyelvű műszaki szótár (román—oros—angol—német—francia—magyar), *négy* pedig a Kolozsvári Mérnökintézetben 1948—1952 között működő magyar tan nyelvű tanszékek kiadványa: főiskolai jegyzet. A különféle keretében (29 mű — 16 százalék) több értékes műszaki tudományos információs munkát, pályaválasztást elősegítő tájékoztatót, valamint néhány háztartási vonatkozású könyvet találunk.

A könyvek tárgykörök szerinti besorolását megnehezítette a lassan, de biztosan kibontakozó interdiszciplinaritás. Hogy melyik mű melyik tárgykörbe tartozik — több szempont alapján dönthető el. De nem a pillanatnyi besorolás a fontos; a lényeg az, hogy ezek a könyvek voltak és vannak. Az 1950—1960-as években sok olyan könyv jelent meg, melyekre ma esetleg mosolyogva tekintünk. De abban az időben ezek a könyvek közvetve iparunk fejlődéséhez járultak hozzá.

Más vonatkozásban is vizsgálva a kiadványokat, hamar szembevetünk, hogy sok a fordítás, és kevés az önálló munka. Egyik legtermékenyebb hazai szerzőnk

1. táblázat

	Összesen	Ebből:			%
		Alapfokú	Középfokú	Felsőfokú	
Kohászat	2	2	—	—	1,10
Gépgyártás	47	20	27	—	26,00
Energetika	3	—	3	—	1,60
Villamosság	6	2	2	2	3,20
Elektronika	5	1	4	—	2,78
Automatika	3	1	2	—	1,63
Vegyészet	6	1	5	—	3,27
Vegyipar	3	—	3	—	1,63
Bányászat	2	1	1	—	1,10
Kőolaj és gáz	1	1	—	—	0,55
Építészet	8	6	2	—	4,40
Szerelőipar	8	7	1	—	4,40
Műépítészet	1	—	1	—	0,55
Faipar	7	4	3	—	3,85
Könnyűipar	9	8	1	—	4,91
Élelmiszeripar	3	3	—	—	1,63
Közlekedés	9	5	4	—	4,91
Matematika	9	2	6	1	4,91
Fizika	11	3	6	2	6,04
Szilárdságtan — mechanika	6	2	4	—	3,30
Szótár — lexikon	4	—	3	1	2,20
Különfélék	29	18	11	—	16,00
Összesen	182	87	89	6	100,00

Rohonyi Vilmos, akinek kimagasló mérnöktudományi munkája, a *Fogaskerékajtások* (1974) külföldön is sikert aratott. Az ő műszaki tudományos irodalmi tevékenységét dicséri több fordítás, szótár és műszaki ismeretterjesztő könyv is.

Az 1960-as években műszaki gárdánk több tehetséges fiatal tagja jelentkezett önálló munkával. Fejes István *Fémforgácsoló készülékek*, Klima Alfréd és Cseke Vilmos *Matematika a fémipari szakmunkások számára*, Tenkei Tibor *Marósok könyve* és Ismerd meg a gépgyártást című könyveikkel tűntek ki — hogy csupán néhányukat említsem. Ugyanebben az időben jelent meg Müller Géza igen hasznosnak bizonyult *Az öntők könyve* című munkája, s hézagot pótoló az 1961-ben megjelent *Fogaskerékgyártás* is. Ipargazdálkodás szempontjából eseményszámba ment dr. Felszeghy Ödön és László Gábor *Helyi erőforrások értékesítése a kémia segítségével* című könyvének 1955-ös megjelenése; időszerűségét két évtized után sem veszítette el. Ugyancsak szükségesnek és hasznosnak bizonyult az 1973-ban kiadott, Biró András—Killmann Viktor—Rohonyi Vilmos-féle *Román—magyar—német műszaki szótár*.

A címjegyzék áttekintése során érezhetővé válik, hogy több kiadó igyekezett segíteni a Technikai Kiadónak a magyar nyelvű műszaki tudományos könyvek gyarapításában. A Kriterion kiadásában, a *Korunk Könyvek* sorozat keretében jelent meg Balogh Ferenc *Betekintés korunk építőművészetébe* című tanulmánygyűjteménye, Niederkorn János *A változó energia* és Vincze János—Vincze Mária *Kibernetika — idegrendszer — számítógép* című könyve. A Dacia Kiadó az *Antenna* sorozat keretében, Dáné Tibor szerkesztésében jelentetett meg kis műszaki tudományos monográfiákat, mint például Dezső Ervin *A lézersugár*, Fülöp Géza *Munkában az enzimek*, Fodor Lajos *Katalizátorok a modern kémiában*, Koch Ferenc *A tuneleffektus* című könyvecskéje, valamint átfogó kézikönyveket is, mint például Máthé János *Az anyag szerkezete* című munkája. Az Ifjúsági Könyvkiadó jelentette meg többek között Rohonyi Vilmos *Automatizálás* és Tenkei Tibor *Ismerd meg a gépgyártást* című könyvét. Mindkét mű igen értékes, színvonalas bevezetés a műszaki tudományok birodalmába.

Az előbbieket az élet, a fejlődés szükségleteivel összevetve kitűnik, hogy műszaki tudományos könyvkiadásunk — jelentős eredményei ellenére is — adósa maradt társadalmunknak, szubjektív és objektív okok miatt.

Az RKP XI. kongresszusán elfogadott program ismételten leszögezte pártunk álláspontját a nemzetiségi kérdés helyes megoldásában. Nicolae Ceaușescu elvtárs a magyar és a német nemzetiségű dolgozók tanácsainak 1978. március 13—14-i együttes plenumán tartott beszédében kijelentette: „Kétségtelen, hogy a jogegyenlő-

ség jegyében fogant nemzeti politika határozott megvalósítása során kellő figyelmet fordítottunk és fordítunk az ahhoz szükséges anyagi feltételek biztosítására, hogy a fiatalok anyanyelvükön, a kívánt nyelven tanulhassanak." Ugyanakkor — mondotta pártunk főtítkára az 1976. június 18-i kolozsvár- napocai népgyűlésen — „megkell tanítanunk az összes dolgozókat a legfejlettebb technika nyelvére, hiszen tőle függ egész népünk haladása, jóléte és boldogsága! Azért említettem ezt, mert függetlenül attól, hogy milyen nyelven fognak előadni és milyen nyelven fognak tanulni az egyetemen vagy a politechnikán, a lényeg az, hogy elsajátítsák a legfejlettebb technikát, az emberi megismerés legújabb vívmányait."

A jelen öt éves terv időszakában egyes megyék fejlődésének üteme meghaladja az átlagot — éppen a lemaradás felszámolása, az egyenlő fejlődés érdekében. Több ilyen megyét laknak jelentős számban nemzetiségiek is. Pártunk főtítkára idejében felhívta társadalmi szerveink figyelmét arra, hogy ezekben a megyékben helyezzenek fokozott hangsúlyt a szakemberek kiképzésére, akik kellő hatékonysággal tudják majd használni a korszerű berendezéseket. Az RKP XI. kongresszusa határozatainak megfelelően az új beruházások anyagi feltételei biztosítottak, s használatba vételükhöz biztosítani kell a társadalmi és szellemi feltételeket is.

Nyíltan fel kell vetni tehát a kérdést: mit tettünk és mit kell még tennünk a szakemberképzésért? Mennyiben járult ehhez hozzá a műszaki könyv? S hogyan segítették a hazai kiadású, magyar nyelvű műszaki könyvek azokat a gazdaságpolitikai célkitűzéseket és iparfejlesztési elgondolásokat, amelyeket pártunk kongresszusain és más fontos fórumain, valamint a gazdasági vezetés az öt éves tervekben a szocialista építés kiteljesítésének egyik alapkövetelményeként élénk tűzött?

Figyelembe véve ama tény megállapítását, hogy „a tudományos könyv munkaeszköz" (Korunk, 1976. 1—2.), több szempont szem előtt tartásával ki kell mondanom az igazságot: jelenleg igen kevés, tudományáganként pedig igen hiányos és korszerűtlen munkaeszközzel rendelkezünk. A kérdés súlyosbodik, ha arra gondolunk, hogy a tudományos-műszaki forradalom korában — tehát éppen a tudományra alapozott technika exponenciális fejlődésének időszakában élünk. A tudomány termelőerővé válását, integrálását az anyagi termelésbe erősen fékezi az új technika megvalósítására felkészült szakemberek hiánya. Egyre gyorsuló ütemben szaporodik az új technológiákat kevésbé ismerők száma, amit tetéz az áldatlan helyzet, hogy „frott munkaeszközeink" hiánya leginkább érezhető éppen az olyan műszaki tudományos ágakban, mint az elektronika, az automatika és a szerszám-gépgyártás — az ún. „húzóágakban".

Tanúi vagyunk a világ tudományos eredményeinek, amelyek gyors alkalmazása jól látható módon új minőségi elemeket hoz be a gazdasági és társadalmi fejlődési folyamatokba. Társadalmunk termelőerőinek mai fejlettségi fokán — de a jövőbe tekintve még inkább — arra kell törekednünk, hogy a műszaki tudományos ismereteket fokozottabban összekapcsoljuk a szocialista fejlődés társadalmi és politikai tényezőivel. Aki nem követi a fejlődést, aki nem ismeri a szakirodalmat, az lemarad. De a kiadott műszaki könyv is ki van téve az erkölcsi kopásnak: az elavulásnak. Ez egyike azoknak a jellegzetességeinek, melyek megkülönböztetik másfajta könyvektől. Újabb és újabb kiadványokra van szükség, amelyek az újabbat, a korszerűbbet, a termelékenyebbet, a gazdaságosabbat ismertetik meg és népszerűsítik.

Amint az iparilag fejlett országok tapasztalata mutatja, a kutatás és fejlesztés egyik jelentős tényezője a műszaki tudományos könyv, és a ráfordított beruházás gazdaságos befektetés. Közvetve sokszorosan megtérül.

A mondottakból világosan következik az a feladat, hogy gyorsított ütemben tovább kell fejleszteni a romániai magyar nyelvű műszaki könyveket termelő bázisokat. Biztosítani kell a munkaeszközöket.

Erre most már abból adódólag is nagyobb szükség van, mint eddig, hogy az 1977 nyarán fogatosított tanügyi átszervezés, valamint a Román Kommunista Párt következetes marxista—leninista politikája eredményeként a magyar nyelvű műszaki liceumok újra megnyitották kapuikat. Ez a tény megeremtetette a magyar nyelven megjelenő alap- és középfokú szakirodalom fokozottabb igényét. Ugyanakkor ez lehetőséget is ad az igény kielégítésére, hiszen e tanintézetek műszaki kérdérei értékes munkát fejthetnek ki a magyar nyelvű műszaki könyvek írásában-szerkesztésében. Az oktatás—kutatás—termelés szoros egymásbafonódásának körülményei között a szaktárgyakat tartalmazó könyveket egyébként is oly módon kell korszerűen szerkeszteni, hogy azok egy összefüggő műszaki könyvtár szerves részeit alkossák. Természetesen ahhoz, hogy ez megvalósuljon, sok komplex kérdést kell még gyakorlatilag megoldani (munkaközösségek, szerkesztő bizottságok, nyomdai kapacitás stb.). E tanulmány keretében, helyszűke miatt, eltekintek ezeknek a gyakorlati feladatoknak az elemzésétől.

Ugyancsak a műszaki könyvtárakat gazdagíthatják majd a műszaki líceumok kötelező szakmai olvasmányai — különféle kisebb monográfiák. Szükségszerű több ilyen középszintű műszaki kézikönyv megírása, melyek egy-egy nagyobb tudományos ágazatot foglalnak össze (géptervezés és gépgyártás, műépítészet és mélyépítés, szerelés, vegyipar stb.).

De a *Munkásélet* is nyithatna állandó rovatokat — esetleg mellékletet! — műszaki kérdések számára. Ez annál indokoltabb, mert a líceumok reál tagozatainak tanuló magyar anyanyelvű diákok rendelkezésére áll a jól szerkesztett, színvonalas *Matematikai Lapok*, amely a középiskolás ifjúság matematikai továbbképzését biztosítja. Ilyen típusú állandó olvasmányra a szaklíceumok diákjainak is szükségük volna. Ezek a beindításra váró rovatok — illetve egy színvonalas műszaki melléklet anyagai — azonfelül, hogy az oktatásban és a termelésben egyaránt felhívják az olvasótábor figyelmét az újabb tudományos eredményekre, a legkorszerűbb eljárásokra, s bemutatnák a hazai és nemzetközi gazdasági élet időszerű kérdéseit, lehetőséget adnának a műszaki írógárda kialakulására. Mert el kell ismernünk, hogy ezzel egyelőre szerény mértékben rendelkezünk — sokkal szerényebb mértékben, mint például szépírói vagy orvosi, biológiai, néprajzi és nyelvészeti szakírókkal.

Társadalmunk további fejlődését tekintve számolnunk kell azzal, hogy a közeljövőben és később még inkább a főiskolát végzettek taborában a műszakiak létszáma gyorsan fog emelkedni. Százalékos részarányuk már most megközelíti a teljes létszám felét, és trendje felfutást jelez. Ezt a fejlődést a 2. táblázattal, valamint a két mellékelt grafikonnal próbálom szemléltetni (egyik a főiskolákra beiratkozott, a másik a főiskolát végzett ifjak számának dinamikáját mutatja be).

Természetesen felvetődik a kérdés, hogyan fog fejlődni a műszaki főiskolát végzett magyar anyanyelvű szakemberek ellátása magyar nyelvű tudományos irodalommal is (mert természetes, hogy a román nyelvű szakirodalmat ugyancsak ismerni és olvasni fogják). Melyek a szükségletek és a lehetőségek?

A bonyolult kérdés vizsgálata a futurologia határát súrolja, a trendekből mégis meg lehet ítélni a közeljövőt.

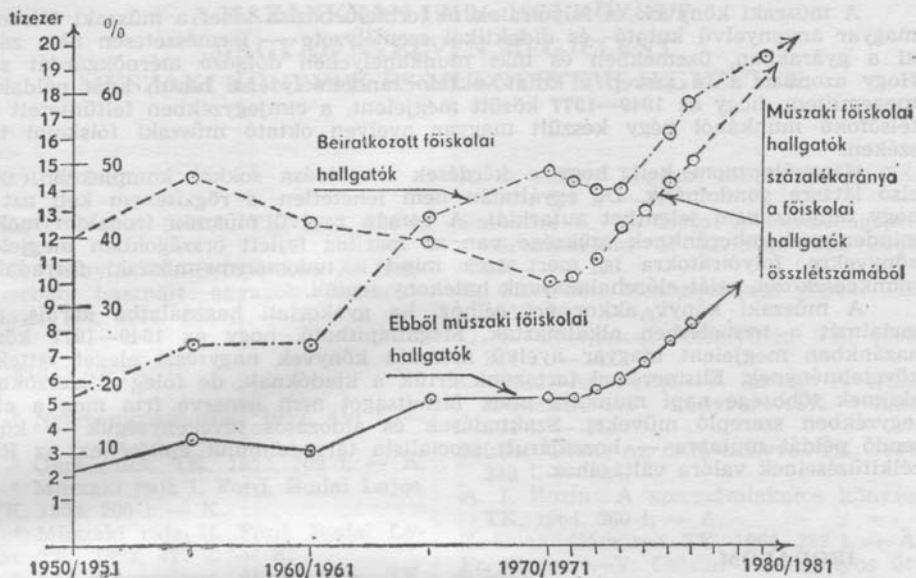
Az 1977/1978-as tanévben létesített magyar nyelvű műszaki líceumok végzettjeinek egy része 1980-ban a termelésben helyezkedik el (kb. 80 százalék), egy másik része pedig műszaki főiskolákon folytatja tanulmányait.

A Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának 1978. március 13–14-én tartott plenáris ülésén, az RKP KB az oktatás átszervezésére vonatkozó határozatai életbe ültetésének eredményeiről tartott előterjesztésben megemlítették, hogy az 1977/1978-as tanévben magyar nyelvű óvodai, általános iskolai és középfokú oktatásban 252 553-an részesülnek. Ezekből 20 526-an ipari líceumokban tanulnak. Ugyanebben az egyetemi évben a felsőoktatási intézetek 7497 magyar nemzetiségű diákja közül 3463-an műszaki főiskolákon folytatják tanulmányaikat.

A Szocialista Egységfront Országos Tanácsának plenumán, 1977. október 12-én elhangzott nagy jelentőségű útmutatások értelmében az 1980-ra tervezett mintegy 190 000-200 000 főiskolai hallgatóból 15 000-15 800 (7,9 százalék) magyar anyanyelvű lesz, az 1977/1978-as tanévben beiratkozott 7497 magyar anyanyelvű főiskolai diákhoz képest. E létszám jelentős részét a magyar nyelvű műszaki középiskolák fogják biztosítani. Abból a tényből kiindulva, hogy a magyar nyelvű reál—humán líceu-

2. táblázat

	Beiratkozott hallgatók			Végzett hallgatók		
	Összesen	Ebből műszaki	%	Összesen	Ebből műszaki	%
1950/1951	53 007	20 821	39,2	9 510	3 673	38,6
1955/1956	77 633	38 040	48,9	11 274	5 021	44,5
1960/1961	71 989	30 496	42,3	10 296	4 114	39,9
1965/1966	130 614	52 265	40,0	22 589	8 063	35,6
1970/1971	151 885	53 592	35,2	28 840	10 434	36,1
1971/1972	144 428	53 101	36,7	35 149	12 115	34,4
1972/1973	143 985	55 831	38,7	31 547	10 330	32,7
1973/1974	143 656	60 524	42,1	30 301	11 385	37,5
1974/1975	152 728	67 319	44,0	28 899	11 810	40,8
1975/1976	164 567	76 050	46,2	30 839	14 711	47,7
1976/1977	174 888	85 306	48,7	—	—	—
1977/1978	182 300	—	—	—	—	—

mok végzettjeinek országunkban — az RKP nemzetiségi politikájának köszönhetően — lehetőségük volt főiskolán is magyar nyelven folytatni tanulmányaikat (öt főiskolán 48 tantárgyat magyarul is lehetett hallgatni), természetes, hogy a műszaki főiskolákon a magyar nyelven tanuló műszaki líceumok végzettjei tovább tudják majd folytatni tanulmányaikat magyar nyelven is.

A felsőfokú tudományos munkaeszközök — magas szintű szakkönyvek — szempontjából fontos, bár nem döntő tény az is, hogy hányan fogják használni őket. A rendelkezésre álló adatokból kiindulva megállapítható, hogy a legközelebbi jövőben évente mintegy 6000-8000-en fognak végezni magyar nyelvű műszaki líceumot, és ezekből főiskolai tanulmányokat folytat mintegy 1200-1600 diák. Átlagosan négyéves műszaki főiskolai oktatást tartva szem előtt (3 év az almérnöki, 5 év a mérnöki tanulmányok ideje), a magyar anyanyelvű műszaki főiskolai hallgatók száma 4800-6400 között fog mozogni. Figyelembe véve ezt és a műszaki főiskolai végzetek évente gyarapodó összlétszámát, valamint a többi érdeklődőt, nyugodtan állíthatom, hogy a tudományos munkaeszközre, a felsőfokú műszaki könyvre egyre nagyobb szükség lesz, és egyre népesebb olvasótábor várja.

A műszaki könyvek és folyóiratok fő termelő bázisa lehet a műszaki főiskolák magyar anyanyelvű kutató- és didaktikai személyzete — természetesen nem zárva ki a gyárakban, üzemekben és más munkahelyeken dolgozó mérnökgárdát sem. Hogy azonban a fő szerep a kutató-oktató tanszemélyzetre hárul, arra példaként megemlítem, hogy az 1949—1977 között megjelent, a címjegyzékben feltüntetett hat felsőfokú munkából négy készült magyar nyelven oktató műszaki főiskolai tan-
széken.

Hangsúlyoznom kell, hogy e kérdések megoldása sokkal komplexebb, mint első látásra gondolnánk. De egyáltalán nem lehetetlen, s rögzítenem kell azt is, hogy mindez nem jelenthet autarkiát. A román nyelvű műszaki irodalom mellett minden szakemberünknek szüksége van az iparilag fejlett országokban megjelenő könyvekre, folyóiratokra is, mert ezek mind a tudományos-műszaki forradalom munkaeszközei, saját előrehaladásunk hatékony segítői.

A műszaki könyv akkor ért célhoz, ha gyakorlati használatba került, elvi tartalmát a termelésben alkalmazták. Megállapítható, hogy az 1949—1977 között hazánkban megjelent magyar nyelvű műszaki könyvek nagyrészt eleget tettek e követelménynek. Elismeréssel tartozunk értük a kiadóknak, de főleg a szerzőknek, akiknek többsége napi munkája után, fáradtságot nem ismerve írta meg a címjegyzékben szereplő műveket. Szaktudásuk és áldozatos tevékenységük — köve-
tendő példát mutatva — hozzájárult szocialista társadalmunk építéséhez, az RKP célkitűzéseinek valóra váltásához.

IRODALOM

A Román Kommunista Párt programja a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtésére és Románia előrehaladására a kommunizmus felé. Politikai Könyvkiadó, Buk., 1975. — *A Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának ülésén előterjesztett tájékoztató.* Előre, 1975. december 5. — Nicolae Ceaușescu: *Beszéd a magyar és a német nemzetiségű dolgozók tanácsainak együttes ülésén.* Előre, 1975. december 6. — Ua.: *Beszéd a kolozsvár- napocai nagy népgyűlésen.* Előre, 1976. június 20. — Ua.: *Beszéd a Szocialista Egységfront Országos Tanácsának plenumán.* Előre, 1977. október 14. — *Románia Szocialista Köztársaság magyar és német nemzetiségű dolgozói tanácsainak plenumai, 1978. március 13—14.* Politikai Könyvkiadó, Buk., 1978. — Editura Tehnică: *Catalog 1950—1970, 1970—1974.* — *Catalogul Editurii Dacia 1970—1974, 1975—1976.* — Biblioteca Centrală de Stat a R.S.R.: *Bibliografia Republicii Socialiste România. Cărți, albume, hărți.* 1975—1976. — *Anuarul statistic al Republicii Socialiste România.* 1975—1977.

RÖVIDÍTÉSEK A BIBLIOGRÁFIÁBAN ►

ÁKJK = Állami Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó; AK = Albatrosz Kiadó; DK = Dacia Könyvkiadó; ICK = Ion Creangă Könyvkiadó; IfjK = Ifjúsági Könyvkiadó; KK = Kriterion Könyvkiadó; IMC = Kolozsvári Mérnökintézet; IMCCE = a kolozsvári Mérnökintézet elektrotechnikai tanszéke; M = Munkásélet; TK = Technikai Könyvkiadó.

A bibliográfiai tételek végén — gondolatjel után — álló betű az illető mű alap- (A), közép- (K), illetve felsőfokú (F) voltát jelöli.

**A HAZÁNKBAN 1949—1977 KÖZÖTT
MAGYAR NYELVEN MEGJELENT
MŰSZAKI KÖNYVEK ÉS MŰEGYETEMI JEGYZETEK**

1. KOHÁSZAT

- Tüdős I.: Nemes acélok. TK. 1951. 184 l. — A.
D. O. Szlavin—N. Ostapenko: A fémiparban használt anyagok technológiája. TK. 1954. 162 l. — A.

2. GÉPGYÁRTÁS

- *** Nyersanyagok. TK. 1952. 412 l. — K.
*** Gépelemek. TK. 1952. 300 l. — K.
*** Műszaki rajz I. Ford. Budai Lajos. TK. 1952. 200 l. — K.
*** Műszaki rajz II. Ford. Budai Lajos. TK. 1953. 477 l. — K.
*** Az esztergályos útmutatója. TK. 1953. 120 l. — A.
*** A kovácsolás kézikönyve I. TK. 1953. 162 l. — A.
*** A kovácsolás kézikönyve II. TK. 1954. 130 l. — A.
*** Formázás és öntés I. TK. 1954. 152 l. — A.
*** Formázás és öntés II. TK. 1954. 68 l. — A.
V. I. Komisarov: A lakatosmesterség. TK. 1954. 386 l. — A.
B. E. Brustein—V. I. Dementjev: Esztergálás I. TK. 1954. 156 l. — A.
B. E. Brustein—V. I. Dementjev: Esztergálás II. TK. 1954. 166 l. — A.
C. Tuzu—C. Moțoiu: A Diesel-motorok. TK. 1955. 360 l. — K.
V. Tărăboi: A Diesel-motorok porlasztói és szivattyúi. TK. 1955. 328 l. — K.
Gh. Buzdugan és mások: Gépelemek. TK. 1956. 354 l. — K.
E. Botez: Fogaskerékajtások. TK. 1957. 426 l. — K.
Fejes István—D. Dinu: Fémforgácsoló készülékek. TK. 1960. 292 l. — K.
Tenkei Tibor: Marósok könyve. TK. 1960. 284 l. — K.
V. Barbu: Az esztergályos könyve. TK. 1960. 256 l. — A.
Rózsa Ferenc—Széll Pál: Fogaskerékgyártás. TK. 1961. 290 l. — K.
V. P. Basmakov—A. D. Dubinyin: Szalag-, ékszíj- és lánchajtások. TK. 1962. 132 l. — K.
Al. Domșa—N. Vintilă: A fémforgácsolás technológiája. Fémforgácsoló szerzőgépek. Ford. Rohonyi Vilmos. TK. 1962. 368 l. — K.
V. Răducu—P. Teodorescu: Lakatos kézikönyv. TK. 1962. 380 l. — A.

- R. O. Adler: Fogazás mindenkinek. TK. 1963. 248 l. — K.
Szabados K.—N. Cirtu: A szerszámgépek karbantartása és javítása. TK. 1963. 236 l. — K.
C. Ciocirdia: Mezőgazdasági gépek. TK. 1963. 76 l. — A.
G. S. Georgescu: Köszörlés. TK. 1963. 244 l. — A.
C. Bălă—Al. Fetița—V. Lefter: A villamostekercselő könyve. TK. 1964. 394 l. — K.
Müller Géza: Az öntő könyve. TK. 1964. 248 l. — K.
A. I. Rozin: A szerszámlakatos könyve. TK. 1964. 260 l. — A.
Z. Duca: Găurirea. TK. 1964. 228 l. — A.
Fr. Gerbert—V. Caisin: Esztergályos útmutató. TK. 1965. 288 l. — K.
P. Vrteli—G. Winster: Revolversztergák. TK. 1965. 180 l. — A.
A. Mazilu: Gépipari rajz munkásoknak. TK. 1965. 160 l. — A.
G. Drăghici: Fejlett fémmegmunkálási módszerek. TK. 1967. 278 l. — K.
D. Ureche—D. Busilă: Reszelés és illesztés. TK. 1967. 178 l. — A.
C. Gheorghiu—D. Gheorghiu: Gépelemek munkások számára. TK. 1970. 380 l. — A.
A. Mazilu: Gépipari rajz munkások számára. TK. 1971. 168 l. — A.
Fr. Gerbert—V. Caisin: Esztergályos útmutató. TK. 1972. 464 l. — K.
V. Barbu—C. Moldovan—Teodor Petrea: A karbantartó géplakatos kézikönyve. TK. 1972. 398 l. — K.
M. Romaniță—I. Niculescu: A gépek és felszerelések kenése (útmutató). TK. 1973. 120 l. — A.
I. Bucșa—N. Cristofor: A gép és felszerelés tervező technikus útmutatója. Ford. Rohonyi Vilmos. TK. 1974. 568 l. — K.
V. Răducu—Zsigmond S.: A lakatos kézikönyve. TK. 1974. 336 l. — K.
Rohonyi Vilmos: Fogaskerékajtások. TK. 1974. 872 l. — K.
Dr. I. Bucșa—N. Cristofor: Gép és berendezés tervező technikus útmutatója. Ford. Rohonyi Vilmos. TK. 1975. 568 l. — K.
A. Moga: Mérő és ellenőrző műszerek, módszerek. Ford. Weiss Gyula. TK. 1975. 312 l. — K.
Dr. M. Breazu és mások: A hegesztő kézikönyve. TK. 1976. 384 l. — K.

3. ENERGETIKA

- * * * A kazánfűtő útmutatója. TK. 1954. 160 l. — K.
Niederkorn János: A változó energia. KK. 1977. 216 l. — K.
M. Aldea és mások: Az ipari gőzkazánkezelő útmutatója. Ford. Weiss Gyula. TK. 1977. 240 l. — K.

4. VILLAMOSSÁG

- Jenei Dezső—Füstös Kálmán: Útmutatások az elektrotechnikai laboratórium mérési gyakorlataihoz. IMCCE. 1949. 182 l. — F.
Nagy Aladár: Elektrotechnika I. IMC. 1950. 176 l. — F.
* * * A villamosság alaptörvényei és gyakorlati alkalmazásuk I. Ford. Bíró András és Mikola Pál. TK. 1952. 288 l. — K.
* * * A villamosság alaptörvényei és gyakorlati alkalmazásuk II. Ford. Bíró András és Mikola Pál. TK. 1952. 360 l. — K.
* * * A tekercselő kézikönyve. TK. 1952. 37 l. — K.
* * * A villamosság és alkalmazásai. TK. 1952. 378 l. — A.
E. A. Kaminski: Csillag és háromszögek kapcsolások. TK. 1967. 72 l. — A.

5. ELEKTRONIKA

- M. Sz. Szominszkij: Félvezetők és ipari alkalmazásuk. TK. 1959. 138 l. — K.
M. Popescu: A magnetofon. TK. 1965. 234 l. — K.
F. Statnic: A nagytávolságú televízióvétel. TK. 1965. 160 l. — A.
R. Dorobanțu és mások: Televíziókészülékek javítása. Útmutató. TK. 1972. 372 l. — K.
D. Ciulin—Ed. Evanovici: Rádió-vevőkészülékek javítása. Útmutató. TK. 1972. 252 l. — K.

6. AUTOMATIKA

- I. P. Krajzmer: Műszaki kibernetika. TK. 1959. 90 l. — K.
Rohonyi Vilmos: Automatizálás. IfJK. 1965. 265 l. — K.
F. Sergiu: Az elektronikus robot. Ford. Vallasek István. ICK. 1977. 84 l. — K.

7. VEGYÉSZET

- Fémipari és Gépgyártóipari Minisztérium: Nyersanyagok és kémiai alapfogalmak. TK. 1952. 210 l. — A.
Oktatásügyi Minisztérium: Általános kémia. TK. 1954. 308 l. — K.

- Vásárhelyi Csaba: Szerves kémiai kísérletek. TK. 1959. 360 l. — K.
Fülöp Géza: Munkában az enzimek. DK. 1973. 88 l. — K.
Selinger Sándor: A kristályfoszforok lumineszcenciája. DK. 1974. 91 l. — K.
Fodor Lajos: Katalizátorok a modern kémiában. DK. 1976. 100 l. — K.

8. VEGYIPAR

- Dr. Felszeghy Ödön—László Gábor: Helyi erőforrások értékesítése a kémia segítségével. AKJK. 1955. 418 l. — K.
Grünwald E.—Szabó J.: A laboráns könyve. TK. 1963. 326 l. — K.
Fülöp Géza: Műanyagok ma és 2000-ben. DK. 1975. 148 l. — K.

9. BÁNYÁSZAT

- * * * A kezdő bányászok útmutatója. TK. 1952. 160 l. — A.
N. Herescu—G. A. Munteanu: A bányaszállító munkás útmutatója. TK. 1954. 238 l. — K.

10. KŐOLAJ ÉS GÁZ

- * * * A mélyfűrőmunkás útmutatója. TK. 1955. 146 l. — A.

11. ÉPÍTÉSZET

- * * * A beton. Ford. dr. Felszeghy Ödön, Goldberger A. és Dezső Ervin. TK. 1956. 400 l. — K.
E. Epure—V. Hopu—M. Stoica: A köműves kézikönyve. TK. 1960. 264 l. — A.
N. Rotaru—E. Sfetcu—I. Albu: Az építőmester könyve. TK. 1962. 248 l. — A.
M. Stoica—V. Hopu—A. Simion: Az ács könyve. TK. 1962. 280 l. — A.
C. Tsicura: A szobafestő és mázoló könyve. TK. 1963. 256 l. — A.
B. A. Zsuraviev—S. N. Liszicin: A bádogos könyve. TK. 1964. 264 l. — A.
Al. Cordasevschi—V. Siara: A mozaik és csemperakó könyve. TK. 1965. 192 l. — A.
Ábrahám V.: Építőipari rajz. TK. 1966. 160 l. — K.

12. SZERELŐIPAR

- Sramkó György: Vezérfonal a víz-, csatorna- és gázszerek számára. TK. 1959. 116 l. — A.
P. Rotileanu—Szikszay Á.: Villanyszerek kézikönyve. TK. 1960. 228 l. — A.
P. Rotileanu—Szikszay Á.: Villanyszerek kézikönyve. TK. 1963. 228 l. — A.

- I. R. Nițescu—N. Bălan: A víz- és csatornaszerelők könyve. TK. 1964. 288 l. — A.
- M. R. Nájfeld: A villamosberendezések földelése. TK. 1965. 40 l. — A.
- U. Văleanu—I. Băloiu—V. Lupea: Az üzemi villanyszerelő kézikönyve. TK. 1969. 376 l. — A.
- I. Zorleanu: A felvonókezelő útmutatója. TK. 1972. 160 l. — A.
- N. Nițu—I. Stana: Az iparvállalatok karbantartó villanyszerelőinek kézikönyve. Ford. Weiss Gyula. TK. 364 l. — K.

13. MŰÉPÍTÉSZELET

Balogh Ferenc: Betekintés korunk építőművészetébe. KK. 1975. 208 l. — K.

14. FAIPAR

- * * * A röntkérkező útmutatója. TK. 1954. 118 l. — A.
- P. Suciú—E. Patriciu—F. Roll: A fakészárak felületi kezelése. TK. 1955. 188 l. — K.
- I. P. Florescu: Tűrések és illeszkedések a faiparban. TK. 1956. 198 l. — A.
- D. Gheorghiu—O. Ploscaru: A forgácsalapok megmunkálása és felhasználása. TK. 1962. 100 l. — K.
- M. Baldovin—I. Ionaș: A bútort felületi kezelése. TK. 1963. 100 l. — A.
- M. Baldovin: A bútort gyártási technológiája. TK. 1966. 232 l. — K.
- Deák I.: A vágásvezető kézikönyve. TK. 1973. 331 l. — K.

15. KÖNNYŰIPAR

- Hillinger Gy.—Hillinger M.: A cipőgyártás és mintavágás. TK. 1953. 538 l. — A.
- T. Mureșan: Szövevénytervezés és tervezés. TK. 1958. 373 l. — K.
- Recht Márta: Kötőkönyv. TK. 1958. 230 l. — A.
- Farkas Magda—Kertész Ilona: Tanuljunk szabni. TK. 1959. 244 l. — A.
- Vajda Erzsébet: A női szabászat gyakorlati könyve. TK. 1959. 182 l. — A.
- Farkas Magda—Kertész Ilona: Tanuljunk szabni. TK. 1960. 244 l. — A.
- S. Levcovici—V. Tascău: A szövönő könyve. TK. 1963. 216 l. — A.
- Valentina Oșan—Varzob: Horgolási minták. TK. 1969. 334 l. — A.
- Natalia Țăutu: Modern női szabászat. TK. 1971. 320 l. — A.

16. ÉLELMISZERIPAR

Élelmiszeripari Minisztérium: Tejgyártók gyakorlati kézikönyve. TK. 1951. 84 l. — A.

Élelmiszeripari Minisztérium: Tejfölözök gyakorlati kézikönyve. TK. 1951. 144 l. — A.

Czibalmos Edit—N. Popescu: Sütőipari tanácsadó. TK. 1964. 128 l. — A.

17. KÖZLEKEDÉS

- * * * A gép- és traktorállomány karbantartása, javítása és üzemeltetése. TK. 1953. 294 l. — K.
- P. Cristea: A gépkocsivező kézikönyve I. TK. 1955. 316 l. — K.
- P. Cristea: A gépkocsivező kézikönyve II. TK. 1955. 338 l. — K.
- G. Al. Mayer: A motorkerékpáros kézikönyve. TK. 1956. 382 l. — A.
- V. Cristea: A gépkocsivező kézikönyve III. TK. 1956. 424 l. — K.
- Sándor László: A gépkocsivező kézikönyve. TK. 1960. 280 l. — A.
- G. Al. Mayer: A motorkerékpáros kézikönyve. TK. 1962. 410 l. — A.
- Sándor László: A gépkocsivező kézikönyve. TK. 1962. 280 l. — A.
- D. Hagea—M. Marinaș: Gépkocsivezés. TK. 1966. 416 l. — A.

18. MATEMATIKA

- * * * Matematikai alapfogalmak. TK. 1952. 706 l. — K.
- N. P. Tarasov: Felsőbb matematikai tankönyv. TK. 1953. 326 l. — F.
- Cseke Vilmos—Kiss Ernő—Radó Ferenc: Feladatgyűjtemény középiskolai matematikai körök számára. TK. 1957. 512 l. — K.
- Cseke Vilmos—Kiss Ernő—Radó Ferenc: Feladatgyűjtemény középiskolai matematikai körök számára. TK. 1959. 398 l. — K.
- Kiss Ernő: A számelmélet elemei. TK. 1960. 116 l. — K.
- Klima Alfréd—Cseke Vilmos: Matematika a fémipari szakmunkások számára. TK. 1961. 238 l. — K.
- * * * Mennyiségtan. TK. 1962. 364 l. — A.
- Șt. Zarea: Matematika munkások számára. TK. 1971. 330 l. — A.
- Vincze János—Vincze Mária: Kibernetika — idegrendszer — számítógép. KK. 1977. 214 l. — K.

19. FIZIKA

- Dr. Felszeghy Ödön—Nagy László: Technikai fizikai laboratóriumi jegyzet. IMC. 1951. 240 l. — F.
- Dr. Felszeghy Ödön—Bálint O.—Nagy László: Technikai fizikai jegyzet. Hőtan és molekuláris fizika. IMC. 1952. 457 l. — F.

- *** Fizika. TK. 1952. 132 l. — A.
 A. I. Bacsinszkij—S. M. Iljasenko: Fizika I. TK. 1954. 328 l. — A.
 A. I. Bacsinszkij—S. M. Iljasenko: Fizika II. TK. 1954. 265 l. — A.
 Koch Ferenc: Atomsugárzások. TK. 1963. 208 l. — K.
 Dezső Ervin: A lézersugár. DK. 1972. 117 l. — K.
 Máthé János: Az anyag szerkezete. DK. 1974. 277 l. — K.
 Koch Ferenc: A tuneleffektus. DK. 1976. 116 l. — K.
 Daróczy Szabó Árpád: Az oszthatatlantól az antianyagig. AK. 1977. 157 l. — K.
 Vallasek István: Az abszolút zéró fok felé. DK. 1977. 152 l. — K.

20. MECHANIKA—SZILÁRDSÁGTAN

- J. N. Veszelojszkij: Mechanika és szilárdságtan. TK. 1952. 712 l. — K.
 Fémipari és Gépgyártóipari Minisztérium: Mechanika, szilárdságtan és gépelemek. Ford. Klima Alfréd és mások. TK. 1952. 354 l. — K.
 L. M. Atanasiu: Népszerű mechanika. Ford. Rohonyi Vilmos. IfjK. 1959. 165 l. — A.
 L. M. Atanasiu: A mechanikai mozgások világában. Ford. Rohonyi Vilmos. IfjK. 1964. 232 l. — A.
 Șt. Zarea—V. Panaitescu: Mechanika munkások számára. TK. 1969. 228 l. — A.
 V. Avădani: Szilárdságtan munkások számára. TK. 1972. 214 l. — A.

21. SZÓTÁR—LEXIKON

- *** Dicționar tehnic poliglot. (Román, orosz, angol, német, francia, magyar) TK. 1963. 1235 l. — K.
 Bíró András—Killmann Viktor—Rohonyi Vilmos: Román—magyar—német műszaki szótár. KK. 1973. 356 l. — K.
 Kádár Zsombor: Román—magyar erdészeti és faipari szótár. TK. 1973. 300 l. — K.
 Bíró András—Rohonyi Vilmos: A Munkásélet műszaki kis szótára. M. 1976. — K.

22. KÜLÖNFELÉK

- M. Heroveanu: Szokatlan égi jelenségek. TK. 1952. 36 l. — A.
 *** Galilei távcsövével a mai messze látóig. TK. 1953. 28 l. — A.

- V. I. Ivanov: A pontos mérés jelentősége. TK. 1954. 46 l. — K.
 E. Carafoli: Aurel Vlaicu. TK. 1955. 64 l. — K.
 Dán Franciska: A gondos háziasszony. TK. 1956. 372 l. — A.
 V. Roman: A mai fizikáról és az atomenergia felhasználásának kilátásairól. TK. 1956. 100 l. — A.
 S. Moran: A szövőgép története. TK. 1956. 62 l. — K.
 Dán Franciska: A gondos háziasszony. TK. 1957. 404 l. — A.
 Dr. Heinrich László—Koch Ferenc: Elemi részek az anyag alapkövei. TK. 1958. 180 l. — K.
 Grigercsik Jenő: Gyakorlati meteorológia. TK. 1958. 96 l. — K.
 Dán Franciska: Gyakorlati tanácsadó asszonyoknak-leányoknak. TK. 1959. 224 l. — A.
 Szmuk Irén: 1006 ételrecept egészségeseknek és betegeknek. TK. 1959. 264 l. — A.
 Dán Franciska: Gyakorlati tanácsadó asszonyoknak-leányoknak. TK. 1960. 224 l. — A.
 Szmuk Irén: 1006 ételrecept egészségeseknek és betegeknek. TK. 1960. 264 l. — A.
 Ana Elenescu: 120 étel burgonyából. TK. 1962. 60 l. — A.
 E. Mann: Sütemények és édességek. TK. 1962. 196 l. — A.
 Szmuk Irén: 1006 ételrecept egészségeseknek és betegeknek. TK. 1962. 264 l. — A.
 Komsa Anna: Szakácskönyv. TK. 1963. 388 l. — A.
 Lőrinczy Jolán: A modern háziasszony. TK. 1964. 400 l. — A.
 D. Ciulin—A. Millea: Rádiótulajdonosok tanácsadója. TK. 1965. 160 l. — A.
 Tenkei Tibor: Ismerd meg a gépgyártást. IfjK. 1966. 288 l. — K.
 I. Cipere—H. Handra: A tv-tulajdonosok útmutatója. TK. 1968. 144 l. — A.
 Dán Franciska: Praktikus étrendek az év 365 napjára. TK. 1970. 430 l. — A.
 Elena Heroveanu: Háziasszonyok tanácsadója. TK. 1971. 288 l. — A.
 S. Comănescu—E. Iarovici: Az amatőr fényképész abécéje. TK. 1972. 216 l. — K.
 Irina Hunian—M. Hunian: Kozmetikai abécéje. TK. 1972. 256 l. — K.
 Nina Decusară—Bocean: Gyorsan, olcsón, ízletesen. TK. 1972. 200 l. — A.
 Mauthner Klára: Könnyű étrend, korszerű táplálkozás. TK. 1973. 232 l. — A.
 Inczeffi Lajos: Ízek, zamatok, illatok. DK. 1975. 284 l. — A.

Megváltás és végítélet között

Az eszkatologikus hangvételi címben jelzett változatok a tudomány, a technika mai és holnapi szerepével kapcsolatos várakozásokat fejezik ki. Nyilvánvalóan végtelen álláspontokról van szó. Olyan alternatívákról, amelyek az új évezred felé tartó embereket túlzott reményekkel vagy nem kevésbé túlzott aggodalmakkal töltik el. Úgy tűnik, hogy a pillanatnyi tendencia (legalábbis Nyugaton) az utóbbi vélekedések, illetve hangulatnak kedvez. Mintha korszerű felújításban bontakozna ki ismét az első évezred végére várt végítélet kiváltotta félelem. Mintha újra kísértene a „finis mundi“-nak a számmágiák hatását is hordozó katasztrófa-látomása. Persze, nagy a különbség a mai borúlátó, túlnyomó részt világi prognózisok és az ezer évvel ezelőtt meghirdetett jóslatok között. A kérdéssel, a korral foglalkozó kutatók arra is felhívják a figyelmet, hogy a két évezred közötti átmenet idején már megmutatkoztak mindazok a szellemi előzmények, amelyek az emberi emancipációt a következő századok során jótékonyan felszöktették. Kolostorok celláiban olyan krónikások is akadtak, akik nem csupán feljegyeltek ezeket az ígéretes jelenségekre, hanem pergamenjeikre rögzítették őket, hogy a kései utódok számára tanúságként vagy éppenséggel biztatásul szolgáljanak.

Mindenesetre, ha Dürer ismert fametszetén az Apokalipszis lovasai a halált, a pestist és éhínséget, a háborút, illetve az ítélező mérlegtartót személyesítik meg, e rémalakok modern megfelelőit már kémcsövek, reaktorok és elektronikus számítógépek között kellene egy mai művésznak ábrázolnia. (Lehetséges, hogy ez a vízió is lebegett *A vegyész* című kompozícióját festő Nagy Albert előtt.) És fordítva, a szebb jövőt szavató „jó hírek“ olyan szenvedélyes gyűjtői, mint Robert Jungk, szintén a laboratóriumok, a hatalmas műszaki berendezések világából ihletődnek. Pontosabban: a kutatók, a tudósok és a gondolkodók új erkölcsi univerzumából merítik a reményre jogosító értesüléseiket és felismeréseket.

A tudományos-technikai forradalom (TTF) tehát mind képviselőit, mind értelmezőit súlyos dilemmák elé állítja. Ezt az ellentmondásos helyzetet fejezik ki az olyan címek, mint: *Technikai haladás — áldás és átok?*, *Válaszúton a civilizáció, Keresztút előtt az emberiség*. Jellemzőek továbbá a következő, egyre gyakrabban használt fogalmak és kifejezések: „a tudomány kihívása“, „a civilizáció, a haladás válsága“, „a nyersanyagok kimerülésének fenyegetése“, „nukleáris kataklizma“, „genetikai eszkatológia“, „maghalál“, „a technika zsarnoksága“, „a palackból kiszabadult szellem“, „az új bűvészinas“, „világvég-gépezet“, „atomtrauma“, „az emberiség — veszélyeztetett helyzetben“, „jövősokk“, „tudássokk“, „új felelősség“, „új erkölcsi szemlélet“, „a Janus-arcú technika“, „az atombomba árnyéka“, „a Hiroshima utáni naptár“, „tudománykritika“, „technokrácia“, „a szcientokrácia távlatai“, „ellenkultúra“, „Prométheusz új megláncolása“, „a növekedés határai“, „rákos vagy szerves fejlődés“, „a gépek inváziója“, „a robotok uralma“ stb.

Láthatjuk, e divatosá vált műszavak és fordulatok a napjainkban oly rohamosan tért hódító TTF összefüggései között elevenítik fel és fogalmazzák újra a tudománnyal, a műszaki civilizációval s általában a rációval szemben régebben kimerített fenntartásokat. Sokféle szándék, felfogás és törekvés jut kifejezésre az említett címekben, fogalmakban és kezdeményezésekben. Semmi sem volna ezért károsabb, mint sommásan meg- és elítélni őket. A haladás és maradiság választóvonalai különben sem esnek feltétlenül egybe a hagyományosan kezelt derülátás és pesszimizmus közötti határral. Remény és szkepszis ugyanis nem zárja ki egymást minden körülmény között, akik pedig a már kivehető vagy előrelátható nehézségekre, veszélyekre figyelmeztettek és figyelmeztetnek, azok összességükben nem címkézhetők az ismert eljárással a humánnum ellenségeinek. A rációellenesség eddig többnyire a társadalmi reakció eszmei szövetségésének bizonyult, ebből azonban nem következik a tudomány, a megismerés bármilyen immanens bírálóinak merev elutasítása.

Ha a tudomány és a technika máris rögzíthető, illetve csak a jövőben várható következményeivel foglalkozó — egyre gazdagabb — irodalomra ma a baljós-latok konjunktúrája nyomja rá bélyegét, a TTF kialakulása előtt napvilágot látott munkák többsége főként ama bölceleti fogantatású kultúrkritika keretébe sorolható, amelynek szerzői több-kevesebb aggodalommal mindenekelőtt a technika káros társadalmi hatásait, a kultúra és a civilizáció általuk tételezett ellentétének

fokozódó elmélyülését jelezték. A tudomány ún. herosztráteszi szerepéről még aránylag kevés szó esett. Noha a marxista társadalomtudomány csak késéssel figyelt fel a TTF társadalmi és antropológiai vonatkozásaira, a harmincas évek több marxista szellemű munkája már nagy vonásokban helyesen mutatott rá e kultúrbírálat irracionista eszmeiségére és a fasiszta vagy fasisztoid rendszerekkel való összefüggéseire. Lényegében találó volt az a nézet, amely közvetlen vagy közvetett kapcsolatot állapított meg az ész trónfosztását sürgető irányzatok s a hatalomra jutott obskurantizmus, az Európát bitorló emberellenesség között. Ebben az értelemben mutatkozik időtállóan Georges Politzer több, e kérdést feszegető tanulmánya, s ezért forgatható ma is nagy haszonnal Georges Friedmann *La crise du progrès* (1936) című műve. Hóni viszonylatban ugyanilyen elbírálás alá esik Lucrețiu Pătrășcanu *Curențe și tendințe în filozofia românească* című könyve.

Vizsgálódásunk szempontjából a közelmúltban elhunyt francia szociológusnak mind a tudományra, mind a technikára kiterjedő elemzése a legtanulságosabb. Friedmann gondolatmenetét a haladás eszméjének a nagy 1929-es válság kiváltotta megrendülése indította el. A nihilizmushoz, miszticizmushoz való akkori visszakanyarodásnak annak a megnyilvánulását látta, hogy a polgárság elvesztette haladó szerepét, helyét pedig a proletariátus veszi át. Ebben a megközelítésben vizsgálta „a racionalizmus visszavonulását” és „a szcientizmus végleges meghaladását” abban a Franciaországban, amelynek szellemi életét már a századforduló óta egyre inkább Émile Boutroux determinizmusellenessége, Henri Poincaré kételkedést sugalló felfogása, majd mind erőteljesebben a tudománnyal szemben érvényesülő — Bergson inspirálta — „jobboldali kritika” hatotta át. Friedmann nem mulasztja el, hogy az említett francia irányzatok európai, főként német megfelelőit bonckés alá vegye. Visszanyúl Mach, Avenarius, Driesch és Simmel felfogásához, majd Scheler és Heidegger nézeteit bírálja, hogy konklúzióképpen leszögezze: a fasizmus mindazt hasznosította az irracionalizmusból, amire ideológiájában szüksége volt.

A munkaszociológia egyik megalapítójaként, Friedmann érthető módon nagy érdeklődéssel fordult Taylor és Ford felé. Bennük a haladás polgári gondolatvilágának technicista képviselőit, azokat a szerzőket és szervezőket ismerte fel, akik a technika biztosította haladás egyértelműen optimista rendszerét kidolgozták. Ők a legelső modern „bálványimádók”, akik nemcsak dicsőítették a gépi civilizációt, hanem kiemelkedő műszaki teljesítményeikkel maguk is hozzájárultak kialakulásához. Ily módon Friedmann már négy évtizeddel ezelőtt szembesítette a technikát igenlő és tagadó mítoszokat, s feltárta „az új Prométheusz megláncolására” szólító — Joseph Caillaux-féle jelszó osztályhátterét.

Erdemesnek véltük hosszabban *A haladás válsága* című műnél időzni, mert nem csupán kvalitásainál fogva, hanem fogyatékoságai miatt is megkülönböztetett elemzést érdemel. Mintegy sürítve kínálja ugyanis sok későbbi — hasonló fogantatású — értelmezés erényeit és tévedéseit. A szerző azonban életének utolsó szakaszában tételei közül sok mindent újragondolt és újrafogalmazott. A technikai és az általános haladás viszonya Friedmann számára nem mutatkozott már oly konfliktusmentesnek, mint fiatalkori munkájában. Nyugtalanító kérdésként kezdte viszont foglalkoztatni a modern életmód és élettartalom alakulása.

Ebben a visszatekintésben a megbírált felfogások nüanszizozottabb értékelést igényelnek. A mai olvasó és bíráló nem zárkozhat el annak az elismerésétől, hogy Ortega y Gassetnek, Heideggernek, Bergsonnak és másoknak a technika emberi-társadalmi kialakulásai kapcsolatban megfogalmazott fenntartásai és riasztásnak szánt előrejelzései bizonyos vonatkozásokban valószínűleg bizonyultak. Ha kritikai értékelésük során leválasztjuk róluk a gyakran avitt elitszemléletről vagy nosztalgias múltba fordulásról árulkodó elméleti építményeket, a kor néhány tendenciájáról, egy-egy kortünetről készített láttelek sok tekintetben figyelemfelhívónak mutatkoznak. Mert ugyan ki vonhatná kétségbe például azt a jaspersi diagnózist, amely az erkölcsnek a technikai fejlődéshez viszonyított lemaradását állapította meg, s ha „a gépek inváziójá”-ról, „a technika démoná”-ról szóló metaforikus tételek kétségtelenül a maradi technikaellenes fogalomtárba tartoznak is, nem vitás, hogy ebben a formában az elidegenedés kifejezői voltak. Az sem tagadható továbbá, hogy noha „a tömegek lázadásá”-ról szóló arisztokratikus kicsengésű nézetet demokráciaellenes célokra használták fel, Ortega y Gasset sok mindent észrevett még kialakulásuk szakaszában, a modern gyors ütemű városiasodást, iparosodást és közlekedést (nem is mindig egészséges értelemben) kísérő tünetekből.

Persze, gyökeres különbség van a TTF gyorsuló össztársadalmi és világtörténelmi jellegű kibontakozása előtt észlelték fajsúlyja, illetve megítélése és ama új szakaszban tapasztalt vagy várható folyamatok között, amelynek kezdetét 1945. augusztus 6-ra, az első atombomba ledobásának napjára tehetjük. A világhord-

erejű cezúra nyilván nem köthető egy naphoz vagy egy pillanathoz, hisz tudjuk, a minőségi ugrást mindig a mennyiségi felhalmozódás, a fejlődés hosszabb vagy rövidebb fázisa készíti elő. A TTF a maga átfogó jellegével különben sem kapcsolható egyetlen (akár építő jellegű, akár katasztrófális) eseményhez, jelenséghez. Mégis a távol-keleti reggeli égen támadt vakító villanással valami visszavonhatatlanul lezárult, s valami ugyancsak visszavonhatatlanul megkezdődött. Befejeződött az az előtörténet, amelyben — Arthur Koestler szerint¹ — csak az egyetlen halálával kellett számolni, míg az emberi nem halhatatlansága általánosan osztott hit volt. És kezdetét vette ugyanakkor egy új korszak, a kollektív öngyilkosság lehetőségének, a civilizáció önpusztításának, a *halandóvá lett emberiségnek* a története. A végítélet-gépezet, az önpusztító „Doomsday Machine“ működésre alkalmas állapotba jutott.

A Hirosima utáni kalendárium távlatában a TTF-hoz kapcsolódó társadalmi és emberi problémák apokaliptikus arányokat öltenek. A robbanás központja körül létesített emlékparkban tett látogatása során tanulta meg a fizikus Marx György is „alulnézetben“ látni és vizsgálni — következményeivel együtt — a bombát.² Ebben (a neutronbombát is magában foglaló) perspektívában pedig remény és reménytelenség, derű- és borúlátás szintén megváltozott jelentést, új értelmet s értéket kapott.

Várakozások és félelmek szorításában — érthető módon — felfokozódott az érdeklődés a holnap iránt. A közeledő 2000. év megsokszorozta a vágyat, hogy a jövőbe pillantsunk. És ezt az igényt nem szokványos kíváncsiság táplálja. Mintha valaminő metafizikai kényszer hatása alatt tudni akarnánk, hogy merre halad az emberiség, s vele együtt miként alakul majd a magunk és utódaink sorsa. Innen a komoly jövőkutatás ázsiója, de ugyancsak innen a katasztrófa témájának a tudományos-fantasztikus irodalomban megfigyelhető hausse-ja. A konjunktúralovagok ügyeskedései jó társadalmi és lélektani megfigyelésekről tanúskodnak. Világszerte tapasztalható, hogy a naiv, egyszerűsítő melioristák ábrándjai összeomlottak vagy összeomlóban vannak. A Tökéletes Rend nem valósítható meg oly könnyen, mint ahogyan azt széplelkű emberbarátok és a különféle technikák megszállottai elképzeltek. Kiderült, az erkölcsi haladás nem követi szükségszerűen a TTF valóban szédítő iramú menetét. Arra sem akadt garancia, hogy a műszaki leleményesség és hatékonyság mindig csak a jobbak, a nemesebbek szövetségésűl szegődjék. Bárgyú remények csodjéből a reménytelenség vámszedői húznak hasznót. Stanislaw Lem, aki nagy hozzáértéssel és érzékenységgel boncolgatja „a pusztulás vonzásá“-nak az említett tendenciájában tükröződő talányát, jogosan figyelmeztet arra, hogy eszkatológiai nem lehet, nem szabad játékot csinálni. Még ha feltehető is, hogy a képzeletbeli katasztrófák áttételesen reális veszélyek ellen vértenezek fel, nem tekinthetünk el a megszokás tompító hatásától. Ha a katasztrófa témája elcsépeletté válik, ezen a téren is beáll az elkerülhetetlen csömör. Ez viszont már leszerelő hatású.³

A sci-fi és a technika viszonya nyilván nem a világvégek borzalmaiban való tobzódásokra szorítkozik. Tekintélyes a száma azoknak az írásoknak, amelyek a műszaki fejlődést dicsőítő mítoszokból merítenek. A bennük felvázolt eszményi társadalmak civilizációs tőkélyét nem ritkán már ma tapasztalható jelenségek kibontakozási irányának meghosszabbítása biztosítja, de bőven akad szerzőik között olyan, aki a „technoorgiasztikus eszkaláció“-t űzi. Álláspontunk e törekvésekkel kapcsolatban sem lehet más, mint a tudományt és technikát elemző társadalomtudományi művek esetében. A fantasztikum és a sci-fi szerepének méltánylása senkit nem kötelezhet arra, hogy fenntartás nélkül jóváhagyóan bölintson akár a technika útján létrehozott pokolbeli iszonyat, akár egy földrevarázsolts menynországból megvalósult tőkéletes boldogság szakosított felidézőinek. A sci-fi területén is elsősorban azokat a szárnyaló képzelet segítségével alkotott munkákat kellene értékelni, amelyek úgy szórakoztatnak vonzó modellek felvázolásával vagy lehetséges fenyegetések és torzulások kivetítésével, hogy közben meggondolkoztatnak, sőt talán jobbtó cselekvésre is kedvet támasztanak.

A sci-fi nyilván nem pótolhatja a tudományos igényű jövőkutatást. Nem azonosítható az utópiával sem. A maga sajátos eszközeivel és színvonalán azonban bizonyos elemeket szerencsésen ötvözheti. Ilyeténképpen az adott állapot meghaladására, merész sejtetésekre ösztönözhet, de az ellenutópiákhoz hasonlóan társadalmi-erkölcsi involúciók veszélyétől is óvhat.

A csapongó fantázia birodalmából a TTF valóságához és ellentmondásaihoz, illetve értelmezéseihez visszatérve, szociológiailag nem nehéz megmagyarázni, miért válnak hangadóvá hol a technicizmus igeoló, hol pedig nemleges mítoszai. A hangsúlyok eltolódása ugyanis nem történik véletlenül. Nem pusztán szerzői szeszély határozza meg, hogy mikor dicsőítik a tudományt és a technikát, s mikor átkozzák őket. Többé-kevésbé pontosan rögzíthető tárgyi és alanyi tényezők jelenléte dönti el egyik vagy másik alternatíva előtérbe nyomulását. Emlékeztetünk arra, hogy

Georges Friedmann negyven évvel ezelőtt tudatosította könyvének olvasóiban, milyen szerepet játszott Európa-szerte az éppen meghaladt nagy válság a borúlátó, rációellenes irányzatok, az akkori „boldogtalan tudat” eluralkodásában.

Napjainkban sem pusztán a küszöbön álló ezredforduló teszi az emberek egy részét riasztó próféciák iránt különösen fogékonná. A mai világ is sok tekintetben válságtól terhes, ez pedig különböző előjelekkel s a legeltérőbb területeken komoly problémákat okoz. A mai Kasszandrának van miért riogatniuk.

A nyugati világban — mint ismeretes — 1970-ben és 1974-ben recesszió lépett fel. Infláció, munkanélküliség és valutáris válságok rendítették meg a boom éveiben uralkodó, szinte határtalan önbizalmat és derülést. Ugyanakkor világviszonylatban megjelentek az ún. *globális problémák*, amelyeknek léte és megoldása egyre súlyosbodó teherként az egész emberiségre nehezedik. Kialakulásuk a tudományos-technikai forradalomra, a termelőerőknek e nagy mutáció meghatározta fejlődésére vezethető vissza. Jellemző rájuk, hogy hatásuk az egész Földre kiterjed, s tekintettel arra, hogy a nemzetközi rendszer globalizálódásának körülményei között léptek fel, megoldásuk összembari erőfeszítéseket igényel. A mai világban tudvalevően egyrészt a különböző társadalmi rendszerek elhatárolódását, illetve együttélését, másrészt viszont a kölcsönös függésnek és egymásra való hatásoknak rendkívül bonyolult, minőségileg új szintet képviselő szövődését figyelhetjük meg. Az utóbbi folyamat átfogó jellegű; szinte nincs a társadalmi életnek olyan területe, amely kívül esne rajta. Termelés, elosztás, nemzetközi csere és kereskedelem, közlekedés, hírközlés egyaránt e kölcsönhatás erővonalában, mégpedig felgyorsult ütemben s növekvő hatékonysággal alakul. Rövid történelmi szakasz lefolyása alatt — éppen a tudományos-technikai forradalomnak köszönhetően — hatalmas ipari és műszaki nemzetközi rendszerek léptek működésbe. Mindinkább internacionálissá válik a kutatás és a szolgáltatás. A globalizálódás a maga ellentmondásosságában még csak kezdeti szakaszánál tart, de kereteiben máris az egész emberiség sorsát meghatározó nehézségek keletkeztek.

Nem feladatunk, hogy róluk hiánytalan leltárt készítsünk. Sajátosságaiukról azonban még tudnunk kell, hogy elhárításuk nemcsak a mai, hanem a holnap, sőt a holnapután nemzedékek együttműködését, közös erőfeszítését feltételezi. A megoldások megtalálásához és keresztülviteléhez szükséges energiák egybehangolását a különböző társadalmi rendszerek léte nyilvánvalóan bonyolítja, de nem akadályozhatja meg. További komplikációk származhatnak még abból a körülményből, hogy mindegyik probléma önmagában is összetett jelenség; technikai, gazdasági, politikai, társadalmi, ideológiai tényezők szabják meg, ezek pedig komplex kölcsönhatásban érvényesülnek.

Ifj. Marosán György rendszerezése alapján⁴ — a következő globális problémákat különböztetjük meg: 1. a termeléshez szükséges nyersanyagok és erőforrások kimerülése; 2. környezetszennyeződés; 3. a technika alkalmazásának veszélyei; 4. az éhség problémája; 5. a fejlődő országok nehézségei.

Ebből a csoportosításból is kitűnik, hogy noha az egyes problémák összefüggnek egymással, mindegyik külön-külön sajátos megközelítést követel. Az egész komplexum viszont olyan horderejű, hogy teljes mértékben érthetővé teszi a tudatosításával gerjesztett nagy szellemi és erkölcsi dilemmákat.

A felsorolt problémákkal át- meg átszövődve jelentkeznek a fejlett tőkés országokban észlelt vagy előrejelzett válságtünetek, amelyek azonban — éppen a globalizálódás folytán — a rendszer keretein túl is éreztetik hatásukat (például a nyersanyagok, a petróleum árának emelkedése, az infláció stb.). A rövid távú prognózisok jegyében Hermann Kahn, az ismert amerikai jövőkutató nemrég annak a kedvező, gyors ütemű fejlődést és békét (?) biztosító korszaknak a végét jósolta meg, amely majdnem 25 éven át (1950–1973) a vezető kapitalista országokban uralkodott.⁵ A második „*belle époque*” lezárulásával — szerinte — új nehézségek következnek, s így a Hudson Institute vezetőjének fogalomtáránál maradván, a Nyugat egy új „*fin de siècle*” előtt található, amelynek borongós, pesszimista légköre máris sok gondolkodó és publicista vélekedésére nyomta rá bélyegét.

Persze a jóslatok értéke mindig viszonylagos. Irányuk azonban sok mindenre enged következtetni. Noha Kahn idézett újévi nyilatkozatában — hosszú távon — jó évek beköszöntését várja, egy régebbi művében az 1985 körül elmélyülő ún. technológiai válságtól tart.⁶ Prognózisában Neumann János, a nagy matematikus egyik cikkének megállapításaira hivatkozik.

A válságot — Neumann szerint — nem véletlen, nem valamilyen emberi hiba váltja ki, hanem az a körülmény, hogy a Föld szűknek, az adott politikai rendszerek pedig alkalmatlannak bizonyulnak a technikai fejlődés számára. E tételhez, amelyben a földrajzi determinizmusnak láthatóan nagy szerep jut, Kahn hozzáfűzi, hogy a jelzett válsággal való szembesülés során számolni kell még az emberi ellen-

örzés alól kicsúszó különböző technológiákkal, a válságok szükségszerű elmélyülésével, valamint azzal, hogy a technika és a környezetszennyeződés növekedése exponenciális jellegű. Ennek folytán pedig a problémák kritikussá válásának pillanatában a megoldások szempontjából már csak kevés idő áll rendelkezésre.⁷

A globális problémákkal terhes (már kialakult vagy várható) válságok árnyékában a tudománnyal szemben megfogalmazott régebbi fenntartások hatványozott helyzeti energiával nyomulnak előtérbe, és a hasonló orientációkat megszóllaltató újabb felfogásokkal ötvöződnék. A tudomány megsokszorozódott szerepével mintegy arányosan váltak súlyosabbá a vele szemben elhangzó bírálatok, sőt vádak. Jellemző, hogy a vádlottak padjára nem csupán a modern tudomány került, hanem Galileit és Bacont is felelősségre vonják „a természet matematizálása”, illetve a tudással azonosított hatalom fémjelzte törekvések miatt.

A neoromantikus tudományellenes lázadást kifejező szerzők felelevenítésén túl a mai tendencia különösen Heidegger és a frankfurti iskola, illetve az ún. ellenkultúra által megfogalmazott nézetekben jut kifejezésre. Részletes elemzés (ami most nem feladatunk) kimutathatók e különböző természetű és szemléletű irányzatok között létező átfedések. Heidegger például végső soron a tudományt marasztalja el ama jelenség miatt, amit „a technika tomboló terjeszkedésé”-nek nevez. A technika mai elidegenítő, az embert hontalanná tevő uralma ugyanis — szerinte — a racionális, pragmatikus, mennyiségekkel dolgozó gondolkodástípusban gyökerezik. Ez a fajta, a reneszánsz óta eluralkodott gondolkodás, amely a világot csupán tárgyként, csupán mint a cselekvés terét kezeli, felelős a technikáért. Ugyanez az ítélet az oksági elvet is sújtja, nem kímélve az embert értelemmel rendelkező állatként meghatározó illuminista fogantatású felfogást sem.

A felvilágosodás megismervedését és hanyatlását boncolgatva állapítja meg Horkheimer és Adorno, hogy a tudomány uralmát szentesítő északultus maga is mitizálódott. A frankfurti iskola megalapítóinak kritikája egyébként szintén a csupán mennyiségi szempontokat követő kalkulusszellem, az instrumentálizált értelem ellen irányul. Az utóbbi — szerintük — jól bevált ugyan a természet leigázásában, de ugyanakkor elidegenítette az embert a természettől. A matematizálást és a funkcionálizálást érvényesítő tudomány elhanyagolta a minőség mozzanatát, s a maga szellemével itatta át az egész társadalmat. Mindenütt a személytelen gondolkodást, az uniformizálódást serkentette.⁸

Tanítványuk, Jürgen Habermas részben folytatja, részben azonban meghaladja ezt a bírálatot. A technokráciával hadakozva rámutat arra, hogy napjainkban a tudomány és a technológia új szerepet, és pedig ideológiai funkciót nyert. A status quót támasztja alá. Habermas Marcuséra (akinek Heideggerrel való régi szellemi kapcsolatai ismereteselek) hivatkozik, ő viszont Weberre utal vissza annak a koncepciónak a kifejtésében, hogy a racionalitás — világtörténelmi nóvumként — egy olyan uralom kiépítését mozdítja elő, amely az ésszerűséggel kívánja az adott termelési viszonyokat igazolni. A technikaként érvényesülő hatalom keretei között a műszakiság az apolitikus tömegek manipulálását segíti elő. Ebben tartja azt a hamis tudatot, hogy a konformizmussal végső fokon a magasabb munkatermelékenységet, az emelkedő életszínvonalat mozdítják elő.⁹

Az ún. ellenkultúra képviselőinek hangszerelésében a tudománybírálat szenvedélyes pamfletbe, a tudománynak mint olyanak radikális elutasításába csap át. E változás mélyén a tudomány mindenhatóságába vetett szcientista bizalom megrendülése, majd a fokozatos kiábrándulás munkái; a fordulatot döntő mértékben az előbbieken során érintett s a tudománnyal valamilyen közvetlen vagy közvetett kapcsolatban lévő globális problémákban felismert fenyegetés váltotta ki. A tudomány valóban védekező állásokba szorult, amint ezt jól dokumentált könyvében Semlyén István megmutatta.¹⁰ A Theodor Roszak és Charles A. Reich munkáiban felsorolt, aggasztónak minősített tünetek és ártalmak nagy többségükben reálisak. Az ismeretekben rejlő hatalom kísértésének tényleg kevesen tudnak ellenállni, a nagyipari méretekben intézményesült kutatás pedig kétségbevonhatatlanul óriás, elidegenedett erővé nőtte ki magát, s az sem vitatható, hogy például napjaink biológiájában, a génebézetben jelentkező „genetikai eszkaláció”, az „agymosás” különböző eljárásaival együtt, ijesztő manipuláció-alkalmazásokhoz vezethet.

Az ellenkultúra számos riasztó jelzése, akárcsak a tudománykritika akadémikusabb jellegű megállapításai tehát komolyan megfontolandók, és gyakorlati konzekvenciák levonására készíthetők. Ezzel azt is elismerjük, hogy a felmerült problémák megoldását nem kívánjuk csupán a termelési viszonyok (egyébként nélkülözhetetlen) megváltoztatásával azonosítani. A tudomány és a technika kétségtelenül az adott társadalmi-hatalmi rendszerben, bizonyos tulajdonviszonyok alapján fejti ki hatását. A kapcsolat azonban nem feltétlenül egyirányú. Nem csupán a termelési viszonyok felől érkező hatásokat közvetíti. A tudományos-technikai forradalom fel-

tételei között a tudomány a tekintetben is termelőerővé vált, hogy jelentős hatást gyakorol a termelési viszonyokra, az egész társadalmi életre. Ebben az értelemben viszonylagos függetlenséggel, önmozgással rendelkező tényezővé alakult, s ilyenképpen önmagában vége is kutatás, illetve bírálattá válhat. Ismételjük: az immanens tudománybíráltnak megvan a létjogosultsága. Persze, mindehhez azt is hozzá kell tennünk, hogy „a tudomány” mindig a kialakult struktúrákban tevő-kenykedő kutatók, tudósok és menedzserek közvetítésével érvényesül, noha nyilvánvaló, hogy a különböző (tudományos) gondolkodásmódok maguk is struktúra-alkotók. Rányomják bélyegüket — többek között — a korszakokonként fellépő és változó mentalitástípusokra.

A kérdések kérdése abban rejlik, hogy a találó vagy túlzott kórismek alapján milyen elméleti és gyakorlati következtetéseket vonunk le. Ezzel kapcsolatban emlékeztetünk arra, hogy Einstein, akinek oly döntő szerepe volt az atombombát kifejlesztő amerikai programban, Hiroshima után a magfizikai kísérletek teljes és végleges felszámolását sugalmazta. Javaslatra azóta különböző formákban és különböző arányokban felújítókra, megismétlőkre talált.

A tudomány humanértékét egyre többen s egyre határozottabban kétségbe vonják, s ebben a szellemben különféle technikai alkalmazásait is megvetozzák.

Jó példa erre — pars pro toto érvennyel — az atomenergia fejlesztésével kapcsolatban kialakult rendkívül heves polémia, az atomerőművek felállítása és üzemeltetése ellen kibontakozott küzdelem. Tudnivaló, hogy e napjainkban folyó harcok kezdeményezőinek felfogása nem azonosítható teljesen az atomfegyverek megsemmisítését, a nukleáris leszerelést szorgalmazókéval, legfeljebb csak némely vonatkozásban érintkezik velük. Érveik a már tapasztalható veszélyek és a lehetséges katasztrófák felsorolásának széles klaviatúráján mozognak. Nem hiányzik közülük az atomművekben bekövetkező balesetekre, a rendkívül ártalmas melléktermékek elhelyezési nehézségeire, sőt az atombombák „barkácsolásához” szükséges urániumlopásokra való figyelmeztetések. A nyugat-európai atomellenes mozgalmak általában ökológiai törekvéseket fejeznek ki, sok esetben többé-kevésbé határozott baloldali tendenciákkal. Szellemiségük megismeréséhez érdekes okfejtést találunk Bernard Vincent tanulmányában¹¹, aki Claude Lévi-Strauss egyik tételéből indul ki. A nagy francia etnológus szerint az ember viszonyát a természethez eddig az igit kezelt határozta meg, hogy energia formájában felhasználja, kimerítse mindazt, amit a természet nyersanyag- és energiaforrásként évmilliók során magában koncentrált. E hagyományos, a természetet mondhatni ellenségesen kizsákmányoló viszonyulással ellentétben az ökológista távlat azt igényli, hogy abból mérítsünk energiát, ami a természetben diffúz állapotban található, és kimeríthetetlen. A napból, a levegőből, a vízből, a geotermikus forrásokból. A nukleáris opció — állítja Bernard Vincent — a hagyományos viszony véletlen formája. A teljes dezintegrálás elvén alapszik, éppen ezért a „természetsértés” szélsőséges megnyilvánulásként nemcsak gazdasági és politikai, hanem erkölcsi, sőt mélyen ösztönös ellenvetéseket ébreszt.

E metafizikai hangsúlyokkal nyomatékosított érvelés mellett említsük még meg a Robert Jungk legújabb könyvében¹² található baljós figyelmeztetést. A neves jövőkutató, aki még néhány évvel ezelőtt — optimizmust terjesztve — a tudomány műhelyeiben honos alkotó képzelőerő „emberbarát” technikai újításait és terveit („soft technology”) lajstromozta¹³, új munkájában már mintha Max Born rezignált megállapítását támasztaná alá: „Úgy tűnik, a természetnek az a kísérlete, hogy a Földön egy gondolkodó lényt hívjon életre, meghiúsult.” Sok hiteles információra támaszkodva, Jungk ugyanis nem csupán az atomipar mai veszélyeivel, hanem éppen e veszélyek kiküszöböléséhez szükséges rendkívüli méretű ösztársadalmi ellenőrzés szociális és politikai hatásaival kapcsolatban riaszt. Amikor a jövő „atom-államát” körvonalazza, az orwelli vízióhoz hasonló totalitarizmustól óv, s egyben a meggondolatlan haladás-optimizmus ellen kíván felvertezni.

A másik oldalon, az atomipar híveinek táborában nemcsak technokratákat vagy lelkiismeretlen üzletembereket és politikusokat, hanem korszerű emberségtől fűtött tudósokat és gondolkodókat találunk. Az atomenergia védelmében mindenkéltől nyilván a kimerülő kőolajforrások pótlására, a Föld négy milliárd lakójának növekvő igényeire, humanizált szükségleteire hivatkoznak. Anélkül, hogy semmibe vennék az atom ellenfeleitől felismert tényleges vagy lappangó veszedelmeket, a megoldást a nagyobb felelősséget biztosító társadalmi keretekben és az atomkorszakkal összeegyeztethetetlen „őserdei morál” felszámolásában jelölik meg. Nem mulasztják el közben azt sem, hogy az atomenergia és a különböző országok gazdasági-politikai függetlensége közötti összefüggést kiemeljék.

Az atomenergia jövőjét illető nézetek konfliktusában — mintegy dióhéjban — az egész technikai civilizáció, valamint az alapjait alkotó tudomány értékelésében

ALBRECHT DÜRER: A NÉGY LOVAS

GY. SZABÓ BÉLA: AZ APOKALIPSZIS LOVASAI

jelentkező szenvedélyes viták pro et contra érveit találjuk meg. A zérus-növekedés és a műszakiság holnapjait kincstári derűvel kezelő hamis alternatívák helyett tengernyi ellentmondás, bizalom és bizonytalanság közepette kezd magának utat törni az a szemlélet, amelyet a *tudomány humanista* felfogásaként jelölhetnénk. Hívei szembefordulnak mindazokkal, akik Prométheuszt újra bilincsekbe akarnák verni, de a Hirosima utáni tudásoffok és a jövő perspektíváit beárnyékoló fenyegetések nyomása alatt tudva tudják, milyen buktatókhoz, milyen katasztrófákhoz vezethet a tűzcsiholó titán eszményétől nem mindig elkülöníthető hübrisz. A választút elé állított emberiséget nem a modern gépművelők sugallta irányba kívánják terelni, ám a felelőtlen technicizmus, az öncélúvá torzított növekedés megszállottait sem követik. A jövő emberiségét nem helyezik a tudományos-fantasztikus irodalom kelléktárából kölcsönzött eszközökkel létrehozott pokolba, de nem is álltunk azzal az ábránddal, hogy unokáink a Földön megvalósult paradicsomban fognak idvezülni. Galileit és Baconot éppúgy felállítják a vádlottak padjáról, mint az atomhasadás és a kibernetika megvalósítóit. Bátran szembesítik magukat mind a tudomány művelői között, mind a közvéleményben tapasztalható bizalmi válsággal. A túlzott remények összeomlása, az ember és törekvéseinek végeessége tragikus árnyalhatja ugyan humanizmusukat, nem taszítja azonban őket a teljes reménytelenség vagy egy újszülött kvietizmus ingoványába. Világosan látják, hogy a modern ember élete — születéstől halálig — a „szcientotechnológia” jegyében alakul, s éppen ezért törekcszenek arra, hogy helyes arányt, kiutat találjanak a sci-fi és a középkorba való visszatérésre buzdító vélemények között.

Technicista üdvtanok és a Jelenések Könyvét tülcicitáló látomások Szküllája és Kharüdisze között a tudományos-technikai forradalom olyan elméletére, olyan új etikára van szükség, amely dinamikus egységbe foglalja a társadalmi, tudományos, technikai és erkölcsi haladás ismérveit a nélkülözhetetlen kriticismus követelményeivel.

A TTF megkésetten, de ígéretesen fejlődő marxista elmélete, amely a *Grundrisse* szerzőjének az automatizált termelést s az ezzel kapcsolatos életmód forradalmi átalakulását anticipáló nézeteiből merít, oroszlánrészt vállalhat ebből a feladattól. Valter Roman, Radovan Richta, I. T. Frolov, Fukász György, Pavel Apostol, Ágh Attila munkái¹⁴, hogy néhány kiemelkedő kísérletet említsünk, meggyőzően bizonyítják: e kérdéskör valóban korszerű elemzését csak a társadalmi élet forradalmi metamorfózisainak összefüggésében lehet elvégezni. E felismeréstől ma már elválaszthatatlan az az evidencia, hogy a jövő távlatainak kirajzolása során nem mellőzhető a fogyasztói mentalitást meghaladó értékrend, a természettel való szolidaritást, szövetséget posztuláló erkölcsstan körvonalazása sem. Az eszközök humanista bírálatára éppúgy szükség mutatkozik, mint a természeti katalizmák megelőzését, következményeik kiküszöbölését elősegítő szemléletre és stratégiára. Sarkallni kell az ökológiai igényeknek megfelelő technikai eljárások további kidolgozását, aminek egyik nélkülözhetetlen eszmei-erkölcsi előfeltételét a tudósok, kutatók és szervezők újfajta, felfokozott felelősségében jelölhetjük meg.

A jövősoffok gyakran bénító hatása alatt nem szabad elzárkóznunk a ránk özönlő információk elől, de sose tévesszük szem elől: a világ ugyan zsákutcába kerül új információk nélkül, ám ha nem válogatunk közöttük egy dinamikus rendszerezett humanista értékcskála alapján, létfenntartó választásaink lehetetlenné válnak. Az ember képes az entrópiával információk, alkotás és kultúra segítségével szembefordulni, s éppen ez a képesség tölthet el bennünket józan reménnyel. Mert szakadékok szélén nem csupán luciditásra, hanem önbizalomra is szükség van. Hübrisz nélküli bizalomra, hitre, a már oly sok csalódást is okozott értelem, a „megváltó képzelet” erejében.

Az éltető remény mindig *cselekvő* remény. Erőt adó impulzusai teszik lehetővé, hogy a döntő kérdésre: „*van-e jövőnknek jövője?*” — igennel válaszoljunk.

JEGYZETEK

1. *Der Mensch — ein Irrläufer der Evolution*. Der Spiegel, 1978. január 30.
2. Marx György: *A tudás fájának gyümölcse*. Népszabadság, 1977. december 25.
3. Stanislaw Lem: *Tudományos-fantasztikus irodalom és futuroológia*. Bp., 1974. 121., 138—145.
4. ifj. Marosán György: *Globális problémák, globális modellek*. Valóság, 1978. 1.

5. Herman Kahn: *Jetzt kommen die guten Jahre*. Die Welt, 1977. december 31.
6. Herman Kahn: *A l'assaut du futur*. Paris, 1973. 257—274.
7. I. m. 269—270.
8. Max Horkheimer—Theodor W. Adorno: *Dialektik der Aufklärung*. Frankfurt am Main, 1971. 5—41.
9. Jürgen Habermas: *Technik und Wissenschaft als „Ideologie“*. Frankfurt am Main, 1968. 81—89.
10. Semlyén István: *Védekező tudomány*. Buk., 1974. 144—210.
11. Bernard Vincent: *Le rouge et le vert. La grande face du défi écologique*. Esprit, 1977. 10.
12. Robert Jungk: *Der Atomstaat. Vom Vorschritt in die Unmenschlichkeit*. München, 1977.
13. Robert Jungk: *Der Jahrtausend Mensch*. München, 1973.
14. Valter Roman: *Revoluția științifică și tehnică și implicațiile ei asupra dezvoltării social-politice contemporane*. Buc., 1960; Uő.: *Revoluția științifică și tehnică*. Buc., 1970; Uő.: *Știința și marxismul*, Buc., 1973; Uő.: *Secolul XX — secolul marilor revoluții*. Buc., 1976; Radovan Richta: *Válaszúton a civilizáció*. Bp., 1968; I. T. Frolov: *Progresul științei și viitorul omului*. Buc., 1977; Fukász György: *Technikai haladás — áldás és átok?* Bp., 1973; Pavel Apostol: *Calitatea vieții și explorarea viitorului*. Buc., 1975; Ágh Attila: *Tudományos-technikai forradalom és művelődés*. Bp., 1977.

KENÉZ FERENC

FEJÁLLÁSBAN

S mire mind ennek a végére érünk
akárha mutatóvány zajlott volna
megállapítják majd:

a költészet kivonult
a versből

a vers
kivonult a költészetből

csak a költők maradnak ott
a fűrészpör közepén

továbbra is
kicsit komikusan
makaacsul

talpukról fejükre
fejükről talpukra
ugrálva

de nem az infantilis kelj-fel-jancsi ez

ez
vigyázállásból
fejállásba

ez
fejállásból
vigyázállásba

melyet

tisztelt uraim
tiszteletreméltó hölgykoszorú
kedves barátaink

mintha nézni
sokkal arcpirítóbb
lenne

mint végig-
csinálni.

VISZONYLATOK

Ez a szobor itt
az iskola mellett

az a szobor ott
az iskola mellett

ez az itt az
ott mellett

ez a mellett
a mellett
mellett.

Biotechnika, biológiai ipar, biomérnökség

Az utóbbi két-három évtized alatt döbrentünk rá: nap mint nap együtt vagyunk, nem választhatjuk a magányt, nem menekülhetünk nemcsak közvetlen környezetünkől, de az emberiség leheletközelségéből sem. Nincs többé menhely a természetben, ahonnan immár végleg kiszakadtunk, nincs többé természet szabta határa a mesterséges emberi elszigetelődésnek. Együtt vagyunk, és ha együttlétünket nem tudjuk távlatba vetíteni, ha közös jövőnk megtervezésébe beavatkozik az önös érdek, ha bolygónk értelmes lényei nem képesek együtt — nem föltétlenül egyformán — gondolkodni, akkor együtt veszünk el a roppant tudományunkkal teremtetett „csodák” terhe alatt.

Sokan és sokféleképpen vetették be a köztudatba az emberiség pusztulásának gondolatát. A rémült borúlátás részben indokolt, hiszen sem a „tisztá”, sem az alkalmazott tudomány (technika) nem hordja lényegében az erkölcsi felelősséget — mindkettő semleges és közömbös. Korunk tudományának és technikájának csak az emberi célok adnak erkölcsi minősítést.

A jelen oly gyorsan fordul a lényeges változásokat hozó jövőbe, hogy tekintetünket érdemes körbejártni a biológiai forradalom és a tudományos-műszaki forradalom kínálta esélyek látóhatárán — feltételezve azt, hogy erkölcsi hozzáállásunk révén mindez valóban esélyt, a fennmaradás, sőt a továbbfejlődés esélyét jelenti. A két nagy forradalom „különös házassága” most van megvalósulóban, s a mondott feltétellel biztosítéka lehet a civilizált életfeltételek általános megteremtésének a rohamosan szaporodó emberiség számára. Szokatlanul új, talán nehezen elfogadható tényekkel kell megbarátkoznunk, talán szükséges helyell-köznel kérdőjellel és nem ponttal zárni mondatainkat, de vállaljuk a már megvalósult és megszokottá vált vívmányok ismeretében az optimizmus kockázatát. Ez a vállalás a tevékeny, alkotó ember jellemzője, s még tévedéseivel együtt is dicséretes.

Felgyorsult idejű századunk utóbbi két-három évtizedében az emberiség szükségletei olyan mértékben igényelték a műszaki tudományok, a technika és a technológia fejlődését, közreműködését az ember és a természet denaturalizált viszonyából származó hiányok pótlásában, hogy szinte egyszerre vált lehetővé az élő anyag elemi szerkezetének és működésének ismeretét (molekuláris genetika, bioszintézis) összeházasítani az „okos” gépek, önműködő gépsorok és egész üzemek kínálta technológiával (automatika, elektronika, és kibernetika). A gyorsan fokozódó élelemhiány, az apadó klasszikus energiahordozók gondja és az ember meghosszabbíthatóknak látszó élete, valamint a természetes ökológiai állapotok megbomlása, az agroökoszisztémák további terjesztésének máris mutatkozó határai olyannyira egyszerre jelentek meg jó ideig felhőtlen életünkben, hogy rendezésükhöz világméretű összefogás, egészen új szemléletmód törvényerőre emelése szükséges.

Nem mondunk újat azzal, hogy korunk tudományos-műszaki forradalmának középpontjában az ember áll — az a *homo sapiens*, akiből mindinkább *homo technicus* lesz. Az egyik legfőbb cél az ember fizikai tehermentesítése az egyébként is sokkal termelékenyebb automatizált gépek révén, melyeknek ezentúl csak irányítása és ellenőrzése hárul az emberre — azzal a többletmegterheléssel, ami viszont éppenséggel feltétele a technikai civilizáció Föld-méretű megvalósulásának: az alkotó szellemi, értelmi képességek aktivizálásával. Éppen azért beszélünk tudományos-technikai forradalomról, mert ez a robbanásszerű fejlődés a művész alkotóműhelyétől a hadviselésig, az élelmiszertermeléstől az orvostudományig valamennyi területen lényegi változásokat eredményez, amelyek közvetében az egész emberi közösségben minőségileg mássá alakul a társadalmi-termelési látásmód. Nemcsak az ember környezete változik meg alapvetően, hanem e forradalmian új lehetőségek eredményeképpen maga az ember is tárgya lesz a szellemi-fizikai állapotát megváltoztató sajátos technológiának (például az egészségét rehabilitáló orvosi technológiának, majd később talán a hibás gének kicserélésének stb.).

Technicizálódott és kozmikus szemléletünk mélyülésével párhuzamosan módosuló földi környezetünk változásai sokkal gyorsabban mennek végbe, hogyssem ezt a viszonylag hosszú életű, tehát lassú nemzedékváltásokkal szaporodó, genetikailag kevésbé alkalmazkodóképes ember „zökkenésmentesen” asszimilálhatná. Ez a forradalmi szemlélet- és életmódváltozás napjaink legfejlettebb országaiban, első sorban a tőkésállamokban olykor szellemi-lelki válságot, erkölcsi nihilizmust és

kétségbeesést, idegrendszeri és más zavarokat, betegségeket termel a káros stressz-állapot következtében. Hacsak nem akarunk hiábavaló utópiákat építeni, a megoldás felé abból kell kiindulnunk, hogy az ember csak részben és kis mértékben mentesíthető a természet minden élőlényére érvényes biológiai törvények alól.

Mikor a biológiai forradalomnak a tudományos-műszaki forradalommal való „házasságáról” beszélünk, az élettudomány két fontos területére gondolunk elsősorban, melyeken a kutatómunka nemrég lépett ki a laboratóriumi kísérletek stádiumából. Mindkét terület a jövőnket építő tervek nélkülözhetetlen alapja, mivel az egyik az élelmiszertermelés gondjának megoldását, a másik az egészséges és ellenálló emberi szervezet megőrzését és fenntartását célozza.

Közismert probléma a krónikussá váló élelmiszerhiány, ami csak fokozódik a föld népességének gyors gyarapodása miatt. Hihetetlennek tűnik, de így van: 1974-ben 10 millió ember halt meg éhen, és 400-500 millió gyermek gyengén táplált a bolygó úgynevezett „éhségövezetében” — ott, ahol legnagyobb a szaporulat. Afrika elmaradott országaiban, ahol az évi átlagjövedelem csak századrésze az egyesült államokbelinek (50 dollár), ahol a kezdetleges termelési mód még a termelő családjának sem biztosít elegendő, minőségileg megfelelő ételmezt, a szellemileg-fizikailag visszamaradt népesség tömegei semmiképpen sem a fokozottabb alkotómunkára alkalmas jövő emberiséget gyarapítják. Az egyenlően fejlődés rákfenéje ez a helyzet. A napjainkban körvonalazódó — s hazánk által is élénken támogatott — új gazdasági világrend arra lenne hivatott elsősorban, hogy megszüntesse a kiáltó nélkülözés és a pazarlás aránytalanságait. Az új gazdasági világrend egyben az élelmiszertermelés és -szállítás technicizálódásának előfeltétele, s általa lehetővé válik a mezőgazdaság gépesítése és kemizálása, a termelékenyebb fajták meghonosítása az ENSZ szakosított szervei útján, valamint a méltányos elosztás. A regionális érdekközösségek törekvéseinek egybehangolása, majd a bioszintézis új technológiájához nélkülözhetetlen energia- és alapanyag-felmérés az első, talán még a közeljövőben megvalósuló lépés.

Legsúlyosabb a hiány az állati termékekben. Az állati eredetű fehérje létfontosságú. A szükséges napi mennyiség csecsemőknél 1,2–2,3 gramm testsúlykilogrammonként, a gyermekeknél kevesebb (1 gramm), a felnőtteknél még kevesebb (0,7 gramm) — az utóbbiak esetében azonban a testsúly jóval nagyobb. A lényeges aminosavak, amelyek az emberi szervezet nem képes szintetizálni, sőt amelyek hiányában a többi aminosav szintetizálása sem lehetséges, állati eredetű fehérjével jutnak szervezetünkbe. A növényi fehérjékből egy vagy több lényeges aminosav hiányzik. A jelenlegi fogyasztási arányt a növényi és állati fehérje tekintetében (7:3) módosítanunk kell 5:5 arányig, más szóval emelnünk kell földünk valamennyi országában a fehérjék biológiai értékét.

Ez a halaszthatatlan feladat a háziállatállomány mennyiségileg több, minőségileg jobb termelésének serkentésére készlet. A helyzet orvoslására számos elgondolás született, kivitelezésük „ipari szinten” már megkezdődött. A kutatók és a gyakorló állattenyésztők forradalmasították a takarmányalap biztosításának technológiáját. Az olcsóbb eljárások ma már minden fejlett és fejlődő országban közzismertek, a több energiát és nagyobb fokú automatizálást igénylők elterjedése pedig folyamatban van. A növényi fehérje értékesítése szempontjából legalkalmasabb koncentrált takarmányt a silótakarmány, takarmánypogácsa, takarmányliszt biztosítja szükséges mennyiségben. Ezek előállításának egész folyamata gépesített, s így feladható a legeltetés külterjes és a taposás miatt talajrongáló hagyománya, amelyet egyben a bizonytalanság, a természet gyorsan változó bőkezűségének-szükségességének kockázata jellemzett. Ugyanakkor szárítással vagy erjesztéssel lényegesen csökkent a tárolandó takarmány tömege. Az olcsó karbamidoldattal dúsított konzervtakarmány megőrzi az értékes vitaminok nagy részét is. A fejlett mezőgazdaságú országokban (NSZK, Egyesült Államok) máris továbbléptek, ezúttal a nyersen fogyasztható takarmány természetésének üzemi megoldása felé. Az úgynevezett „fűgyarak” folyamatosan friss takarmányhoz juttatják a háziállatot. A tápanyagoldatban, zárt tálcarendszerben fejlődő növények mesterséges fényt kapnak, és fiatalon teljes egészükben fogyaszthatók. Újratermelésük periódusa 8-10 nap. A folyamatosságot biológiai és műszaki — „bioműszaki” — szempontból összehangolják. Ez az üzemi rendszerű takarmánytermesztés egyelőre még kísérleti szakaszban van, de nyilvánvaló, hogy a jövő mezőgazdaságának elterjedt gyakorlata lesz.

A változtató eljárások a takarmánybiztonságot világszerte aggodalomra okot adó problémáját oldják meg, hiszen a klasszikus takarmánytermelés annak ellenére sem kielégítő, hogy a mezőgazdasági területeknek több — egyes földrészekben jóval több — mint fele rét és legelő (kivéve Európa és a Szovjetunió). A felszabadult területeken a közvetlenül emberi táplálkozást szolgáló növények termesztethetők.

De nemcsak a takarmányellátás üzemi technológiáját dolgozták ki, hanem a tenyészállatok tenyészértékének genetikai úton való javítását is. A mesterséges kiválasztás klasszikus módszerével igen látványos fajtanemesítési eredményeket értünk el, de ez ma már nem elegendő. A veszedelmesen rohanó idő nem engedi meg az évekig, olykor évtizedekig tartó kísérletezést. Az évszázad végéig hátralévő évtizedekben az állati eredetű élelmiszereket meg kell tisztázoznunk, hogy a közel kétszeresére növe emberiség szükségleteit mindenütt egyformán kielégítsük.

Ma már általánosan elterjedt gyakorlat a hím állatok onodójának mélyhűtése tartósítása és felhasználása bárhol, bármikor — a szarvasmarha és a juh tenyészértékének növelése céljából. A központilag irányított „génbankok“ egy-egy nagyobb terület vagy egész ország állattenyésztésének gyorsabb feljavítását szolgálják.

A génmérnökség jelenlegi gyakorlata több irányú. A nőtények petesejt-termelését serkentő hormonkezeléssel lehetővé tették, hogy egy ovulációs ciklusban akár 40 petesejt is termelődjék ugyanabban az egyedben. Ezek a megtermékenyített többlet-petesejtek viszonylag egyszerű leválasztó-befecskendező technikával (széndioxidot adagolnak a méhbe, mire a zigóta leválik, s akkor a készülék másik fecskendőjével bejuttatják egy másik, szinkron ciklusban lévő anyaállatba) lehetővé teszik azt, hogy a genetikailag értékes anya- és apaállat egyszerre 40 utódot produkáljon. Ezek a nagy fontosságú kísérletek húsz-egynéhány éve kezdődtek, s a mesterséges, genetikailag ellenőrzött megtermékenyítés technológiájának széles körű alkalmazása is immár tízéves. A kutatás valamely eredményének megszületése és alkalmazása közötti idő rövidülése ugyancsak jellemző korunkra. Ezért bizhatunk abban is, hogy közel van az az idő, amikor a születendő utódok nemét a tenyésztő előre meghatározhatja. Az emlősökkel végzett kísérletek elve az, hogy a heterogám jellegű hímvarsejteket aszerint választják szét, hogy a nőtény utód születését meghatározó X, illetve a hímét meghatározó Y típusú ivari kromoszómát tartalmaz-e. A szétválasztás technikai megoldásához az ultracentrifugálás, szedimentálás (Schilling, 1965), az elektroforézis (Sreder, 1962) technológiáját alkalmazzák, valamint a kromatográfiát is. Jelenleg a nemek szokásos 50:50 arányát 60:40-re sikerült módosítani, de a kutatók ennél jobb eredményekre törekcsenek.

Az eddigi eredmények és a legújabb technológiák alkalmazása ellenére sem várható azonban, hogy az állati termékek előállításra lépést tartson az igény növekedésével, hiszen csak 1980-ra mintegy 40 százalékkal nő 1970-hez képest a világ húskereslete (az 1970-es fogyasztás 98,5 millió tonna, az 1980-ban várható 133,4 millió lesz). Éppen ezért nem véletlen a rövid tenyészidejű és fiatalon vágható állatok nagyüzemi előállítására irányuló törekvés.

Az utóbbi időben alkalmazott „ipari“ jellegű növénytermesztési technológiák reménykeltő, de hosszú távon nem érvényes megoldásokat kínáltak (például a „zöld forradalom“). Egykor a növénytermesztésben, a mennyiségi és minőségi termelés fokozásában, egyáltalán mai arculatának kialakulásában a gépesítés és a kemizálás jelentette a forradalmi változást — a megújulás tehát lényegében *nem a biológia* oldaláról jött. Ma e két változatlanul fontos tényező mellett (fontosságukat jól érzékelteti a mezőgazdaságban dolgozók számának rohamos csökkenése: a fejlett országokban az aktív lakoságnak csupán 4-5 százaléka dolgozik ebben a szektorban) a molekuláris genetika hozott lényeges változást a növénytermesztésben az új genotípusok kialakításával, a levegő nitrogénjét megkötő baktériumok több termesztett növényhez szoktatásával, a kártevők biológiai leküzdésének kidolgozásával.

A homozigóta vonalak lerövidített idejű előállítására már régebben, a negyvenes évek előtti genetika gyakorlatából is ismerték a haploidia (egyetlen genom) állapotot. Chase 1952-ben elsőként izolált haploidokat a kukoricánál tiszta homológ-vonal előállítására céljából, és az azonos génkészlet megduplázásával tökéletes homozigóta növényt nyert — sokkal tökéletesebbet, mint a csak hét-nyolc nemzedék alatt megvalósítható mesterséges szelekcióval. 1964-ben Guha és Maheswari technológiailag is hasznosítható módszert talált a közvetlenül pollenből nyert haploid növények előállítására. Alig telt el öt év, és olyan fontos kultúrnövényeknél, mint a rizs, az árpa, a burgonya stb., a homozigóta genotípus előállítására megoldódott.

A másik döntő fontosságú felfedezés volt a pillangósvirágúak gyökérszövetében szimbiózisban élő Rhizobium baktériumok mesterséges társítása más, fontos termesztett növényekkel (búza, rizs, kukorica). Ezek a baktériumok a gyökérgümőkben szénhidrátok ellenében megkötik a levegő korlátlan rendelkezésükre álló nitrogénjét, és hektáronként 50—300 kg-mal növelik a talaj nitrogénkészletét. Ez pedig nem csekély jelentőségű dolog, hiszen ha sor kerül a Rhizobium baktériumokkal társított gabonafélék vetésére, ez évente 40 millió tonna műtrágya felhasználásától mentesíti majd a mezőgazdaságot. A jelenleg még laboratóriumi eredmények remélhetőleg nemsokára a gyakorlatot fogják szolgálni.

A növényi betegségek és kártevők tömeges jelenléte a mai vetésterületeken nem véletlen: egyenesen következménye egyrészt a monokulturális gazdálkodásnak, másrészt a természetes ökoszisztémák összeszűkülésének az agroökoszisztémák javára. Egyre több parazita gomba és növényevő rovar alkalmazkodik azokhoz a termesztett növényekhez, amelyek — bőségük miatt — alkalmazzák a természetes létszámkorlátozás kényszerét. A betegségek, kártevők, gyomok évente a termés 30 százalékát is tönkreteszik. Ezért egyre több vegyszert alkalmaznak ellenük, amelyek viszont kétélű fegyverek: a kártevőkkel együtt kipusztítják a hasznos élőlényeket, természetes segítőtársainkat, de ártalmasak, mérgező hatásúak az emberre is a háziállatokra is. Az *integrális növényvédelem* és ezen belül a *biológiai növényvédelem* a vegyszerek használatának korlátozása mellett a kártevők parazitáinak és ragadozóinak ipari hasznát és jellegű elszaporítását és a vetésterületekre való kijuttatását tűzte ki célul. Ma már több tojásfűrkész-faj tömeges tenyésztését és kitelepítését biztosítják a „rovargyárak“ entomológus „mérnökei“ és a mezőgazdasági gépesítők.

Más, a rovarok szokásainak, biológiájának ismeretén alapuló módszerek is kialakulóban vannak — az etológia hozzájárulásának köszönhetően. A hím rovarok irtása ún. szexattraktánsok segítségével, valamint sugárhatással sterilizált hímek szabadon bocsátása már kidolgozott technológiának mondható; mindkét eljárást nagyszámú alkalommal alkalmazzák. A kipermetezett baktériumkészítményeknek és különböző biopreparátumoknak nemcsak az az előnyük, hogy más élőlényekre károsabbak, hanem az is, hogy pusztító hatásuk tömegesebb és tartósabb a vegyszerekénél.

A biológia sokoldalú behatolása hagyományos élelmiszereink mennyiségi-minőségi termelésébe, a mezőgazdasági üzem, a „biológiai ipar“ kialakulása szemünk előtt megy végbe.

A futurológusok a bioszintézissel előállított élelmek gyártását tekintik a jövőnkét kétségtelenül biztosító, gyökeres megoldásnak. E jövő — takarmányozásra már napjainkban használt — élelmiszerek nyersanyagait a föld még kiaknázatlan vagy nem gazdaságosan felhasznált tartalékai jelentik: a moszatok, a metán-gáz, a kőolaj származékai, a cellulóz stb. Az ún. mikrobiológiai bioszintézissel 1974-ben a fejlett iparú országok üzeimében már 650 000 tonna fehérjét állítottak elő. Megalapozott számítások szerint a világ évi fehérjeszükségletének előállításához elég lenne mindössze 2,5 négyzetkilométer terület is! Ez a hihetetlennek tűnő szám a mikroorganizmusok (moszatok, élesztőgombák) gyors szaporodásával magyarázható. Az egyelőre energiaigényes gyártási folyamatok gazdaságosabbá tételét a közeljövő olcsó és kimeríthetetlen energiaforrásaitól remélhetjük.

Hogy az ember a megváltozott természettől egyre idegenebb környezetében telje értékű maradjon, szellemi-fizikai képességeit hosszú ideig változatlanul megőrizzék — nagyon természetes törekvés. Ezért fordul az orvosbiológusok, humángenetikusok figyelme a „hibák“ kijavításának céljával az emberi szervezet örökletes állománya felé. A forradalmi lehetőségek megvalósítója, az ember, így lesz maga is a spontán irányító, a természet mesterséges változtató beavatkozások tárgya. Alkalmazkodóképességének fokozása, örökletes tulajdonságainak társadalmi kívánalom szerinti befolyásolása — a „humángenetikus mérnökség“, az „embertermelés“ — már nem elvi lehetetlenség. Ehhez az első mesterséges gének immár kezünkben vannak. Eltekintve a szükségszerűen felmerülő erkölcsi megfontolásoktól, jelezni kell, hogy a kísérleteknél leginkább használt baktériumokkal és vírusokkal a genetika igen veszélyes útra lépett. A kórokozó mikroorganizmusokkal folytatott kísérletek során az új gént befogadó szervezet ennek patogenitását fokozhatja. Az 1974-ben éppen az ilyen szerű veszélyek miatt beszüntetett kísérleteket két év múlva újra folytatták. A biológia technikává válásának e vonalán egyelőre a kezdeteknek vagyunk tanúi: a mesterséges gének szervezetbe épülésének és megmaradásának mikéntje még alig ismert. Az emberi szervezet örökletes és szerzett működési hibáit kiküszöbölendő gensebészet egyelőre még nem gyakorlat. Hogy azzá váljon, előzőleg ki kell zárni a kockázat legcsekélyebb lehetőségét is. Egyrészt az erkölcsi kockázatát, hogy a gensebészetet csakis humánus célokra lehessen felhasználni — másrészt a fizikai kockázatát is, mert ezáltal nem egy akármilyen, gazdaságilag már nem nélkülözhetetlen állatfajta veszne ki, mint az számos esetben előfordult, hanem az a faj, amelyért mindez történik!

A Habsburg-elnyomás Erdélyben II.

A néptömegek harca a társadalmi és nemzeti felszabadulásért (1690—1847)

3.

A Habsburg-hatalom berendezkedése első pillanatától kezdve mindent megtett, hogy eltörölje az ország sajátosságait, és a többi tartomány mintájára alakítsa át az erdélyi társadalmi és állami intézményeket, sőt magát az életformát is. A bécsi udvar Magyarországot és Erdélyt úgy tekintette, mint fegyverrel elfoglalt és birtokba vett tartományt, és a fegyverjogra hivatkozva vezette be az abszolút hatalmat. A XVII. század végén a német származású Kollonich Lipót esztergomi érsek dolgozott ki egy nagy és részletes nemzeti beolvasztási tervet. A császári tiszti családból született Kollonich maga is katonaként kezdte pályafutását, s közel harmincéves volt, amikor papi pályára lépett. 1686-tól bíboros, 1695-től esztergomi érsek, de egyházi méltóságai mellett fontos állami funkciókat is betöltött, hosszú időn át mint kamarai elnök ő irányította a birodalmi pénzügyeket. Emellett főszorgalmazója volt az elnémetesítésnek és az ellenreformációnak.

Kollonich *Einrichtungswerk* (Berendezkedési munkálat) című tervezetét 1689-ben mutatta be a császárnak. A tervezet főcélja a germanizálás volt; szorgalmazta a katolikus vallású németek letelepítését, „hogy a királyság vagy legalább nagy része lassanként germanizáltság, a forradalmakhoz, a zavargásokhoz szokott magyar vér a német által mérsékeltebbé, örökös királya és ura iránt állandó hűséghez és szeretethez szokjék”. A tervezet arról is szólt, hogy elő kell segíteni a lakosság vagyonosodását, de hozzáteszi, hogy a népen időnként, mielőtt a jólét bizonyos fokát elérte, valósággal eret kell vágni, nehogy elbizakodjék, és kedvet kapjon a zendülésre.¹

Kollonich terveit Erdélyben a véreskezű Caraffa tábornoknak kellett volna megvalósítania. Az olasz származású főtiszt Erdély germanizálását tűzte ki célul, s ennek érdekében kedvezett a szászoknak, akiket „egész Erdély nervusa és díszé”-nek nevezett. Ezekből az előnyökből főleg a szász patríciusok húztak hasznot, akik ilyenformán megerősítették kizsákmányolói helyzetüket. A szász néptömegek, Erdély egész lakosságával egyetemben, visszautasították a Habsburg-uralmat. Ennek legékezebb bizonyítéka a brassói kézművesek 1688-as lázadása a császári hadak ellen. Ugyanakkor Caraffa az osztrák politikai hagyományoknak megfelelően igyekezett megnyerni a főrangúakat. Címeiket, hivatalokat szerzett azoknak, akik katolikus hitre tértek, és vállalkoztak arra, hogy hűségese kiszolgálói legyenek az újonnan berendezkedő hatalomnak.

Mérhetetlenre nőtt a korrupció és nyomorúság. Cserei Mihály *Históriájában* olvassuk az erdélyi úri családokról: „Egymásra való irigységből a grófi, baronatusi titulusokat szaporán hordatják vala magoknak az udvartól, némelyek olyanok is, kik a régi jó szokás szerint még jó nemes ember módjára sem élhettek volna jószágokból.” Így támadtak „a giz-gaz grófocskák, a dírib-darab grófok”. A szegény népet ugyanakkor iszonyatos adóterhekkel nyomták: „Az executor németek a szegénységet csigázták, kínozták, kötözték, verték, sós vízzel itatták a pénzért.” Sokan öngyilkosságba menekültek a zsarolások elől, mások családjukkal együtt elbujdostak.²

Az osztrák hatalom ördögi érzékkel alkalmazta a *divide et impera* elvét, és nem szünt meg ellentéteket szítani az erdélyi nemzetiségek között azzal a végső céllal, hogy megfossa őket anyanyelvüktől, vallásuktól, ősi hagyományaiktól.

Kollonich programja az erdélyi lakosságra zúdított sok-sok keserűség ellenére egészen mégsem valósulhatott meg. Ez elsősorban a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharcnak köszönhető. Az 1704-es gyulafehérvári országgyűlés II. Rákóczi Ferencet Erdély fejedelmévé választotta, és 1707 tavaszán Marosvásárhelyt ünnepelesen beiktatta a fejedelmi székbe. *Rákóczi olyan államhatalom létrehozása érdekében fogott fegyvert, és olyan társadalom megszervezésén fáradozott, amely az együttélő nemzetiségek erejére támaszkodik, nyelvi, vallási tekintetben türelmet hirdet, és a társadalom belső előmenetele, jövőndő fejlődése érdekében szembehe-*

lyezkedik a Habsburg-hatalommal. Maga Rákóczi a mozgalom bukása után is gyakran emlékezik elismeréssel a mellé sereglett, különböző nemzetiségű felkelők: magyarok, szlovákok, románok, ukránok hősi harcáról és áldozatos kitartásáról.³

A Rákóczi vezette szabadságharcot lezáró szatmári béke (1711) után a Habsburg-udvar változott módszerekkel látott hozzá a maga sajátos, összbirodalmi céljai megvalósításához. A bécsi központi hatalom megszilárdítása és kiszélesítése volt továbbra is a fő cél. A Lipót-féle hitlevélnek csak azok a rendelkezései maradtak meg, amelyek a királyi hatalom jogait és az irányába előírt kötelezettségeket írták körül, de mellőzték mindazt, ami a megszűnt önálló fejedelemség jogaival kapcsolatos volt.

A Habsburg-hatalom dinasztikus tervei Nyugat-Európában — mint láttuk — nem vezettek célhoz, az uralkodóház figyelmét most már kelet felé fordította, s Mária Terézia, majd II. József a felvilágosult abszolútizmus jegyében látott hozzá a birodalom belső átszervezéséhez. Nem tagadhatjuk azt, hogy az új állampolitika mögött ne lett volna valamelyes korszerűsítő szándék, ámde a népboldogítási törekvés megint csak a germanizálásban fedezte fel a legcélravezetőbb utat.

II. József a közigazgatás nyelvét a németet tette. 1784-ben rendeli el, hogy egységes kormányzati nyelvként a németet kell bevezetni. Ezt azzal indokolja, hogy így a birodalom különböző nemzetiségű népeinek alkalmuk nyílik az általános műveltség megszerzésére. A rendelet leszögezi, hogy „a holt nyelvek, amilyen a latin, használata eléggé tanúsítja, miszerint a nemzet nem rendelkezik a műveltség bizonyos fokával, mert vagy az bizonyosodik be, hogy anyanyelve hiányos, vagy hogy azt más nép nem tudja olvasni és írni, s hogy csak a tanult emberek, akik járatosak a latinban, vannak abban a helyzetben, hogy gondolataikat írásban kifejezzék. Így a nemzetet éppen olyan nyelvvél kormányozzák, és olyan nyelvből adják igazságszolgáltatását, amelyet meg sem ért.”⁴ Amilyen helyes a rendelet bírálata a latin nyelvről, éppen olyan helytelen az az állítás, hogy helyette az egész birodalomban csak a német jöhet számításba mint hivatalos nyelv.

A nyelvrendelet legsúlyosabb következményeit az oktatás látta.

A XVIII. század hatvanas éveitől az oktatásügy teljes egészében az egyházak kezében volt. Az állam minden erejével támogatta az ellenreformációt és a vallási uniót szolgáló katolikus iskolákat, sok akadályt gördített a protestáns és az ortodox iskolák fenntartása elé, de magába a tanítási anyagba még nem szült bele. A század második felében megváltozik a helyzet, s az iskola is a németesítésnek lesz az eszköze. II. József nyelvrendeleite ugyanis a követelménnyel lépett fel, hogy az oktatás minden szintjén, az elemi iskolától az egyetemig, német nyelvű legyen a tanítás. A népiskolákban németül nem tudó tanító többé nem vehető fel, az alkalmazásban lévőknek pedig vizsgát kell tenniük német nyelvből. A középiskolákban csak németül tudó tanulókat lehet ösztöndíjban részesíteni, s arról is intézkedtek, hogy a gimnáziumban a latint ne az anyanyelv, hanem a német segítségével oktassák.⁵

II. József azon kísérlete, hogy adminisztratív intézkedésekkel (a rendi és egyházi kiváltságok korlátozásával, a gazdasági és kulturális fejlődést előmozdító reformokkal) egységes, német jellegű centralizált államot hozzon létre, meghiúsult. A császár- király egyaránt szembe találta magát a rendi-feudális ellenállással és az alakuló nemzeti elemek elutasító magatartásával. A soknemzetiségű Habsburg-monarchiában a XVIII. század végén történelmileg túlhaladott és elhibázott kísérlet volt egységes nemzeti állam létrehozására törekedni. Hamarosan be kellett látnia magának a császárnak is, hogy céljai keresztülvitelében csak a maga létrehozta hivatalnokseregére építhet. Ez a polgári és kismemesi rétegekből álló bürokrata had, a nemzetek és nemzetiségek felett álló összbirodalmi (übernationaler Gesamtstaat) eszméért lelkesedett, valójában a német hegemoniát megvalósító dinasztikus érdeket szolgálta.⁶

A felvilágosodott abszolútizmus e hivatalnokokra támaszkodva hatalmas állami bürokráciát épít ki, és abban reménykedik, hogy néhány év alatt nyelvileg és nemzetiségileg homogenizálja a birodalom lakosságát. A rendeletek és jelentések fennmaradt hatalmas kötegei bizonyítják, hogy az etatista-voluntarista szemlélet alaposan elszámította magát: a központi rendeletek fokozódó ellenállásba ütköztek, s a kitűzött elnemetietlenítés szándékával szemben a nemzeti öntudat ébresztését és fokozódó erősödését eredményezték. A román történetírás azonban rámutatott, hogy II. József reformjai: türelmi rendelete, amely a románoknak is lehetőséget adott közhivatalok viselésére, a „politikai nemzetek” kiváltságainak korlátozása, a királyföldi alattvalók jogegyenlőségét biztosító leirata, a nemesség korlátlan hatalmának megfékezése, az örökös jobbágyság felszámolása, együttvéve új fejlődési távlatokat nyitottak a románság számára. A jozefinizmus persze nem biztosított

az erdélyi román lakosságnak kedvező feltételeket az önálló nemzeti fejlődéshez, mint ahogy nem biztosította ezt a magyarság részére sem.

A gyors németesítés koncepciója megbukott, és II. József halálos ágyán a nyelvrendeletet is visszavonta. Utódai visszatértek a hagyományos Habsburg-módszerekhez, konzervatív abszolutisztikus centralizmus alkalmazásához, és a birodalom kormányzásában elsőbbséget biztosítottak a rendőri intézkedéseknek.⁷

II. József politikájának bukásából utódai nem azt a tanulságot vonták le, hogy a birodalom népei polgári nemzetté válásának a lehetőségét biztosítsák, hanem azt, hogy lehetőleg minden eszközzel gátolják az anyanyelvű kultúra szabad kibontakozását s a nemzeti művelődési intézmények megszervezését és funkcióbá állítását. A francia birodalom példájából is csak negatív tanulságot vontak le, azt, hogy akadályozzák a polgárosodás folyamatát, és helyezkedjenek szembe minden haladó törekvessel, lett legyen az társadalmi, nemzeti vagy művelődési.

Nem tekintve II. Lipót rövid ideig tartó uralmát, aki más módszerekkel ugyan, mint II. József, de még mindig a felvilágosodott abszolutizmus szellemében uralkodott, a Habsburg-birodalomban a legkonzervatívabb és legreakciósabb eszközök igénybevételével kormányoztak. A francia forradalom eszményei és európai hatása láttán a bécsi udvar a feudalizmus tartósításában fedezte fel a maga számára az egyetlen életbiztosítékot, még szorosabban fűzte magához a főnemeseket és a főpapságot, reájuk támaszkodva nyílt támadást intézett minden haladó mozgalom, csoportosulás vagy egyéni kezdeményezés ellen.

A feudális abszolutizmus válságát I. Ferenc császár véres terrorintézkedésekkel próbálta feltartóztatni.

1795. május 20-án a budai Vár alatt a kaszálórétén a magyar jakobinus mozgalom öt vezetőjének hóhér pallosa oltotta ki az életét, sokakat pedig életfogytig várbörtönre ítélték. A Martinovics Ignác és Hajnóczy József vezette mozgalomban találkozott a centralizálással és németesítéssel szembehelyezkedő közmenesi mozgalom a feudalizmus felszámolásáért küzdő demokratikus értelmiség republikánizmusával. A mozgalom egyesítette a nemesi reformizmus és a polgári radikalizmus érdekeit. A szabadság és egyenlőség megvalósítását tűzték ki célul, és a mozgalom vezetői tudták, hogy a legfontosabb feladat a jobbgység felszabadítása, mert anélkül sem emberi, sem nemzeti kibontakozás nem lehetséges. Martinovics periratából tudjuk, hogy járt Temesváron, Lugoson és Nagyszebenben. Terve szerint a fegyveres felkelésnek Erdélyben és a Bánságban kellett volna kirobbannia. Ugyanakkor Martinovics programjában szerepelt Magyarország és Erdély konföderatív köztársasággá való átalakítása is. Martinovics alkotmánytervezete szerint a Bánság és Erdély *Valachica* néven mint külön tartomány foglalt volna helyet a konföderációban⁸.

A mozgalom résztvevői a polgári demokrácia eszméit terjesztették, és a kibontakozó művelődési törekvéseket határozott politikai tartalommal telítették. Az irodalom, a tudomány, a nyelv- és művelődési intézmények feladatai megfogalmazásában előtérbe nyomult a politikai szempont: a társadalom polgári átalakításának és a nemzeti lét megőrzésének, illetőleg kiteljesítésének a gondolata.

A magyar jakobinus mozgalom élén álló radikális demokrata értelmiségiek közül Kazinczy Ferencnek, a jeles írónak és a nyelvújító mozgalom vezető személyiségének volt a legélelénkebb kapcsolata az erdélyiekkel. Személyes érintkezésben állott, találkozott és levelezett mindazokkal a haladó szellemű férfiakkal, akik abban az időben az irodalomban, a tudományban, a közéletben alkotó munkával rangot vívtak ki maguknak, és akik a jövőről a francia forradalom példája szerint gondolkodtak.

A szervezkedés bizonyosága, hogy a jakobinus mozgalom programját tartalmazó kéziratot, a Szabadság és Egyenlőség Társaságának kétéját Erdélyben is másolták és terjesztették. A mozgalomnak Biharban, a Bánságban, a Partiumban és a történelmi Erdélyben egyaránt voltak tagjai, és még többen voltak olyanok, akik egyetértettek, illetőleg rokonszenveztek a jakobinusok céljaival.⁹

A jobbgységfelszabadítás napirendre tűzése és a nemzeti kérdés felvetése következtében az erdélyi román értelmiség is érdeklődéssel fordult a mozgalom felé. Dokumentumok bizonyítják, hogy a nagyváradi, belényesi és nagykárolyi román értelmiségiek bekapcsolódtak a mozgalomba, és a köznéppel között is terjesztették annak haladó eszméit.

A Martinovics vezette jakobinus mozgalom vérbefojtása után kegyetlen rémuralom kárhoztatta mozdulatlanúságra a politikai és művelődési életet. A bürokratikus abszolutizmus félt a szellemi és anyagi kultúra elterjedésétől.

Később a Napóleon felett győzedelmeskedő hatalmak kiépítették a gazdasági, politikai, nemzeti és kulturális elnyomás európai rendszerét. A Szent Szövetség keretében Sándor orosz cár, III. Frigyes Vilmos porosz király és I. Ferenc osztrák

császár kölcsönösen segítséget ígértek egymásnak minden külső és belső haladó törekvés elfojtására, mely uralmukat fenyegeti. A Szent Szövetséget létrehozó szerződő felek eleve szembefordultak minden haladó nemzeti törekvéssel, természetesen igyekeztek meggátolni a polgári nemzetvé válást elősegítő természetes folyamatokat, s bürokratikus intézkedések tömegével igyekeztek alattvalóikat kiforgatni anyanyelvükből és nemzeti hagyományaikból.¹⁰

4.

A nemzeti létből való kivetkőztetés programjának, melyet Kollonichtól Metternichig az osztrák nagypolitika számos vezető egyénisége dolgozott ki, illetőleg fejlesztett tovább, minden időben gyakorlati utasítások és országos akciók adtak nyomatékot. *Sorozatós állami és egyházi intézkedések gondoskodtak arról, hogy a bécsi Burgban fogant gondolatok valósággá váljanak, és az erőszakos vallási, nyelvi és nemzeti homogenizálás mihamarabb következze be.*

Erdélyt mindjárt az új politikai berendezkedés legelején ellenreformációs hullám borította el. A cél egységes katolikus vallású ország létrehozása volt. Az újrakatolizálás erőszakolása annál érzékenyebben hatott, mert a különböző vallások békés egymásmellettiségére Erdély szép hagyományokkal rendelkezett. Hiszen abban a korban, amikor a kontinens feudális országaiban a „cuius regio, eius religio“ („akié a birtok, azé a vallás“) elvének elfogadását kényszerítették a lakosságra, hívókra, az erdélyi fejedelemségben már az 1568-as tordai országgyűlésen a vallásszabadság gondolata diadalmaskodott. A diéta idevágó végzése kimondta: „mindön helyőrkön az prédikátorok az evangéliumot prédikálják, hirdessék, ki-ki az ő értelme szerént, és az község [...] oly prédikátort tarthasson, az kinek tanítása ő nékie tetszik.“¹¹ Miközben Nyugat-Európában véres vallásháborúk dúltak, az erdélyi fejedelmek lényegében türelmi valláspolitikát folytattak, s ennek keretében a román könyvkiadás és iskoláztatás érdekében is lépéseket tettek.

Most a Habsburg-abszolutizmus itt is alkalmazta kipróbált fegyverét — az ellenreformációt. Ez a törekvés szorosan egybekapcsolódott az erdélyi rendi alkotmány visszaszorításával. A Lipót-féle hitlevél vallási tekintetben a régi állapotok fenntartását ígérte ugyan, de a jezsuita rend a császári fegyverek védelme alatt rövidesen térítő akcióba kezdett. A visszaállított erdélyi katolikus püspökség élére a Habsburg érdekeket hűségesen kiszolgáló idegen, mindenekelőtt osztrák püspököt állítottak. Az új katolikus püspököt, Georg Sorgert is a főkormányzó és Steinville császári főhadparancsnok installálta, de egyben beiktatta Fehér vármegye örökös főispáni tisztségébe is. Királyi adományul a gyulafehérvári uradalmat nyerte. A püspök hallgatólagosan a gubernium első tanácsosa lett, akinek a kezébe került a cenzúra irányítása is. Jól kiépülő iskolahálózat és a szerzetesrendek tucatja szolgált a császárhű katolicizmus. A protestantizmus visszaszorítását egyre több templomfoglalás jelezte. Georg Sorger püspök már nyíltan a katolikus vallás vezető szerepére és a protestáns vallás visszaszorítására törekedett. Nemcsak a protestáns házassági jogot akarta korlátozni, és a nem katolikus diákok külföldi akadémiákon való tanulását megtiltani, hanem egyenesen azt a tanácsot adta az udvarnak, hogy töröltesse el a négy bevett vallásról szóló törvényt.¹²

Az ellenreformáció az erdélyi román ortodox vallás ellen is támadást indított. Ismeretes, hogy az erdélyi románság nagy tömegei az alkotmány sáncain kívül éltek, és semmiféle joggal nem rendelkeztek. A rendek a románokat és az ortodox vallást csak „megtúrt“-nek tekintették. Bécs tehát azt a célt tűzte ki, hogy a katolikus hitre térítéssel a románokat támaszul használhatja fel az erdélyi rendek ellen. Sőt abban reménykedett, hogy a Kárpátokon túli területekre is kiterjesztheti befolyását, és általában csökkentheti az ortodox cári Oroszország befolyását Délkelet-Európában. A jezsuiták ígéretekkel rábírták az erdélyi román ortodox püspököt, hogy fogadja el a Rómával való uniót, s ezt 1698-ban egy 38 esperesből álló zsinat sok vita után el is fogadta. Az így létrehozott görög katolikus egyház önállóságát azonban erősen korlátozta az a tény, hogy püspöke mellé kánonjogi okokra hivatkozva a jezsuita rend tagjai közül egy teológust neveztek ki. Ez az ún. auditor generalis 1773-ig ténylegesen ellenőrizte az unicus püspök minden lépését.¹³

A történelmi igazság szellemében le kell szögeznünk azt is, hogy a németesítés, amelyet az országtól idegen felsőklérus gyakran támogatott, még a kiváltságokat élvező katolikus egyház keretében sem talált egyöntetű visszhangra.

A görögkeleti, református, unitárius lelkészek mellett a katolikus alsópapság jó része határozottan felemelte szavát az erőszakos asszimiláció ellen, s mind a románok, mind a magyarok esetében az anyanyelv védelmezésének eszméje jegyében bátran kiállott a nemzeti lét biztosításáért. Az alsópapság és a felekezeti isko-

lák oktatóinak soraiból került ki lényegében a nemzeti küzdelem számos élharcosa. A Habsburgok egyházpolitikájának igazi célkitűzéseit tehát idejében felfedték mindazok, akik ellen irányult.

Az uniót elfogadó román klérus Bécs katolizálási szándékát politikai megfontolásból és a keleti rítus fenntartásával fogadta el. Abban reménykedett, hogy így sikerül kiszabadulnia a jobbágysorból, és vallásilag egyenjogúsíthatja magát. Ha a klérus kedvezőbb helyzetbe jutott is, az unió a tömegek helyzetén mit sem változtatott, nem hozta meg politikai és eszmei egyenjogúsítását. Hiszen Bécsnek nem ez volt a célja, csupán abszolutista szándékaihoz keresett tömegbázist Erdélyben. A rendek kiváltságos helyzetüket féltve szembefordultak a görög katolikus vallással. De szembefordult vele az egész ortodox világ, élén Havasalföld metropolitájával és uralkodójával¹⁴.

Az egyház mellett a hadsereg volt a másik országos intézmény, melyre a birodalmi és nemzeti homogenizálási politikában különös szerep várt. A hadsereg egységesen a német nyelvet használta, és jó iskolának ígérkezett, hogy abban csakis a Habsburg uralkodóra tekintő, csupán neki engedelmeskedő alattvalókat neveljenek.

A határvárosi intézmény felállításával a központi hatalom katonai, gazdasági és politikai célokat követett¹⁵. 1699-ben már foglalkozott a haditanács a tiszai és marosi határörvidék gondolatával. 1702-ben külön területen (Erdély határától a Maros, majd a Tisza mellett Titelig) szervezték meg a szlavóniaihoz kapcsolódó szerb határörvidéket. Ez a török háborúk függvényeként állandóan változó határokhoz alkalmazkodó határörvidék az 1760–1780-as években teljesül ki, terjed ki keletre és északkeletre, végig a monarchia határszélén. Az ingyenes paraszthadsereg pénzügyi szempontból is kívánatosnak ígérkezett. A nyugati hadszíntér jelentőségének megnövekedése szintén indokolta a keleti határok biztonságának megteremtését. Végül az erdélyi határörvidék megszervezésével a rendiséget is gyengíteni akarta a bécsi udvar. Valójában arra törekedett, hogy a saját uraival hosszan tartó harcban álló székelyekből, valamint az antifeudális harcot mind hevesebben folytató román parasztságból a Habsburg államvezetést szolgáló hatalmi eszközt teremtsen. Ezt vallja maga Brukenthal főkormányzó is, kijelentve, hogy nem a hegyek védelme volt az első és legfőbb oka a katonai határörvidék létesítésének, hanem az ország belső biztonsága s általában az állam igazi hatalmának megnövekedése.

Egészében véve a román parasztság szívesen menekedett a földesúri joghatóság alól a szabad földbirtoklás, robotmentességet hozó katonai állapotba. Mégis. 1763-ban Beszterce vidékén a románság ellenállását kellett Buccownak megtörnie.¹⁶ 1764-ben pedig, mint ismeretes, Csíkbán, Mádéfalván kerül sor a császári katonaság támadására és arra, hogy százával mészárolják le a határvárosi szolgálatot vállalni nem akaró székelyeket¹⁷.

Szálván, Tánase Todoran ösztönzésére, a határörvidék felvételére kötelezett román parasztok, amikor Buccow osztrák generális Petru Pavel Áron egyesült püspök kíséretében az eskü letételére megérkezett, eldobták a fegyvereket, és megtagadták az eskütételt. Buccow véres megtorlásra készült; a Siskowich generális vezetése alatt működő bizottság halálra ítélte több román parasztot. Tánase Todorant kerékbe törték, s három társát felkaszották.

Ennél is keményebb volt az ellenállás a Székelyföldön. Buccow generális itt is minden eszközt igénybe vett, hogy rákényszerítse a székelyekre a fegyverhordozást. Tevékenysége eredménytelennek bizonyult. Csíkbán, Gyergyóban, Kászonszékeken és Háromszékeken mindenütt általános volt az ellenállás. A sorozás végrehajtására újonnan kinevezett Siskowich tábornok erős katonai kísérettel látott hozzá 1763 késő őszen az erőszakos katonai állításhoz. December végén Felcsíkba vitték a hírt, hogy Mádéfalva férfi lakossága felhúzódtott a havasokba, s ott a többi csíki és háromszéki faluból érkezett székelyekkel az ellenállás megszervezésére készült. Amikor azonban a mit sem sejtő székelyek visszatértek a faluba, Siskowich generális Carato alezredes vezénylete alatt egy 1400 főnyi és ágyúkkal is felszerelt katonaságot vezényelt ki ellenük. Ez körülvárta a falut, és 1764. január 7-én hajnalban ágyútüzet zúdított az anyai nyomorúságot átélő székelyekre. Ezután a gyalogság indult támadásra. A vérfürdőben mintegy 400 székelyt gyilkoltak le, de nagy volt a sebesültek száma is. *Siculicidium* néven tartja számon a történetírás a másfél százados Habsburg-elyomás eme néppusztító tettét. A szuronyok csendjében ezek után ellenállás nélkül folyt a sorozás. Így köteleztek mintegy tízezer székely családot a határörvidék nehéz terhének hordozására. Mint ahogy a székely és a román parasztok a szervezés időszakában is igyekeztek kapcsolatot teremteni, az erőszak és véres végrehajtás vesszője is egyformán sújtotta őket.

Már a határörvidék felállítását megelőző időszakban igen sokan vándoroltak ki Moldvába. A XVI. és XVII. század folyamán kitelepült csángó-magyarok szá-

mát jelentősen növelték azok a székelyek, akik a II. Rákóczi Ferenc Habsburg-ellenes felkelésének leverése után kényszerültek vándorbotot venni a kezükbe. A bécsi hatalom berendezkedése idején a Székelyföld a kegyetlen megpróbáltatások sorozatát éli át: nem elég, hogy pestis, éhínség pusztítja a népet, megindul a szabad székelyek örökös jobbágságra kötelezése is. A nyomorúságtól hajtva sokan Moldvában próbáltak szerencsét. 1718-ban már a főkormányzók is kénytelen felfigyelni a „csopórtos elszéledésre”, és felszólítja a székely székek vezetőit, hogy a nép „nagy bódulását és fészkiából való kimozdulását” igyekeznek megakadályozni. De a hatóságoknak nem állt módjukban feltartóztatni az útrakelőket. 1741-ben a gyergyóiak az országgyűlésnek panaszozzák el, hogy „az nagy szükség miatt a székük lakosai elbujdostak, ki Molduvába, ki pedig szélyel az országba, úgy annyira, hogy némely falukba majd lakosok nem maradtak”. A határország szervezése idején, a mádэфalvi vérengzést követően ismét sok ezer székely család menekült Moldvába a törvénytelen katonakösdés és a kíméletlen üldözés elől. A főleg Csíkból érkező menekülő székelyek tekintélyes része Moldvában a csángó-magyar falvakban telepedett le. A források tanúsága szerint megérkezésükkel jelentősen megszaporodott Bákó környéke több falujának csángó lakossága. A határország szervezésekor kimenekülőkből származott Pusztina, Lábnik, Kalugarán, Parinca, Gajcsána, Ketris moldvai községek magyar lakossága¹⁸.

1764 tavaszán az erdélyi központi hatóságokhoz Beszterce vidéki román parasztok elvándorlásáról érkeztek hírek; ősszel pedig Doboka, Szolnok, Kolozs és Torda megyéből jött tudósítást, mintegy ezer román és magyar paraszt szökéséről. Mária Terézia 1764 őszén, bocsánatot ígérve, megkísérli a székely kivándorlók visszatérítését. Ez a kísérlet azonban kudarcra jutott. Miközben 1766-ban az udvar ausztriai protestánsokat telepít a szászok közé, Radna vidékiek, fogarasföldiek, valamint székely székbeliek tömegesen menekültek át a határon, jóllehet a szorosokat szigorúan őrzik. A kivándorlás 1767-ben is folytatódik. Száz és száz család költözött Moldvába. 1774-et követően a frissen szerzett, Habsburg-tartományá lett Bukovina területén telepedtek le sokan a nemrégben Moldvába menekült székelyek közül is. 1776-ban kezdődött meg, majd 1784-ben és 1786 között folytatódott az áttelepülés. Józseffelva, Fogadjisten, Istenségit, Hadikfalva, Andrásfalva nevű falvakban telepedtek le a többségükben Csíkból, valamint Háromszékből elmenekült székelyek, akik a mádэфalvi veszedelem üldözöttjeiként többé nem tértek vissza apáik földjére. Ők voltak a bukovinai csángó-magyarok.

A határország keretében az erőszak diadala után a bécsi udvar hozzáállott az egységesített katonai-neveléshez erősítéséhez. Jóllehet a határőrök továbbtanulását felső tanintézetekben nem engedélyezték, az elemi fokú oktatást szorgalmazták és elősegítették.¹⁹ Természetesen itt is a német nyelvű oktatást erőltették. Nem véletlenül fakadt ki a székely határőr katona, Gábor Aron amiatt, hogy itten sohasem fogja „a katonát elévinni az ész, jellem és derékség, hanem a németség, a servillizmus és a protectio”²⁰.

A kemény fegyvelés ellenére, az idegenből jött tisztek ama kísérlete, hogy megtörjék és engedelmes eszközöz tegyék a határőröket, végül is kudarcba fulladt. Éppen itt, a határőrvidéken, a kétségkívül tágabb látókörű és haladottabb szabadparaszti hagyományokkal rendelkező parasztkatonák és a lassanként mégiscsak gyarapodó számú nemzetükbeli altisztek, tisztek táboraiban fejlődött a nemzeti öntudat, erősödött a szabadságvágy, végső soron a polgári forradalomhoz vezető eszmeiség²¹.

A felvilágosodott abszolutizmus a korszerűség, a modern európaiság köntöskébe próbálta átöltöztetni a birodalom hagyományos központosítási céljait.

Habsburg nacionalista, birodalmi államideológiaként tűnik fel a XVIII. század harmadik harmadában az az eszme, hogy meg kell teremteni „a lelkek egységét”, mégpedig úgy, hogy a lakosság ugyanazt a katolikus vallást kövesse és ugyanazt a német nyelvet beszélje, mint amelyet az uralkodó követ és beszél. A birodalom boldogsága attól függ, hogy a népek lelke milyen mértékben lesz azonossá az uralkodóéval. A lakosság nemzetiségileg egységes arculata kialakítása eszközeinek megválogatásában Mária Terézia a katolikus hitelesítésre, fia II. József viszont a németesítésre helyezte a hangsúlyt.

II. József abból a felismerésből kiindulva, hogy a birodalmát alkotó egyes tartományok között túl nagy a különbség, elhatározta, hogy felszámolja történelmileg kifejlődött sajátosságait, hagyományait, és minden szempontból egységes birodalomba olvasztja őket be. Az államban látta a közös legfőbb földi létetemenyesét, és úgy vélte, hogy annak erős központosításával személyesen gondoskodhat minden alattvalója egyéni boldogságáról, azokról, akiknek többségét akaratuk ellenére kell a jólét és megelégedettség irányába vezetni. A német nyelv általános hivatali nyelvvé való tételét is abból az alapelvből vezeti le, hogy az uralkodó így tudja egységesen gyakorolni a maga népboldogító hatalmát. Azt hitte,

hogy közigazgatási úton, rövid idő alatt német nyelvűvé lehet nevelni a birodalom lakosságát, s mindenki örömmel fogadja a császári kezdeményezést, hisz így egyszerűen alkalmassá válik a magasabb kultúra befogadására. Elég lesz a hivatalokban kötelezővé tenni a német nyelvet, a hadseregben a német vezényszót, és az oktatásban biztosítani a német nyelv kizárólagosságát, *hogy egy emberöltő alatt a birodalom népei, elfelejtve anyanyelvüket, örömmel váljanak német ajkúakká.*

Rendeletben, felvilágosító brosrában nem volt hiány²², százával követték egymást, hogy a császár üdvös céljait a néptömegekkel megismertessék, főleg a reájuk háramló előnyöket és hasznos híreszteljék. A nagy költséggel és sok-sok energiával megindított németesítés néhány látszateredményen és sok félrevezetően hengegő jelentéssel túl eredeti célját nem érte el. Ellenkezőleg! Nem képzelt ellenállást váltott ki.

II. József germanizáló törekvéseivel szemben elemi erővel buzdott fel a birodalom nem német nemzetiségű népeinek nyelvvédő, anyanyelvet művelő mozgalma. Olyannyira, hogy a császár halálát követően az udvar kénytelen felhagyni a német nyelv erőszakolásával, de a nemzeti mozgalmak nyelvi követeléseivel szemben, közigazgatásban és oktatásban, no meg a tudományban ismét a latinnak biztosított elsőbbséget. A latin nyelvű kultúrának ez a Bécsből kiinduló támogatása oda vezetett, hogy a klasszikus műveltségnek ezzel a nagy hagyományú nyelvével mindazok szembeszegültek, akik a társadalmi és nemzeti kérdésben a haladás oldalára állottak. Világnézeti állásfoglalást jelentett a XIX. század első felében, hogy a latin nyelv kérdésében ki hogyan nyilatkozott. A latin nyelvet kitűnően ismerő tudósok és írók ismerték fel a probléma politikai horderejét, és követelték, hogy az anyanyelvet a közéletben és művelődésben helyezték az őt megillető jogaiba, ugyanakkor műveikkel, tudományos és irodalmi alkotásokkal bizonyították az anyanyelv életrevalóságát és mindenféle információ hordozására alkalmas voltát.

JEGYZETEK

1. Wellmann Imre: *Népesség és mezőgazdaság a XVII. és XVIII. század fordulóján.* Történelmi Szemle, 1975. 710—712.
2. Cserei Mihály *Históriája 1662—1711.* Pest, 1825. 454—478.
3. II. Rákóczi Ferenc: *Fejezetek a Vallomásokból.* Válogatta, a bevezető tanulmányt írta és a jegyzeteket összeállította Benkő Samu. Buk., 1978.
4. Grünwald Béla: *A régi Magyarország. 1711—1825.* Bp., 1888. 464—466.
5. I. m. 465—470.
6. Mikó Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika.* Kvár, 1944. 9.
7. *Istoria României* III. 838—839., 841—847.
8. Benda Kálmán: *A magyar jakobinus mozgalom iratai I.* Bp., 1957. LXXVI—LXXXII.
9. Jancsó Elemér: *A jakobinus mozgalom hazai hagyományai. Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára.* Buk.—Kvár, 1957. 394—415.
10. Andics Erzsébet: *Metternich és Magyarország.* Bp., 1975. 37—38.
11. *Erdélyi országgyűlési emlékek II.* Szerkesztette Szilágyi Sándor. Bp., 1877. 343.
12. Jancsó Benedek: *Erdély története.* Kvár, 1931. 198—199.
13. *Erdély története I.* 224—226.; I. Tóth Zoltán: *Az erdélyi román nacionalizmus első százada. 1697—1792.* Bp., 1946. 40—34.; I. Tóth Zoltán: *Magyarok és románok.* Bp., 1966. 68—69.; D. Prodan: *Supplex Libellus Valachorum.* Buc., 1967. 2. kiadás. 17.
14. *Istoria României* III. 237—243.; *Erdély története I.* 228—230.; Bányai László: *Közös sors — testvéri hagyományok.* Buk., 1973. 116—117.
15. Carol Göllner: *Regimente grănicerești din Transilvania 1764—1851.* Buc., 1973.; Valeriu Șotropa: *Districul grăniceresc năsăudean.* Cluj, 1975.; Szádeczky Lajos: *A székely határőrség szervezése 1762—1764-ben.* Okirattárral (1761—1790). Bp., 1908.
16. Vasile Bichigan: *Material documentar.* Arhiva Someșeană. 1930. 13:350.; V. Șotropa: *Infanțarea grăniței militare năsăudene.* Arhiva Someșeană, 1938. 24: 69—71., 79.
17. Szádeczky i. m. Lásd még: Michael Conrad von Heidendorf: *Eine Selbstbiographie.* Kiadja Rudolf Theil. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge. XV. 128—133.; Halmágyi István *naplója 1752—*

1753, 1762—1769 és iratai, 1769—1783. Közli Szádeczky Lajos. *Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XV—XVIII. századból*. In: *Magyar Történelmi Emlékek* 38. Bp., 1906. 24—76.

18. Mikecs László: *Csángók*. Bp., 1941.

19. Benkő Samu: *Sorsformáló értelem*. Buk., 1971. 85—123., 183—205.

20. Jakab Elek: *Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848—1849-re*. Bp., 1881. 504.

21. Imreh István: *A rendtartó székely falu*. Buk., 1973. 30—32.

22. Cornelia Bodea: *Preocupări economice și culturale în literatura transilvană dintre anii 1786—1830*. Studii. Revistă de istorie, 1956. 87—104. Lásd még: A. Veress: *Orînduieii românești vechi tipărite în Ardeal 1744—1848*. Buc., 1926.

TAKÁCS TIBOR

AHÁNY TÁNYÉROM, ANNYI CSILLAGOM

A lakásom most a teljes világ, egyenlítője két szobám között, korondi kosár-lámpám fent a nap, és vannak magam-szabta délkörök, van északi és déli féltékém, s megvetett ágyam maga a hajó, itt utazom két EKG között, és gyógyszerem megannyi nyugtató.

És éjjel-nappal itt ragyog az ég, északi féltékém: írószobám, a falakról cseréptányérjaim sütnék-ragyognak-villóznak le rám, a kékben fürdő vásárhelyiek, s keringenek ám a korondiak, s Szatmár végéből küsztek föl ide a százesztendőös vámfalusiak!

És ha az egyenlítőn túljutok, másik szobám ege már újra más, ahány tányérom, annyi csillagom, és mind-mind csupa rámcsoválkozás! Egy apátfalvin ott a kék kereszt, az Dél-Keresztje, eget és ragyog, s a telkibányai tányérjaim között a hollóházi csillagok!

Így utazom a szeptemberi nyár tűzében én a két földrész között, s figyelem: bennem hol az a határ, ami elválaszt s ami összeköt, és amin innen még dobog a szív, és amin túl az ember már halott, s összemosódik a két féltéke, és lezuhannak mind a csillagok!

ZSÖGÖDI SZÍNEK

Milyen az a zsögödi kék, milyen is a zsögödi égbolt, forró, tüzes, vad kék igék — Imre bácsi igen, ilyen volt.

Milyen az a zsögödi zöld, milyen az a zsögödi erdő, — hát Imre bácsi megszökött, Imre bácsi de nagy tekergő.

Az a zsögödi vad piros, az innen lopott metsző-sárga, az, ami többé már tilos, az itt van mind képekbe zárva!

Az a zsögödi áhitat ami kísér szívenütönten, a patakparton megítat e 77-es fagyos őszben.

S viszem, mert mást nem vihetek, a kéket, zöldet, piros, sárgát, s a színek — vadul idetett foltok — Nagy Imrét variálják!

1977. október 6.

Morus-tézisek

1. Legalább most, születése félezredik évfordulóján, írjuk le Thomas Moreról, hogy szocialista eszméivel az első nagy és modern előfutára Marxnak, s ilyenformán „ráhibázás” is rejlik abban, ha a tudományos szocializmus fő megteremtőjét legközelebbi barátai Mórnak becézték. More haladó nézeteinek, erkölcsi integritásának kezdettől fogva olyan nagy volt a varázsa, hogy ezt még a jezsuiták is fontosnak tartották gyümölcsöztetni. Így a német származású, de latinul író Jacobus Bidermanus *Utopia* címen alkotta meg a henyéző diákeletet ostromozó, egy évvel halála után megjelent regényét. Kolozsvárt az első, 1640-es, valamint a 3., 1691-es kiadásból is több példány van. Bidermann születésének centenáriumát egy bizonyos Hörl hallatlan plágiummal tette emlékezetessé: a jelzett posztumusz művet 1677-ben a saját nevével adta ki németül. Bidermann-nak egyébként ugyanolyan kevés reális köze van Th. More-hoz, mint a More István nevű, XVIII. századi kolozsvári rendtársának. Valamivel több köze van hozzá az ex-jezsuita Szuhányi Ferencnek, amennyiben a nagy angol utópista életrajzának előrebocsátásával tette közzé 1790-ben a maga több száz oldalas latin „királytükkrét”, amely a plágium sajátos ellentéte, ugyanis Szuhányi az angol szerző műve gyanánt adja. Szuhányiéék érdeklődésének a szűk voltát jelzi az, hogy távról sem foglalkoztatta őket a Morus alkotta nevek származása olyan élénken, mint a Bidermann-nal egyidős Vossius. E holland tudós idevágó elgondolásait összefoglaló levele a Hörl-féle lopással egy évben jelent meg. Vossius, akárcsak Morus és az összes vérbeli humanista, mindenre kíváncsi volt, ami valamiképp összefügg az emberi szellem történetével, tehát a szavak eredetére is. Hiszen a körültekintően és elmélyülten űzött etimológizálás *nagyon filozofikus dolog*: az ügyeskedő mábanéloknek botránykó, *skandalum*, az emberiség lépcsőzetes emelkedését „skandálva” fűrésző elmének viszont a dialektika egyik próbaköve, beigazolása, néha tágitása is.

2. A szokványos művelődéstörténeti ismereteknek talán nem pusztán adatszzerű, esetleges tényekkel való tágitása az, ha megemlítjük: az *Eutópiának* is nevezhető és euthanasziát is hirdető *Utópiával* egy évben jött ki Erazmustól az Evangéliumok, sőt az egész Újszövetség latin fordítása (a görög eredetinek az első, szintén erasmusi kiadásához csatolva) és egy híres „királytükör” (azaz válasz ama kérdésre, milyen a jó uralkodó, akár Utopus a neve, akár nem), továbbá Pomponazzi-nak *A lélek halhatatlanságáról* című, de a szó szoros értelmében vett athanasziát *tagadó* s ezért máglyára dobott műve, valamint — ha jól számoltunk — 4. és 5. kiadásban néhány latin fordítás, melyet Morus és Erazmus („a XVI. század Voltaire-je”) készített, mintegy baráti versengésben, Lukianosz írásából. (Az ókor Voltaire-jének is nevezett, szíriai születésű szerzőről van szó, akinek *Igaz történetek* című, mifelénk Samuil Micutól is tolmácsolt fantasztikus útleírása az újkori utópiák egyik távoli őse.) Ha Morus legkorábbi műveinek korai hozzánk kerülését akarjuk bemutatni, először is említett Lukianosz-fordításainak a jelenlétét kell kutatnunk, aztán — igen kevés eséllyel — a Pico della Mirandola oly rövid, tudásvágytól fűtött életét elbeszélő latin mű morusi angol változatának bár egy példánya után kell nyomoznunk. A III. Richardról szóló, befejezetlen munkájának (1543, 21557 stb.) és a szintén posztumusz, töményen magyar vonatkozású *A dialogue of comfort against tribulation...* (1553, 1573, 1574 etc.) című „hattyúdalanak” a keresésénél persze fontosabb és kecsesetöbb az *Utopia* legrégebb hazai példányaait venni számba. Tüzetes vizsgálatuk esetleg kimutathatná, hogy az első, 1910-ben közzétett magyar áttüzetés bőven megvan Kolozsvárt. Nyilván azért is bőven, mert egy tekintélyes sorozat, a *Filozófiai Írók Tára* keretében látott napvilágot, a jótollú Kelen Ferenc munkájaként. A filológiai pontosságra is adó Kelentől különben váratlan túlzás az a kijelentés, hogy az *Utópiát* „mindjárt megjelenésekor lefordították az összes kultúrnyelvekre”. De talán ez a túlzás is siettetve valamelyest a zseniális mű újabb magyar verziójának a születését. Három évtized múltán, az *Officina Könyvtár* 9. számaként jelent meg Geréb László kiváló nyelvérzékkel készült magyartása,

mely „a teljes Utópiát adja, de nem teljesen“, amennyiben „a hosszabb okfejtéseket és aprólékos részletezéseket türelmetlen korunk számára“ rövidebbre fogja. Ez az önjellemzés találó, s így pontatlanul mondja Kardos Tibor, hogy Geréb „szemelvényes kiadást, illetve átdolgozást“ nyújt. Viszont valóban szemelvényes az a fordítás, melyet Bodor András adott a román *Bacon — Morus — Hobbes — Locke* című kötetben alkalmazott válogatás nyomán, 1952-ben. (Érdekes lenne kipuhatólni, akad-e száz mai egyetemista között bár egy, aki magától megsejtse, miért került az 1951-es román kötetben a *Novum organumot* 1620-ban szárnyára bocsátó Bacon a *Nova insula Utopia* szerzője elé.) Ellentétben a nemzetközi szokással, melyhez Bodor is és az 1958-as román fordítás is ragaszkodik, Geréb és Kardos a maga anyanyelvéhez igazítja Hythlodaeus nevét, éspedig Szavajátszóvá alakítja az első, Csupatúzzé a második. Az utóbbi név persze megtisztelőbb, ám szintén szegényes az eredetihez képest, amelyben szándékos kettősséget érzek, tréfa mögé rejtett komolyságot. Ezt a kettősséget szerintem jól és hangzásban is közel állóan tükrözne a *Hítlódító* név, mely olyan személyre utal, aki füllenti, hogy hisz (bambán, ostobán), de olyanra is, ki lendülettel ad ama hitnek, hogy lesz még sokkal jobban is. Bármennyire is retusálható azonban még Kardos fordítása, mely 1943-ban és 1947-ben a brassói születésű Moór Gyula bevezetőjével került forgalomba, méltán érte meg a negyedik kiadást. Ezt a *Téka* sorozat keretében, Mikó Imre gondozásában, aki a romániai magyar Morus-irodalom terén is utat tört.

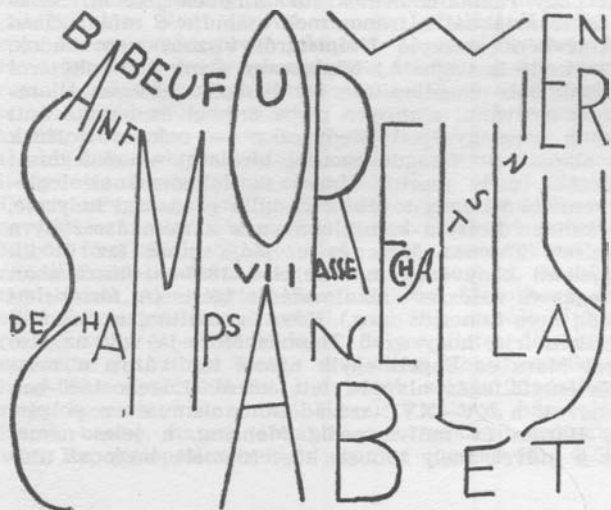
3. A morusi életmű és különösen az *Utopia* délkelet-európai, sokszor csak közvetett visszhangjának a történetét előbb-utóbb megírja valaki. Addig is álljon itt néhány szerény, zömében erdélyi vonatkozású adalék. a) Morust már az első magyar nyelvű történeti mű, a bencédi születésű Székely István *Krónika az világnak jeles dolgairól* (Krakkó, 1559) című munkája említi. (A Kolozsvárt őrzött 9 példány háromjából hiányzik az illető, 227. levél.) — b) A XVI. században aligha akadt olyan szemfüles erdélyi „nebuló“, aki az *Utopiában* szereplő — esetleg az albion *nebulára*, azaz ködre (románul *negură*) is célzó — nephelogetákat összefüggésbe hozza a getákkal (dákokkal), viszont nem túlzottan a *nubilum* (>román *nor*), vagyis a fellegek világában járó föltevés az, hogy az Utopus király hozta türelmi rendelet híre, ha csak nagyon áttételesen és halványan is, elősegítette a vallásszabadságnak a (végül unitáriussá lett) János Zsigmond idején történt, világviszonylatban úttörőnek számító törvénybe iktatását. — c) Röviddel e jelentős esemény után, Kolozsvárról írta meg Jacobus Palaeologus — korának egyik legracionalistább antitrinitáriusa — azt a kalandregényszerű, egy nagyobb munkájába illesztett szöveget, amely hasonlít valamelyest Morus főművének elejére és voltaképpen utópikumára. Ez a szöveg ugyanis Telephusnak, egy mexikói indiánnak a beszámolója Kolozsvárra kerüléséről és hazájának a spanyol hódítás előtti, utópiába illően boldog állapotáról. A főhős nevének görög eredetije különben a *téle* 'messze' és *phosz* 'fény' (esetleg *phusz* 'született') szavakból áll, tehát semmi esetre sem *Vollfus* vagy *Csupalúz* felel meg neki, mint ahogy Morus *Hythlodaeusának* sem *Csupatúz*. Telephus neve nem függ össze Rabelais vágyálomszerű kolostorának nevével — Thelema = Akarat, Vágy —, de összefügg a Telemachuséval (mellékesen szólva: Fénelon utópizáló *Télémaque*-jából vett jeligét Szuhányi), és azonos eredetű a Téléphe-ével, aki Jean de Pechméja 1784-ben kiadott utópiájának a címszereplője. — d) Palaeologus jelzett műve, amelyben az egzotikum nálunk először fordul elő mint a társadalombírálat hatásos irodalmi eszköze, 1574-ből való. Ebben az évben halt meg A. F. Doni, aki „... Isola Eutopia“ (!) címen nyomtatta ki 1548-ban Morus főművének első olasz fordítását, melyet sokáig neki tulajdonítottak, jöllehet Ortensio Landóé. Morus hatása alatt írta Doni *I mondí* című művét, melyben egy bölcs és egy bolond társalog a jövő társadalmáról. E mű első „könyvének“ első, 1552-es, szépen illusztrált kiadása Kolozsvárt is megvan. A Doni elhunyt esztendejében született Joseph Hallt — „az angol Senecát“ — mintha Doni most szóvá tett könyvének címe is megihlette volna. Tény, hogy *Mundus alter et idem* című, szatirikus-fantasztikus, Rabelais-tól is befolyásolt és Swiftre is ható útleírása néhányszor Campanella *Naprárosával* és Bacon *Új Atlantiszával* megtoldva került forgalomba. (Egy ilyen, 1643-beli kiegészített példány a jelek szerint a XVIII. században, de lehet, hogy már négy évtizeddel a nyomtatása után, s ez esetben Szathmár-Németi Sámuel hollandiai szerzeményeként jutott el Kolozsvárra. Itt a *Civitas Solis* első, 1623-as kiadása is megvan, valamint Giovanni Botero *Le relationi universalija* — ²1595, ebben szóba kerül Stefanopoli, azaz Brassó is, továbbá... a „communità delle donne nel Calicut“ — és ugyanennek az olasznak az *Imperiorum mundi catalogus et descriptioja*, 1613-as kiadásban. Botero Campanella egyik forrása volt, de nem olyan nagy mértékben, mint Morus *Utopiája*, melyből Calabria hős álmodozója bevallottan sokat tanult.) Hall *Mundusa* álneven látott napvilágot, akárcsak egyik utánpótlás, mely az *Utopiae pars II* főcímet viseli, és Graesse szerint már 1613-ban (ekkor fordította latinra

Campanella a *La città del Sólét*), majd 1704-ben jelent meg németül is. Erről az utánzatról nem tudunk érdemlegesen mondani, és csak föltételezzük, hogy sokkal világibb, mint Hall *The remedy of discontentment* című könyve, melynek 1632-es kiadása Kolozsvárt is hozzáférhető. — e) Egy évvel e kiadás előtt, pont egy évszázaddal a morusi *Utópia* első angol fordítása után ismerteti a lengyel A. A. Olizarovius Th. Morus néhány haladó nézetét a lányok neveléséről. Olizarovius műve megvolt Halici-nak. Persze fontosabb, hogy e nagy román könyvbarát egyik, negyedrét formátumú kötetekre méretezett polcán ott díszlett maga az *Utópia*, 1518-as kiadásban, szerzőjének némely epigrammájával, nemkülönben az erasmusi *Encomium Moriae*. (Amiképp e cím szándékosan sugallja, illetve ígéri az éleseszű Morus és a balgaság dicséretét, úgy — merem állítani — az *Utópiában* hangadó Hythlodaeus nevét Morus készakarva alkotta olyannak, hogy a — Platón *Allamában* is előforduló — *hüthlosz* szó jelezte két dolognak, tudniillik az olykor elmés tréfának és a döreségnek az igenlést vagy tagadást egyaránt kifejezze. S ha már ilyen dialektikumnál tartunk, engedjessék meg továbbfűzni a fonalát, az *utópia* szó kapcsán. Régóta valóságos toposz, mármint közhely az, hogy *Utopia* a tagadó *u-*val összekötött *toposz*ból jön. Ervül néha hozzátesszik, hogy Morus levelezésében fölbukkan a *nusquam* 'sehól' szóból alakított *Nusquama* mint országnév. De Morus tökéletesen tudta, hogy e fiktív elkeresztelésnek a görögben *Udameia* felelne meg, ám nincs nyoma annak, hogy így szándékozott volna nevezni elképzelt szigetországát. Ha mégis mindenképp a *Nusquam*ából akarunk kiindulni, akkor első eleme — *ne* — görög párja gyanánt valóban az *u* veendő, az *usquam* helyébe azonban nem *toposz*, hanem inkább *tópo* = *to apo* 'messze'. Ilyenformán *Utópia* Nemmesz-szét jelentene, ami jól megfér azzal, hogy Morus kiagyalt, eredetileg Abrazának nevezett szigete sok mindenben hasonlít az eredetileg Albionnak hívott szigetországhoz. Az *Utópia* név ilyen eredzetét mintegy „dialektizálja” az, ha összehasonlítjuk a *tópi* = *to epi* 'közél' szóból való származtatással. Hasonló, de még szerencsésebb szerintem a *tóposz* = *to eposz* főnévből való levezetés, ez ugyanis többek közt beszédet jelent. Eszerint *Utopos* = *Nembeszéd*, értsd „Nem-fecsegés-hanem-tett”; *Utopia* = *Nembeszédország*, ti. *Nem-mesebeszéd-ország*, vagy *Nem-mesékkelő-ország*. Mely nevek hosszukkal még azt a Hegelt is megejtették, aki sok szempontból úttörő filozófiatörténetében egy rövid szót sem ejt Morusról.) Olizarovius könyvének megjelenésekor született Fénelon. De mielőtt kitérnénk röviden az utóbinak a kalandregényére, jelezzük — lehetőleg fintoros-finyás-fanyalgó faksznizás nélkül —, hogy Grimmshausen 1660-as *Holdutazását* (írd, ám ne mondd *Mondreisését*) hiába kerestük, de Athanasius Kircher óriásokról és sárkányokról is szóló s az alkímiát váratlan szigorral csepülő-szapuló-szidó *Mundus subterraneusa* (1662) négy kiadásban van meg Kolozsvárt: 1665, 1668, 1673, 1678. Ez utóbbi épp 300 éves. Akárcsak a Moutonnet-féle robinzonád, melyet A *Hét* egy kis sajtóhibával említ. Vissza azonban *à nos moutons*. A Kircher-mű tricentenáris példánya az Akadémiai Könyvtár református állagában található; 1747-ben Szathmári Pap Zsigmondé volt. Ugyanabban az állagban megvan Ludwig Holberg 1741-ben nyomdába került *Iter subterraneum*ának második és negyedik kiadása és magyar fordítása. (A második, 1745-ös kiadásból Cipariu gyűjteményébe is jutott, a Kolozsvári Egyetemi Könyvtárban pedig mind a négy — kereken negyedszázad alatt elkelt — edícióból találni példányt, az utolsóból hármat is.) Eme *utópista* mű itteni említését a címbeli egybecsengés, ti. földalattiságra utalás indokolja. No, meg az, hogy Bidermann *Utópiájából* meríti témáját a gyakran — és *Molière-re* is megtisztelően — dán Molière-nek mondott Holberg néhány vígjátéka (így *Az arabiai por*, melyet 1793-ban Hatvani István, Bihar megye alleveltárnoka adott ki magyarul, két évtized múlva pedig Domahidy Menyhért dolgozott át, aki utóbb Szatmár megye alispánja volt). — f) Ennél a betűnél kivált olyan francia szerzőket fogunk említeni, akiknek a neve *f-*vel kezdődik. Éspedig, eltekintve Fatouville-től, akinek az *Arlequinje* (1684) közvetett összefüggésben van egy jó száz évvel későbbi, Kolozsvárt örözt magyar kézirattal, kivált Fontenelle és Fénelon egy-egy idevágó munkájának kolozsvári jelentetét érintjük. Az egy hó híján száz évet élt Fontenelle főműve, a példásan tudománynépszerűsítő *Beszélgetések több világ létezéséről*, többek közt a Földön kívüli élet létét és az ember holdutazásának eljövételét hangoztatja. E hat részes, 1686-ból való tanulmány hat XVIII. századi kiadása jutott el igen hamar kincses városunkba: két francia (a korábbi 1727-ből való), három német és egy görög nyelvű. Az utóbbi Bécsben, 1794-ben jelent meg, M. C. Suțu moldvai fejedelem támogatásával. A kulcsregénynek is vehető, *Telemakhosz kalandjai* című könyvében (1699) Fénelon többek közt egy olyan mintáulajlatot tár elénk, melyet a pompa ellenzésén és a munka megbecsülésén kívül kevés vonás rokonít a morusi *Utópiával*. Mégis figyelemre méltó, hogy e mű XVIII. századi kiadásából megvan Kolozsvárt 14 francia nyelvű (a legrégebb 1703-as; néhányuk német magyarázatok-

kal), három olasz (1717, 1758, 1773), két német, hét latin — ebből három kassai — és négy magyar (egy a Zoltán-féle, Kolozsvárt véglegesített és nyomtatott fordítást nyújtja, a többi pedig egy máramarosi főispánnak Kassán négyszer is megjelentetett fordítását). Persze a Petru Maior-féle (1818) s a szebeni (1831) román verzióból is vannak példányaink. Az első, immár 200 éves román fordítás kéziratban maradt. — g) Az egyébként orvos Zoltán József *Telemakusával* egy évben jelent meg a dán Holberg világhírű, Swift hatását mutató, egy pozitív és egy negatív utópiát adó *Iter subterraneumának* a prókator György Józseftől való fordítása. Ez megelőzte a dánt, mely Baggesené, Fichte majdani barátjaé, és követte a francia (1741!), német (1748), holland, angol és svéd fordítást. (Kolozsvárt megvan a második, 1788-beli német változat és egy címlap nélküli példány a franciából.) Hasonlóan előzte meg Albrecht von Haller — Baggesen leendő apósa — némileg utópista *Usongjának* a magyarítását (1792) a francia, angol, holland és olasz átültetés. Időrend szerint azonban előbb Xenophon *Küropaideiájának* az első, Nagykarolyban, 1784-ben nyomtatott magyar verziója említendő. Az ókornak ez az egyetlen igazi államregénye természetesen nem tükröz még közvetett Morus-hatást sem, legfőbb Morus közvetít belőle valamicskét. Amiként Fénelonék is folytattak tartalmi és formai morusi elemeket, amennyiben haladó politikai eszményt és társadalomkritikát nyújtottak regényalakban, gyakran utazói beszámoló, útleírás keretében. S amiként a felvilágosodás írói is merítették Fénelonékból. Köztük a népszerű polgári drámákat alkotó L. S. Mercier, aki a *Télémaque*-ot is dicséri *L'an deux mille quatre cent quarante* című könyvében, melyből három kiadás van Kolozsvárt: az 1772-es, az 1775-ös és egy tizenkettedrét formátumú, talán 1770-es. Ennek a névtelenül megjelent utópiának a címlapján Leibniztől vett mottó áll: „A jelen a jövővel terhes.“ Bizony ideje már tudomásul venni, hogy Leibniz optimizmusa nem „balga“, a korabeli valóságot szentesítő, hanem prospektív, sőt utópista szocialista elemeket is tartalmaz. (Ilyen és még néhány más vonatkozásban Leibniz fölötte áll Lamettrie-nek. A leibnizi idealizmust is támadó Lamettrie-nek természetesen nem voltak kortárs hazai követői. Hiszen még száz évvel ezelőtt is elveszett egy magyar Lamettrie-átdolgozás, noha kinyomtatták.) — h) Kolozsvárt, 1748-ban, Lamettrie híres, de címe „alapján“ sokszor félreértett *L'homme machine*-jával egy évben látott napvilágot az első olyan hazai nyomtatvány, amelynek címében előfordul az utópia szó: *Utopiae sapientis, remp. institutivus* (A bölcsnek az államot oktató utópiái). Ezt a munkát egyesek Nyirő Ádámnak tulajdonítják, aki néhány évig Kolozsvárt is tanított. (1761-ben kinyomtatták itt azokat a tételeit, amelyeket a diákjai nyilvános vizsgán védelmeztek. E diákok sorában volt Avram Popp, és a tételek egyike így szólt: „Az állatok nem pusztá gépek.“ A tézis nyilvánvalóan antikarteziánus, de kevésbé nyilvánvaló, hogy nem azonosul Lamettrie álláspontjával, aki *Les animaux plus que machines* címen is írt.) Az *Utopiae sapientis* egy-egy részt szán a tudatlanság, illetve a fényűzés bírálatának, továbbá a nevelésnek. A kezemben járt példányok az „Universitas Claudiopolitana“ néhány újdonsült bölcsészdoktora tiszteletére hagyták el a sajtót, annak a retorikai osztálynak a hódolataként, melynek tagja volt három erdélyi örmény is és egy Joannes Balka nevű sziget, mármint máramarosszigeti, nem Utópia szigetről való ifjú. — i) Alig félszáz év múlva kezdett Szigeten magyarul és kantiánus szellemben tanítani filozófiát Nánási Mihály. Ekkor, 1797-ben írta, de a cenzúra miatt csak egy évre rá publikálhatta Kant az emberi nem haladásáról szóló — Kolozsvárt az *editio princeps* három példányával jelenlévő — esszéjét, mely szerint a morusi *Utópiában*, a harringtonban (melynek ajánlása felmagasztalja Morust) és más ilyen munkákban rajzolt „édes álom“ fokozatos megvalósítása nemcsak elgondolható, de kötelessége is... az államfőnek. Nánási egyébként már enyedi diákkorában Kant büvökörébe került, bizonyára annak a Szentpáli Lőrincnek a buzzalma folytán, aki a legjelentősebb korai magyar kantiánusnak: Köteles Sámuelnek is *A tiszta ész kritikájára* irányította zsenge, újat áhító figyelmét. — j) Mintegy tíz évvel azután, hogy az *Utópia* név megjelent magyar szövegben, franciában pedig az *utopiste* jelző, tehát az 1800-as esztendőök elején, marosvásárhelyi politikai kurzusában említi Köteles Morus főművét, azokról szólván, kik „románokban“, azaz regényekben fejtették ki állambölcsöletét nézeteiket (mint pl. Xenophon, Barklay, Fénelon és Haller). Köteles, úgy látszik, nem tudott Szent-Miklósi Timotheus *A jó nevelésnek tüköre* (1790) című, röpiratszerű regényéről, melynek meséje *Utópia-ország* Miaburg nevű fővárosába visz, és a mértékletes, dolgos életet dicsőíti. (A Miaburg névről különben eszünkbe jut, hogy Morus eredetileg Mentirumnak nevezte Utópiája fővárosát; és hogy Bessenyei 1804-ben befejezett, sokáig kiadatlan *Tariménesének* Totoposz királya hasonló nevű a morusi Utopus királlyal, bár sokan nem a *toposz* névelésítését látják benne, hanem inkább az olyanszerű szótagkettőzést, amilyent a Titikaka vagy Popokatepetl nevekben érez az európai fül.) Köteles nem dolgozott ki utópiát,

de alkalmazta — a maga módján — a morusi *Utópia* kettős, bíráló és eszményt adó útmutatását statisztikai előadásában, az orosz birodalom ábrázolásakor érzékeltetve éles színekkel a feudalizmus idejét múlt voltát, és az angliai, jóval fejlettebb viszonyok leírásával jelezve, hogy mi felé kell törekednie Erdélyországnak. Mindkét módszerével Köteles példát szolgáltatott a reformkori szerzőknek is, köztük Bölöni Farkas Sándornak, aki nyugati élményeiről szólva már kortárs szocialista eszmékről-kísérletekről is tudósít. Ő még nem mondja ezeket utópikusnak. Később, 1841-ben, Széchenyi már az *utópista* szót is használja, de egyébként csak nagybetűs *Utopia* fordul elő nála. S alighanem az ő hatására írja Péterfi Albert egy Nagyenyeden, 1835-ben megjelent munkájában, hogy az olyan országhoz képest, ahol az uralkodó felekezettől „elhajló vélekedések” süket fülekre lelnek, még a marokkói önkényuralom is „csupa Eldorádó és Utópia”. A reformkor gyakorlatias emberei persze nem sokat bíbelődtek régi utópiákkal, s aligha sejtették, hogy csak a XVIII. század végéig vagy sző utópikusnak mondható mű jelent meg, ideértve Maréchal *Voyages de Pythagore*-ját (1799) és Fichte *Zártkereskedelmi államát* (1800) is. — k) 1839-ben adta ki W. J. Walter azt a könyvecskéjét, melynek húsz évvel későbbi, francia közvetítéssel készült, Babinszky-féle fordítása az első önállóan megjelent magyar Morus-monográfia. Igen érdekes dolgokat is közöl. Például azt, hogy maga a király nagyon jól fogadta az *Utópiát*. Ez — tegyük hozzá — latinul íródott, és főként ezért nem tartották veszélyesnek, hiszen a dolgozók zöme még angolul sem olvasott. VIII. Henrik olvasott, sőt írni is tudott latinul, de őt sem nyugtalanította az *Utópia*, hanem az, hogy szerzője nem akart fölesküdni az ő cezaropapizmusára. Morus tehát nem főműve miatt halt meg. Am ez mit sem változtat azon, hogy elsősorban miatta halhatatlan. Ezt különben D. Nisard sem tagadja, akinek másfélszáz oldalas Morus-tanulmánya szintén húsz évvel az első kiadás (1855) után, és pedig Vajda János kiváló fordításában jelent meg magyarul. Nisard szerint Morus „közelebb állott a bölcselő kételyéhez, mint a római valláshoz”, s ugyanakkor *Utópiája* „inkább egy tudósnek kedves játéka, mint reformatori elvek kinyilatkoztatása”. Az utóbbi tételt joggal utasítja vissza Medveczky Frigyes *Társadalmi elméletek és eszmények* című eszmetörténeti könyvében, melynek az utópiákról szóló része az első eredetibb magyar bemutatása Morus főművének. Az inkább prüd, mint proudhonista Medveczky túlzásnak véli azt az utópiai szabályt, miszerint a leendő hitvesztarsak *autopsziával* győződnek meg egymás testalkatának megfelelő voltáról. (Ez a módszer csak akkor *utópia*, ha nevéből elveszünk három betűt. Itt hangsúlyozzuk, hogy a XVI. században aligha volt Morusnál őszintébb híve az emberi szabadságoknak, beleértve a nőemancipációt is.) Medveczky nem utal az *Anti-Dühringre*, de sugallja valamelyest, hogy Dühring túlhangsúlyozza a maga szocializmusának a tudományosságát és a morusinak az utópikusságát. Medveczky az *Anti-Proudhonra* sem utal, melyben Marx — negyven évvel előbb — az utópizmus első tudományos megvilágítását adta. Politikailag éppen ahhoz a — Proudhonból is merítő — szerzőhöz áll közelebb, aki a szóban forgó Morus-tanulmánnyal egyidejűleg, 1887-ben közölte *Honvédelmi utópiák* című röpiratát. Ez a kiadvány, mely joggal (és bizonyára világviszonylatban is úttörően) viseli a címet, azt hirdeti ugyanis, hogy szövetszövetkezetesítés útján „a munkások és a szegényebb iparosok nem lennének többé rabszolgák, a szabad verseny és a nagytőke siralmas játékszerei”. A röpirat „Egy radikális demokrata” álnéven jött ki. Szakszerűbben: ilyen frenonimmal. (A franciáknál a frenonimek családja a múlt század derekán bővült *Utopiste*-tal. Álnévként szereplő *Utópiákról* viszont nem tudok, bár — tréfás népetimológiával — kettő is vágható.) Medveczky érintett munkájáról még csak annyit, hogy egyik legtalálhatóbb megállapítása így hangzik: „Morus államregényében minden lépten-nyomon nyilvánul a misera plebs örömei és bajai iránti rokonszenves érdeklődés.” Ezzel a megjegyzéssel Medveczky — noha túlzottnak véli „a létező társadalmi rend alapját is” támadó morusi bírálatot — előlegezett valamit Kautsky megfogalmazásából, mely szerint Morus szocializmusának leglényegesebb gyökere az ő szeretetreméltó jelleme, továbbá „Anglia gazdasági helyzete, mely igen élesen rávilágított [erkennen liess] a kapitalizmusnak a munkásosztályra nézve hátrányos következményeire”. *Thomas More és utópiája* című (az ötödik kiadás nyomán románul is megjelent) könyvének már az első, 1887-es előszavában Kautsky „a marxi történeti felfogás és módszer” alkalmazását ígéri. (A *történelmi materializmus* kifejezés ekkor még nem honosult meg.) Húsz év múltán, a második kiadás előszavában a szerző büszkén írja, hogy az ő *Thomas More*-ja volt az első nagyobb történeti munka, melyet Marx és Engels egyik német tanítványa a mestereitől kifejtett materialista történefművelés alapján tett közzé. Engels 1890-ben Kautsky e művére hivatkozva nevezi a XV—XVI. század humanizmusát a polgári felvilágosodás első formájának. Három év múlva pedig Mehring, a jeles német marxista minősíti kiválónak ezt a művet, mely többek közt kiemeli, hogy az utó-

pisztikus szocializmus nem annyira céljai elérhetetlensége, mint inkább a rendelkezésre álló vagy tőle javasolt eszközök elégtelensége miatt utópisztikus. További hét év múlva hozta az *Athenaeum* Acsay Antal *Morus Tamás és Bacon Ferenc* című dolgozatát, mely szerint Morus „háromra megtanít mindenkit: a munka szeretetére, a társadalom két erényének, a szeretetnek és az igazságosságnak ápolására“. De csillagászati méretű baklövés Acsaynak az a tétele, hogy az *Utópia* megszövegezője „Aegidius vagy más humanista, elsősorban Erasmus lehetett“. (Acsay alighanem ignorálta Kautsky monográfiáját. Különbösen fontosabb és ellenőrzhetőbb dolgokat mondott volna, mint az, hogy Morus — aki jó, ti. nem anti-heliocentrista, hanem humanista értelemben volt „geocentrikus“ — ismerte Kopernikusz csillagászati kutatásait. Mi, lokálpatrióták egyébként azt jeleznék, hogy egy erdélyi származású humanista, Csulai More Fülöp személyesen megismerhette Kopernikuszt Bolognában, majd Velencében Erazmust, s ez utóbbi talán beszélt róla Morusnak, aki aztán, utolsó dialógusában, Csulai Moréra illő kijelentéseket is tesz.) Az említett óriási tévedést komolyan átvevő Acsay jobb téziseihez tartozik — az *Utópia* kapcsán — az, hogy „nevetve nagy igazságokat lehet mondani“. (Kiegészíthetjük: fásultság ellen jó recept „ridendron dicere verum“. Azaz mondd meg fűnek-fának az igazat, még ha fejtöréssel is jár, mármint az igaz tartalom és a trefás kifejezőmód meglelése.) De Acsaynak pont a századfordulón, 1900—1901-ben publikált dolgozata ilyen tézisekkel sem volt fordulat a magyar Morus-irodalomban. Ellenben az volt Kelen *Utópia*-fordítása és hozzácsatolt, alapos, 65 oldalas „utószava“. Egyáltalán nem „puszta pozitivistaként“ írja Kelen: „Kautskyig Morusnak szinte minden életrajzírója, méltatója facetiának fogta fel az Utópiát, egy zseniális elme káprázatos tréfájának! A szocializmus felfedezte Morust, a facetia a világ leghatalmasabb pártjának véresen komoly programja lett.“ Idekapcsolható az, amit Morus-kötete bevezetőjében mond Kelen az *Utópiáról*: „...nem pártpolitikai program, de benne van a dolgozó emberiségnek teljes mai ideológiája a társadalom és a szociális forradalom hajnalán.“ Ezt az értékelést árnyalja az 1910-es Morus-kötetet ismertető Bálint Aladár, „ma is aktuális és csak jelentéktelen részleteiben idejét múlt könyvnek“ taksálva az *Utópiát*. Bálint is túlbecsüli egy kicsit Morus ideológiai teljesítményét, de recenzója egyébiránt remek. (A *Nyugat* hozta, 1911-ben, annak a Mannheimnak a nagykorúsodása évében, akinek *Ideologie und Utopie* című könyvét hasonló fürgeséggel prezentálta húsz év múlva. Mellesleg: ha igaz, hogy Mannheim Nagyváradon jött világra, akkor ő az első hazai születésű ember, aki behatóbb vizsgálat alá vette ideológikum és utópikum viszonyát. A második alkalmasint ugyancsak váradi.) Noha nem a *Szocializmusban* publikálta, mint Pogány József (aki már cikke elején hangsúlyozza, hogy Kelen fő forrásai közt van Kautsky, Mehring és Engels), Bálint Marxnak, „az erőskezü kormányosnak“ a magasztalásával indítja és zárja ismertetését, nem riadva vissza ilyen agitatív hasonlattól sem: Morus „ellátott a horizontig, melynek peremén már emelte, tolta fölfelé duzzadt vitorláit, szikrázó árbocait a nagy vörös hajó“.

1. Válogass!

Válogass csak, ne légy te jó gyerek!
A szájakból ne kelljen, csak a csók;
csontos kézfogásból csak a meleg;
az éjszakából csak a csillagok!

2. Elszántan

Akkor is hegynek szabjad az utad,
amikor senki sem követ!
Nyafogjanak lent a lúdtalpúak,
hallgassanak fent a kövek.

3. Alkalmatlan hó

Innen oda, és onnan ide dobtak,
mint porladó, roppant halottat.
Az élőket mégis elérem:
alkalmatlankodom — fehéren.

4. Tükör

Szobámban egy hiú tükör
reggeltől estig tündököl.
Napnál vakítóbban ragyog,
de még meleget nem adott.

5. Árván

Ez a tükröző kirakat,
amelyben megnézed magad,
meg sem nézi az árnyadat.
Ő szült, s a magad árnya vagy.

6. Csendélet

A művirág nem tisztul könnyek révén.
Megáll az őz mágneses mezők szélén.
S nézi, hogy a műanyag ösködéből
füstölgő lepkeraj az égbe ér föl.

7. Egy pengére

Oly vészes vagy, te élesített penge,
hogy nincs is kéz, mely ujjá közé venne.
Ki biztos nyugtot kíván, épp ilyen
metsző fényesség árnyában pihen.

8. Kézfogás

Ez a kézfogás nemcsak az enyém,
sokaknak szól valamit csendben.
Mintha meleg szavait érteném:
itt tart, és utakra visz engem.

9. Hunyadi lovasszobra

Nem birtokáról érkezett ide.
Roppant kitérőt kellett tennie:
Várnán, Nándoron, pestis-poklon át
irányíthatta ide a lovát.

10. Becsvágy

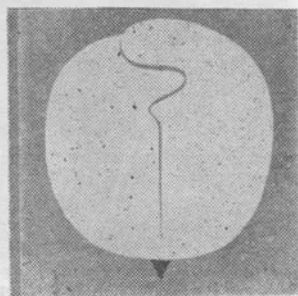
Vízseppként látszani a tóban
és levélként a nagy erdőben!
— ez az, amiről sose szoltam.
De örökké ez lebegett előttem.

11. Válasz

Átfog a reggel ölelése.
S te éjre vársz, rokkantan állasz.
Pedig e meleg ölelésre
csak ölelés lehet a válasz.

12. Tűzrakás

Csak hamu lesz a hamvadó világból,
hol száraz életed ellángol.
Mégis tartósabb a hűnyó parázs,
hogyha nagyobb a tűzrakás.

D. SZABÓ LAJOS

HARLEKIN OKTÓBERBEN

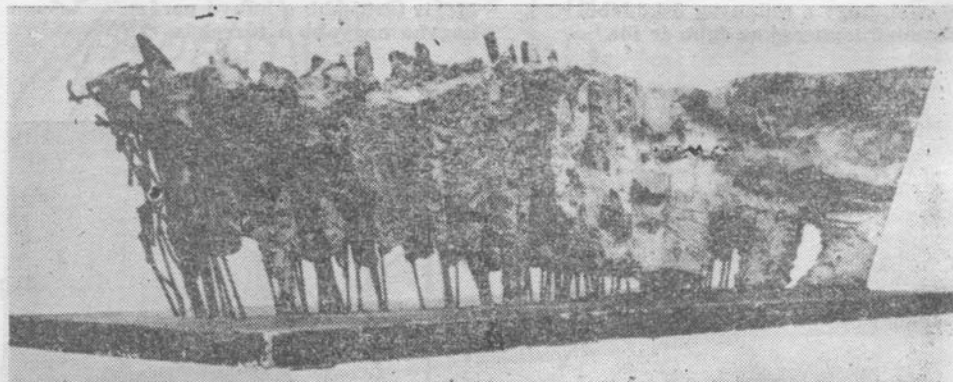
Kormos István végső bolyongásának emlékezetére

Harlekin visszatért bolyongásainak színhelyére.
Október elején — Normandiától keletre — Erdélyben járt.
Szívét szeme helyén hordta és szíve helyén szemét.
Karjait ölelésre tárta — szárnyai nőttek. Boldogan repült,
mert Harlekinnek ez volt a szokása — ide-oda villant
hűségesen a régi szín-helyek között.
Agborisrét felett cinpohárt tartott a dércsepp-könnyes
emlékezés elé és rőt áfonya bokrokon rigót keresett ...
Európai sámánként mormolta maga elé: „orromba csap az égő fű szaga,
október ez, az év októbere,
valamint életem októbere;“

Itt bolyongott Harlekin 1977-ben, az egyik leghosszabb erdélyi őszben.
Színek lobogtak körülötte, élete-októberében dúskált ott,
ahol égő-lilák és bronzok ölelkeznek a földtől az égig,
míg bánatos-örömmel arcán, lányok s menyecskék csipő-ringását
áldotta Vistán ... mint valamikor Normandiában.
Harlekin nem titkokért jött. Ragaszkodásért. Látni akarta
elültetett csodáit: hűségesek-e? Mert úgy mondta egyszer
bánattól leverten ezen a megviselt XX-ik századi porondon:
„gyermekkoromtól ez komisz szokásom:
szívem titokban hűségeskedik ...“

Ilyenek a Harlekinek,
a barátok, a hűségesek — e pergő mindenségben.
Szerelmünk a Szentannató, — Harlekin szemétükreben sohasem
csillan már ... Hűtlen, hát ez a szerelem?
Áfonyaerdők sűrűjébe tévedt — „Szentannató bevetve,
áfonyaerdők szállnak az egekre“ ... —
és nem talál vissza soha már.
Hiábavaló kiáltó-virrasztásom. Hulló levelek s rögök borítják ...
„már nem birizgál semmilyen titok,
én kezdettől magamra számítok.“

Őszi ködben, rigó-éjben lebeg,
minden október visszahangozza: Ki tudja, hol jár Kormos Pista?

Varga Imre: Erőltetett menet

Váradai találkozások

Téli este, színházi bemutató után. Néhány lépés csak a színházépülettől a Transilvania vendéglőig. Még nem gondolunk rá, hányszor vághatott át ugyanitt, a híres Bémer téren Ady Endre, a Pannónia kávéház felé menet. Bent hivatalos kézszerítések a művelődési élet helyi vezetőivel. Nem zavarnánk az ünnepre terített nagyszínt, ha a szerző nem erősködne, Marin Sorescu azonban nem illik visszautasítani. Különb is érte vagyunk itt, s most szerencsére nincs is ok a viszolygásra a bemutatókat követő bankettezéstől, amikor szépeket szokás mondani írónak, rendezőnek, bókokat a színésznőknek s a legalább oly hiú színészeknek. Az előadás — kellemes meglepetés. Sorescu pedig nem az a költő, aki bókolásból él, következésképpen ezt várhatná másoktól is. Persze, drámái (köztük a *Matca*) nemzetközi sikere után s az országhatárokon átlépett költői népszerűsége mellett szüksége sincs olcsó udvariaskodásra. Mégis eljött a nagyváradai premierre, hogy először hallhassa — próbálja megérteni —, miként hangzik a műve magyar művészek előadásában. Bármilyen távol legyen Craiova környéke Nagyváradtól — a Dolj megyei Bulzești-ben nyilván nem beszélnek magyarul —, s bármilyen hosszú legyen az út Bukaresttől idáig, Sorescu, azt hiszem, tolmács nélkül is megérezte azt a szeretetet és nem protokolláris tiszteletet, amely e sikeres magyar nyelvű bemutató alapját képezte. Nem volt hát hazárd az optimizmusa, amit a váradai műsorfüzetben üzent: „És nem kételkedem abban, hogy ha valaha betoppanok a színházba előadás közben, színész barátaim nagyszerű játéka révén könnyűszerrel megértem Petőfi és Ady Endre anyanyelvét is...”

Betoppant — és megértette...

Nem a bor, a költők tudják igazán felmelegíteni az embert egy ilyen hosszú télben. Például Ady egykori kávéházában, ahol a „váradai hídverésnek” oly sok emléke él. Holnaptól ez a februári nap is bevonulhat a megőrzésre érdemes emlékek közé. Hogy váratlanul, ám korántsem önkényesen összekapcsolódjék korábbi találkozások élményeivel, s az őszinte kézfogások vasnál erősebb láncán tiszta szándékokat, szép akarásokat fűzzön egybe.

Epp kilenc évvel ezelőtt, csupán néhány asztallal arrébb, Nagy Lászlóval ülhettem így együtt. Ha jól emlékszem, ez volt az első találkozásunk. Adyt ünnepelni jött, hivatalos küldöttség tagjaként, e változó hangulatú városba, amely a múlt század végén s e század elején annyira vonzotta az írástudókat, hogy egy megújuló irodalmi szemlélet egyik központjává tudta tenni Váradot (sem a korabeli napilapok, sem *A Holnap*, sem a *Familia* jelentőségét nem kell bemutatni, iskolai tananyag ez már). Beszélgetésünk részleteit nem tudnám felidézni, s így azt sem tudom, a kortárs magyar líra egyik legnagyobbja hogyan érezte magát akkor Nagyváradon. De abban bizonyos vagyok, hogy ezen az 1978. februári estén barátára talált volna a Transilvániában, az egykori Bémer téren. Költő-rokonára. Ha az időgép nemcsak buta fantasztikus filmek kedvelt játéka volna, milyen szívesen vállalkoznék most köztük a tolmács szerepére... Ám erre sem itt, sem másutt és máskor nincs mód: Nagy László már csak leírt szavaival építheti a hidat a népi kultúra s az európai „magas kultúra” között; a kultúrák között — tehát a népek között.

„Csak” leírt szavaival? Lehet-e egyáltalán a költői szóanalízis megbízhatóbb tolmács? Innen nézve, Nagy László és Sorescu mégiscsak találkozott egymással (függetlenül attól, hogy a sors — kongresszus, küldöttségsere vagy egyéb alkalom — összehozta-e őket vagy sem). Olvassuk párhuzamosan a műveiket. (Amibe beletartozik Nagy László három kitűnő Sorescu-versfordítása is.)

Nagy Lászlóval

először valójában nem Nagyváradon találkoztam, hanem — a *Himnusz minden időben* című versesköttyben. Közel egy évtizede őriztem ugyan a *Deres majálist*, verseinek 1944 és 1956 közti gyűjteményét, mégsem lett igazi találkozás belőle. Ehhez

a Búcsúzik a lovacska, a Menyegző, A Zöld Angyal kellett, a minden mellékest-
mulandót felégető tűz, amely ezt a látszatra szelíd, nyugodt embert a legszentebb
nyugtalanúságig hevítette.

tűz
te gyönyörű,
ihlet, mindenség-gyökerű,
virágozz a vérző madárban,
égesd hogy a sorsot kimondja,
nem a hamuvá izzó csontja,
virrasztó igéje kell,

tűz
te gyönyörű,
jegeken győztes-örömmű,
ne tűrd hogy vénhedjünk sorra
lélekben szakállasodva,
hűlve latoló józanságban,
ahol áru és árulás van,
öltöztess tündér-pirosba,
röptess az örök tilosba,
jéghegyek fölé piros bálba,
ifjúság királya,
tűz!

A vers a Korunkban is olvasható, az új folyam 100. számában (1965 áprilisában), s rákerült Boér Ferenc Korunk-lemezére, miután a „Mondj igazat“ versműsorról bejárta az országot, és — személyesen tanúsíthatom — mindenütt rendkívüli visszhangot váltott ki. Az évek nemhogy koptattak volna rajta, egyre nehezebben tudjuk kivonni magunkat a hatása alól.

Nagy László költészete — kell-e ennél szebb „fizetség“? — már a költő életében igazolódott. Nem az ünneplésekben, bár ebben is volt része (a hamis ünnepekről, képmutató, tolakodó ünneplőkről viszont nemigen írtak kegyetlenebb verset a Menyegzőnél), hanem a tőle is, tőle egyértelműen képviselt irány győzelmében. Számot vetett azzal, hogy a múlt feltartóztathatatlanul továtűnik, a Zöld Angyal „pirinyó zöld seregei, talpasak és kacsosak, bevesznek minden zugot“, befonják az emlékeket; szigorú a leszámolás a nosztalgiaival, „vége a lírai fényűzésnek“. Az illúziótlanság azonban nem menekülésre készíti, nem befelé fordítja tekintetét, hanem a változó világra, amelyet megérteni, kezünkhöz szelídíteni kell. Biztosítva a tartós értékek folytonosságát. Innen a gúny is a „steril szövegekkel“ szemben:

ÉLJEN AZ ÚJ PÁR, ÉLJEN, DE MOST NE MOZOGJON,
arccal a tengernek itt állunk gyönyörű párban,
bűvölve mozdulatlanra és megörökítnek
kameráikkal a propeller-fejű fotósok
lebegve a halak fölött, féltérdén a zöld levegőben,
nem a kivégző szakasz, ó nem, csak megörökítnek,
csöves üveglencse-szemükből kiüt a hideg sugár,
kattognak, zengnek, acélszita-szárnyuk zenél,
kék darázs-gépek, precízek, csupa gombok, rugók,
motorizált rémek Kondor Béla bajjós rézkarcairól,
s megörökítnek minket, megsokasítva arcunk
röptetik rotációsok: IFJÚSÁG, SÓLYOMMADÁR,
TIÉD A VILÁG ÉS TEÉRTED VAN A VILÁG,
óriás betűk rólunk, akik itt feszülünk
arccal a tengernek s lagzi a hátunk mögött
s múlik a drága idő, gyorsabb mint a sólyommadár ...

Nagy László nem tudott, nem akart elnéző lenni a silánysággal, hamis pátoszszal szemben — pedig mi sem állt távolabb tőle, mint a sajátos nemzeti hagyományt lebecsülő demitizálók pátoszellenessége. Gyűlölte, megvetette a cinizmust, amely a meghaladott formával együtt eldobta volna az átmenthető, áttemelendő tartalmakat. Másfél hónappal halála előtt küldte el bibliofil füzetként, „Nagy Lászlónak, minden humánus igaz költőjének tiszteletére“ száz példányban megjelentetett versét, a

Szólitlak, hattyút. Az ötvenhárom éves korában váratlanul bekövetkezett tragédia súlyos nyomatókat ad minden sorának:

Fekete zsinór-erdőn át is
látok azonos kint: szivárvány
havasán az ostor virágzik,
s virágom hervad a hahota
hóhérpados nyújtó-csigáján.
Gúny bitangol akár a járvány,
beront a tűzhelyhez akárhol,
rendelkezik mint nyegle ficsúr,
utálattal mindent kirámol,
szabad keze bővli virágzik,
országutat ír nyála, kitúr,
kitaszít a házból, hazából.

„Énekes Budai Ilonának“ ajánlotta versét, egy fiatal népdalénekesnek, akiből úgy fakadnak föl a hangok, mintha nem „interpretálna“, nem a mások örömet-bánatát szóltatná meg, hanem a magáét énekelné világgá. Nagy László, emlékszem, úgy hallgatta az énekét, olyan belső azonosulással, amilyen szeretettel a vistai faragott köveket simogatta, és ahogy a szigligeti park dús növényzetét magyarázta nekünk.

„Jön a Zöld Angyal, elfoglal engem orcátlanul“.

Ami a versben akkor még költői szerepjátszásnak minősülhetett, anyakönyvileg hitelesített tényé vált. És mégis: Nagy László maradt a győztes. A Zöld Angyal hozzá, ahogy verse végén a költő kívánta, a föloldozást is; szíve: „a fényből kitéphetetlen levél!“

Marin Sorescuval

még Bukarestben, Grigore Alexandrescu utcai lakásában kezdtük meg a beszélgetést, amelynek folytatására aztán Nagyváradon keríthettünk sort. Az előzmények azonban jóval korábbiak. Messzebbre most nem akarok visszamenni a már említett verslemeznél, illetve matinénál, ahol Nagy László *Tűz* című költeménye mellett többek közt a *Papír* is szerepelt, Marin Sorescutól, Kányádi Sándor ihletett tolmácsolásában. (Ugyancsak a *Korunk* hasábjairól került be a műsorba.) Ennél közvetlenebb kapcsolásra azonban a *Răceala* (lényeg szerinti fordításban talán így: *A történelem hidege*) című Sorescu-darab előadása a bukaresti Bulandra Színházban s a róla írt kritika adott lehetőséget. Az élmény nem egy estére, nem egy hétre vagy hónapra szólt; ma is hallom — és hátamon végigfut a hideg — a szultán és az öt kiszolgáló (tehát neki kiszolgáltató) tanácsadó kévés valósággá alakuló szavait, magam előtt látom a tanulságos „bizánci kirakat“ mutatványosait, s értem, érzem az indulatot, amely a fenyegetett haza érdekében cselszövés, gúny, fegyver erejére akar támaszkodni. Sorescu a megszokott és bizony nem kevésbé elkapott séma helyett a tömeg problémájával érdemben szembenéző, ahogy ő mondta a váradi sajtóértekezleten, áltörténelmi drámaformát választott. Don Quijote-i módra vállalkozott erre (ezek is az ő szavai) — és megérdemelt, tartós siker koronázta a vállalkozást. A bukaresti közönség nyilvánvaló szavazata mellett (második éve játsszák, telt házzal), tavaly megkapták a *Megéneklünk, Románia* fesztivál harmadik díját...

Váradi sajtóértekezletet említettem, s magyarázatot kell fűznöm hozzá. A Transilvaniában fehér asztal mellett folyó beszélgetés ugyanis a *Matca* (Édesanyánk?!) bemutatójának másnapján a helyi magyar napilap, a *Fáklya* szerkesztőségében hivatalos keretet kapott. (Irodalom- és színházszervezéshez ez a nálunk felé oly ritka s többnyire protokolláris forma is hozzátartozhat; Bölöni Sándor, a nagyváradi színház magyar tagozatának titkára élt a lehetőséggel, így ez az újabb találkozó is beépülhetett a „váradi hídvérésbe“.) A kérdések és válaszok egy részét olvashattuk a *Fáklyában* és a *Crișanában*, noha némileg egyszerűsített formában. A történelmi téma kapcsán beszélt Sorescu az állandóságról, a fennmaradásért, a jóért folytatott harcról, arról, hogy a történelmi hőst meg kell szabadítani a patetikus-deklaratív nyelvtől, a történelmi drámának közvetlenül a mában kell gyökereznie. Újra szólt, akárcsak a műsorfüzetben, Nagyvárad történelmi levegőjéről, műemlékeiről és külön is, nagy szeretettel, Adyról. Ady a költő-üstökösök fajtájából való, mondotta, azok közül, akik lélektől lélekig viszik el a költői üzenetet.

Lélektől lélekig: ezt éreztük a *Matca* bemutatóján is, Élet és Halál pillanati kiszolgáltatottság és állandó küzdelem e poétikus filozófiai drámájában, ezt tanúsítják a szerző korábbi és újabb drámai alkotásai, prózája s nem utolsósorban a Sorescu-versek. A nemzeti értékek, a folytonosság, „minden humánus igaz költőjének” alkotásai.

Aki oly mélyen nézett szembe a magánnyal, az emberi léttel, mint Sorescu, az tudja, mit jelent a közösség. A deklaratív formákon túl található, az igazi, az emberségben összekapcsoló.

Kései nekrológ helyett

Akárcsak Ikarosz, akit ő varázsoltt konok emberi önszmelésünk kortárs szószólójává, Bretter György is immár csak napba-szárnyaló tetteiben él tovább. De az, hogy miképpen él tovább, hogy a mű utóélete méltónak bizonyul-e a szerző legigazibb szándékához, az rajtunk is múlik, valamennyiünkön, akikre az a felelősség hárul, hogy a Jelennel folytatott párbeszédének fonalát újra felvegyük.

Filozófiai évfolyamúrsai voltak, tehát sorstársai is, egy kínokkal vajúdni készülő kor kezdetén, ami, ha többre nem is, de arra mindenképpen feljogosít bennünket, hogy igaz tanúságot tegyünk emberi és alkotói elkötelezettsége mellett. Hiszen nem pusztán tanú, de cselekvő és szenvedő részesei voltunk azoknak az eszméknek és élményeknek formáló vívódásoknak, amelyek közepette sajátos világlátása, kritikai hivatástudata, későbbi mondanivalója érlelődni kezdett. Ezért tudjuk felmérni igazában szellemi pályáivét, mi, akik láttuk, honnan és hogyan indult s hova érkezett be rövidre szabott, de hosszú küzdelmekkel teltített alkotói élete végén. Ez a rövid, de mégis határtalan ívű pálya dacos tanúságtétel amellet, hogy az elvhez való szilárd, tántoríthatatlan kötődés nemcsak hogy nem zárja sorompók közé a szellemet, hanem éppenséggel képessé teszi arra, hogy megízlelje és birtokba vegye a végtelent.

Bretter György sohasem akart írásában kérkedően „A marxizmus” nevében szólni. Számára a marxizmus a megalkuvást nem ismerő kritikai gondolkodás követelményét jelentette, és ha nem hangoztatta lépten-nyomon gondolkodói hovatartozását, ezt nagyon is szándékos élel tette. Mélységesen meg volt győződve arról, hogy a marxizmusra való fitogtató hivatkozás menthetetlenül az igazság kisajátításának, monopolizálásának veszélyét hordozza, s a legjobb szándék mellett is könnyen menlevéllé válik a tudományos érveket nélkülöző vitapartnerék számára.

Ízig-veéig gondolkodó volt, a szó legmesszebbmenő értelmében, számára a gondolkodás mindenekelőtt illúziórombolást jelentett, lankadatlan, önmészto viaskodást az apóriákkal és antinómiákkal, a beléjük fojtott igazság felszabadításáért.

Legjobb írásaiban, a dogmatikus szemlélettel szemben, a mindig megújuló szellem mellett tett hitet, az alkotó marxista gondolkodás kínálta új lehetőségeket kereste, kutatta olthatatlan szenvedéllyel. A Vasile Conta-díj, amellyel az Akadémia a *Párbeszéd a jelennel* című kötetét kitüntette, azt a hazai magyar filozófust jutalmazta, aki az itt és most követelményeinek jegyében a legeredetibb és egyben a legmarkánsabb formában tudta megfogalmazni nemzetiségi kultúránk korszerű kérdéseit. Ezt csakis a Bretter György tehetta, aki minden ízében átérezte és mélyen megértette társadalmunk mai valóságát, és aki e valóságból merítve, annak nevében szólva, tántoríthatatlanul síkraszállt az illúziómentes, tiszta emberségért. Polemikus soraiba gyakorta belehasít a metsző ironia, és jól irányzott kritikái nemegyszer gunyoros éllel vágnak az elevenbe. De mi sem állt távolabb Bretter Györgytől, mint a cinikus intellektuális csömör, vagy éppen a valósággal szembeni arrogáns dölyf. Nem bírta elviselni a dilettantizmust, a vulgarizálást, a gondolat elsekélyesítését. Az elméleti következetlenséggel és szüklátóköriúséggel szemben nem tudott más lenni, mint ironikus és kíméletlen. De miközben felháborodással utasított el bármiféle eszmei megmerevedést, sztereotípiát, a mindennapi gondolkodásban fogant előítéletet, ő maga nagyon is tisztában volt a kritika önabszolutizálásba fordulásá-

nak állandó veszélyével. Ebből a tudatosulásból fakadt az a keserű öngúny, a fönixmadár-sorsú irónia, amely egyéniségét és írásait annyira jellemezte. Ebben sem volt semmi cinizmus, sokkal inkább az az el nem fojtható tudat tört fel benne, hogy az útkeresés útvesztéssel is járhat, hogy a kérdésekre már megtalált válasz maga is kérdőjelekkel terhes. Sajnálatosan tévedne bárki, aki a szándékosan mindent megkérdőjelező, a mindennapok normáit és konvencióit flegmán félreseprő, örök kételkedőt fedezné fel benne. Bretter György egy pillanatig sem kívánt botránykó lenni. Számára a szkepszis a legkevésbé sem öncél, hanem éppenséggel az igazságkeresés nélkülözhetetlen eszköze volt, és ugyanakkor biztonsági szelep tulajdon gondolati megmerevedésének veszélyével szemben. Lapozzunk bele a *Vágyak, emberek, istenek* Személyiség és humanizmus vagy Parabolák című fejezetébe, a *Párbeszéd a jelen*-nel Arcot kereső istenek és az emberek című fejezetébe! Aligha tudott volna olyan megragadó szárnyalással vallani az emberi lét fájdalmas szépségeiről, ha az abszolúttá emelt szkepszis tehetetlen foglya marad.

Bretter György egész munkájában, valamennyi írásában az individualizmussal, a nyegle magafitogtatással, az arrogáns elhatárolódással meg nem alkuvó forradalmi humanizmusnak kötelezte el magát. Az emberért szállt síkra, az illúziók, az előítéletek, a mindennapiság fojtó légköre ellen. Nyíltan vallotta, hogy az ember mindig közösséget jelent, az ember valódi *genus proximuma* az, hogy közösségi lény. De nemcsak vallotta, egész életével, munkájával példázta, bizonyította, hogy számára e közösséghez való tartozás, az itt és most követelte életforma vállalása a legfőbb emberi parancs. Nemcsak itt élt, de itt dolgozott, az „itt”-ért dolgozott. És ha számára az „itt” a „mást-akarás”-t jelentette, akkor ez a más a forradalmi gyakorlat törvényének felismeréséből és igenléséből fakadt.

A mitológiai alakok bretter meglevenítésében Ikarosz és Laokoón, Apollón és Kronosz, Szilénosz és a többiek szemünk láttára demitizálódnak, a filozófiai igazságokká kristályosodott korszerű mondanivaló esztétikai közvetlenségű tolmácsolóivá válnak. Hozzánk intézte szavait, rólunk beszélt, a mi nagy családunkról, szocialista közösségünkéről, új világot teremtő erőfeszítéseinkről. A filozófiailag kitapintható, sajátosan konkrét emberi mértéket kereste új jövőt formáló, nagy történelmi vállalkozásunk lappangó kérdőjeleinek azonosításához. Bármelyikünknel jobban érezte és tudta, hogy a mítosz-oldás igéi az „éppígy-létet” a maga totalitásában képesek megragadni és közvetíteni, és ezért nem kényszerülnek arra, hogy megrekedjenek a féligazságoknál. A szellem radikalizmusát hirdette, de ez a radikalizmus számára a gondolatnak önműn formállogikai kereteit szétfeszítő, tulajdon ellentmondásosságában kiteljesedő, kérlelhetetlen végig gondolását jelentette. A hérakleitoszi teljességű, való életet, a mindenséget mérő emberi létmódot akarta következetesen végig gondolni a mítoszvallatás könyörtelen eszközeivel.

Minden írásában az újat kereste, márpedig az újhoz az irányt mindig a tagadás útjelzői mutatják, a tagadásé, amely csak az abszolútum nyelvét ismeri. Ezért is van az, hogy gondolatai, írásai nem hordozzák magukban a többféle értelmezés lehetőségének kizárását kínáló tartalmi és forma-nyelvi garanciákat. Maga Bretter György mindenkinél inkább tisztában volt azzal, hogy ama többdimenziós gondolati univerzumban, amelynek felderítésére ő vállalkozott elsőként a hazai szellemiségben, és ama nyelvi eszközök esetében, amelyeket maga munkált ki e vállalkozáshoz, a közvetlen egyértelműség igénye eleve abszurdum. Am ugyanakkor azt is nagyon jól tudta, hogy az elméleti útkeresés nekilendüléseiben a többértelműség valószínűsége a kétértelműség határáig is kiterjedhet, és ezért újra meg újra szükségét érezte, hogy gondolati mozgásterének fő koordinátáit meghatározza. Ezekre a koordinátákra hivatkozunk most, amikor kimondjuk, hogy szellemi hagyatéka a humánium forradalmasítását célzó küzdelmünk szerves tartozéka, méltó ihletője. Ezért valljuk magunkénak öt írásaiban kitarukozó, teljes igazi valójában, gyöngéivel és ellentmondásaival, túlzásaival és szorongásaival együtt. Ha olykor tévesen ítélte is meg embereket és gondolatokat, ha írásaiba itt-ott hamis felhangok is vegyültek, mindez nem téveszthet meg bennünket, hiszen nagyon jól tudjuk — és éppen töle tudjuk —, hogy ő sem volt tévedhetetlen.

Kommunista volt a szó megfeleltetése jobb értelmében, korán félbeszakadt, de egy egész életet betöltő munkáját kommunista felelősségtudattal nyújtja át az utókornak, hogy önműmáló küzdelmeiben erőt merítsen belőle. Mindig azt várta el tőlünk, hogy mi is olyan kérlelhetetlenül őszinték és igazak legyünk, mint amilyen ő volt másokkal és saját magával szemben.

**A volt évfolyamtársak nevében:
Sztranyiczki Gábor**

A kategóriáról

A kategóriák tisztázása híján minden irodalomtörténetírás (a társadalmi tudat egyéb jelenségeinek történetével egyetemben) jobbadára csak a tünetek leltárát készítheti el, ami egy kézikönyv jellegű tankönyv esetében azt jelenti, hogy a jelenség összefüggő mozgástörténete helyett a tanulóknak írók és művek címtárát, valamilyen irodalmi telefonkönyvet adunk a kezébe.

Kategóriákon értvén természetesen a meghatározott lét formáit, vagyis a Marx által tételezett „létezés-meghatározásokat“, és nem holmi, a szeszély arabeszkjei szerint koholt elmeszerkezeteket. Kiindulópontunk tehát az volt, hogy a romániai magyar irodalom a romániai magyarság meghatározott létének, (Lukács Györggyel értelmezve tovább e fogalmat, tehát) társadalmi létének egyik tudatformája, amelyben, az irodalmi esztétikum vetületében, tetten érhető jellege, helyzete, sajátága és fejlődésfolyamata. Csakis ez alapvető kategória tisztázottsága és ily módon könyvünk alapvetése teremthetett lehetőséget a kategórián belüli tagolásra, általános és sajátos, hagyományok és kölcsönhatások pontosabb meghatározására vagy megközelítésére. Ezért sikerülhetett, már amennyiben valóban sikerült, e sajátos jegyek egyé-é ötvözése egyrészt a hagyományokkal, másrészt a román irodalommal való együttlélegzés valóságával, oly módon nyilván, ahogyan mindez szerzők és művek, áramlatok és csoportosulások, korszakok és fordulatok valóságos jelenségeiből lényeg szerint kibetűzhető.

A romániai magyar irodalom mint kategória létmeghatározás, de nem elhatárolás, tartalmazza azt az irodalmi folyamatot és közvetve azt a társadalmi folyamatot, amelynek mozgástörténetében a romániai magyarság mint összesség, a maga ellentmondásaival együtt az általános ellentmondásokon belül, elnyomott kisebbségi állapotból egyenjogú nemzetiséggé vált a polgári-földesúri állapotokat szocialista társadalmi renddé változtató Romániában. Tartalmazza — természetesen a kategória történetének kibontása — mindazokat a mozzanatokat is, amelyek esztétikai dokumentumai annak a harcnak, amellyel a romániai magyarság maga is hozzájárul a forradalmi folyamat végrehajtásához. Meggyőződésünk szerint alapvető kategóriánk ily módon való tisztázásával eszméltető hagyományt folytatunk, amennyiben lényegében követőivé váltunk azoknak a kísérleteknek, melyek során Nicolae Iorga a hajdani szabadegyetemén vagy Jancsó Elemér és Ion Chinezu irodalomtörténetei igyekeztek kategóriánkat megközelíteni. Természetes továbbá, hogy e tekintetben a főlzabadulás utáni korszak Kántor—Láng-féle irodalomtörténetének is nyomában haladtunk.

Bizonyos vagyok benne, hogy könyvünk csak kezdet, melynek meghaladását a szempontok állandó tisztulása, a kutatás új leleményei, az összefüggések szövevényeinek tüzetesebb vizsgálata természetesen megköveteli. Am arról is meg vagyok győződve, hogy irodalmunknak e könyvben való láttatása alapvetően meghatározza a további irodalomtörténetírást, amennyiben a jelenség folyamatosságával egyben folytonosságát is megragadja, mintegy az idő harmadik dimenziójába vetítve a kategória kibontott történetét, következtetésként tételezve a folytatás bennfoglaltságát. Ha van vitathatatlan erénye könyvünknek, én ezt abban látom, hogy irodalmunkat nem pozitivistá bogárgyűjteményként, nem szellemtörténeti légtornamutatványok káprázataként látattja, hanem mint létünk szívlelkéseinek, szellemi érverésünknek sajátos elektrokardiogramját.

Szász János

Tankönyv és kézikönyv

A romániai magyar irodalom története úttörő munka. Az eddigi részeredmények felhasználó igényes, tudományos értékű szintézis, s az első, e korszakot tárgyaló iskolai tankönyv. Irodalmunk eljövendő krónikásai, búvárai bizonyára érdekességként fogják megállapítani, hogy nálunk az irodalomtörténeti összegezősek elkészítésében nagy szerepet játszottak az oktatás támasztotta követelmények. Sóni Pál 1969-ben megjelent, de évekkal korábban összeállított egyetemi kurzusa volt az „első fecske” e téren. Az egyetemi és főiskolai hallgatók, a későbbi tanárok, korábban csak kéziratok jegyzeteik, a sajtóban megjelent kritikák s néhány irodalomtörténeti részlettanulmány alapján ismerkedhettek meg e korszakkal. Sóni Pál könyve a keretfejezetek között felsorakoztatott rövid portrékkal olyan körképet nyújtott, amely az oktatás közvetlen céljain túl a további összegezőseknek nyitott utat, segítette a fogalmak, nézetek kristályosodását. Ő maga, már a kötet megjelenése utáni években — egykori diákjai a tanúk rá — egészen más beosztással, sokkal érdekesebben és színvonalasabban tárgyalta előadásain a romániai magyar irodalmat. A következő, vihart kavarázó lépést Sóni Pál tanártársa, Láng Gusztáv Kántor Lajossal közösen tette meg: a legújabb, 1945—1970 között keletkezett romániai magyar irodalmat foglalták össze tudományos alapossgal, eredeti és egyéni nézeteiket következetesen érvényesítő könyvükben. Az élő kortársakról megfontoltan, irodalomtörténeti igényvel véleményt mondó, 1971-ben megjelent kötet szokatlan visszhangja, a hónapokig elhúzódó sajtóviták arra figyelmeztettek, hogy legújabb irodalmunk értékrendje még igencsak alakulóban van, mind a részletkérdéseket, mind az egész tárgyalta korszakot illetően még számos megközelítési lehetőség kínálkozik. A vita elült, s a nézetek tovább ülepedtek, míg az oktatás újra halaszthatatlan követelménnyel nem lépett fel: ezúttal egy olyan iskolai tankönyvet kellett összeállítani, amelyik valamennyi hazai magyar diáknak teljes képet nyújtson a romániai magyar irodalomról a kezdetektől napjainkig. Tehát egyrészt újra meg kellett írni az egész korszak történetét, másrészt az anyagot úgy tálni, hogy az érthető, megtanulható, sőt olvasásra csábító legyen. A romániai magyar irodalom e harmadik összefoglaló szintézisének elkészítésére vállalkozott Dávid Gyula, Marosi Péter és Szász János.

Munkájuk felelősségteljesebb és mégis részben könnyebb volt, mint az előző kötetek szerzőié. Számos, időközben megjelent részlettanulmányra, az eddigi szintézisek nyomán kialakult viták eredményeire támaszkodhattak, ugyanakkor nem téveszthették szem elől, hogy elkövetkező generációkban alakítanak ki feltehetően maradandó képet irodalmunkról. Mert minden irodalomtörténet végső soron állókép, fénykép: adott beállításkból adott fejlődési fokot rögzit. Főleg akkor érezhető ez, mikor egy élő, alakuló irodalomról van szó: maga a bemutatott anyag is változik még, nemcsak a beállítás, a nézőpont.

Irodalmunkat a történelem kialakította keretnek megfelelően e kötet szerzői is kettéosztják. Az első, a felszabadulás előtti korszakot tárgyaló rész nemcsak pedagógiai, hanem tudományos szempontból is mérhető értékrendet felállító eredeti munka. Jóllehet a szerzők (mint tankönyvben szokásos) csak ritkán idézik forrásaikat, megállapított tényként közlik az elfogadott kutatási eredményeket, az irodalomtörténetben jártasabb fül könnyen felfedezi az eddigi szintézisek, részletmonográfiák, tanulmányok egy-egy, e kötetbe szervesen beépített tégláját. Elég, ha arra utalunk, hogy átvették a Kántor—Láng-féle könyvből a romániai magyar irodalom minden szempontból helytállóan bizonyult meghatározását, az avantgarde-sugárzás alcím pedig Sóni Pál értekezésére utal. A *Korunkról* írva természetesen idézik Tóth Sándor Gaál Gábor-monográfiáját is. Nem volt mindenütt könnyű dolguk, hiszen egy-egy korszakról és több íróról először kellett objektív, átfogó értékelést nyújtaniuk. Ez majdnem mindig sikerült is. Az egyes írók vagy már megkapták, vagy rövidesen megkapják monográfiásukat. Hanem az egyes műfajokkal, irányzatokkal kapcsolatos problémákat is rendre tisztázni kellene. Éppen ez a kötet mutatja, hogy nem elég emlegetni a konzervatív írókat, ideje volna már körülhatárolni, megnevezni őket. Miért konzervatívak, van-e érték műveikben? A szó többszöri felbukkanása csak egy helyen kerül névvel kapcsolatba. Ugyanígy tisztázatlan periódus még irodalmunk 1940 és 1944 közötti „kettéosztott” szakasza, erről is elkelne egy árnyaltabb dolgozat. Az irodalomkritikáról és az irodalomtörténetírásról e kötetben kapunk először teljességre törekvő képet, elmélyítése több értekezés tárgya lehetne. S talán itt vagy a bevezetőben az Er-

délyi Múzeum folyóirat mellett elődjét, az Erdélyi Irodalmi Szemlét, magát a Múzeum-Egyesületet s esetleg az Erdélyi Irodalmi Társaságot is megemlíthették volna a szerzők, mert nálunk az irodalomtörténet, főleg iskolai szinten, a művelődéstörténetet is magába kell hogy foglalja.

A szerzők meglepően sok írórt vettek fel könyvükbe, bizonyára azzal a megfontolással, hogy majd a tanár válogathat. Az író fontosságától is függően, néhol egész rövid, tömör jellemzéseket kapunk (Olosz Lajos, Sipos Domokos, Bánffy Miklós, Ligeti Ernő, Nagy Dániel stb.), néha pedig alcimekkel tagolt pályaképet, gyakran műelemzést is. Erzsűnk szerint a költők jobban jártak. Idézett versoraik illusztrálják művészetüket, az egy Reményik Sándor esetét kivéve. Félős, hogy a ténymegállapító, sommás, de csak legritkábban idézetekkel tarkított regényelemzések pusztá tényekként történő elfogadása, bemagolása fogja az amúgy is túlerhelt maturandus diákoknál a mű elolvasását helyettesíteni. (Talán érdemes lett volna a tudományosság keretét lazítva is, megízleltetni például a *Fekete kolostor* szépségeit a diákolvasóval. Ezzel a művel lehet leginkább a tanulókra hatni.) Az első rész nyelvezete ugyanis a legszigorúbb értekező próza szabályainak megfelelő. Néhol, talán túlzott pontosságra törekedvén, olyan utalásokat is megenged, olyan szavakat is használ, amelyeket igen kevesen értenek meg. A futurizmusról, aktivizmusról még sokan hallottak, de az angol *preraffaelitákról* vagy Tamási esetében a *metafizikai nyugtalanság* fogalmáról egyetemi hallgatók sem adnának kielégítő magyarázatot.

Dávid és Szász — véleményünk szerint — az írók jól átgondolt, alkotásaiak műfaji, stílári és tartalmi jegyek alapján megoldott csoportosításával hozza a legtöbbet. Rendszerezésük nemcsak oktatási, hanem tudományos szempontból is kiállja a próbát. A két ellentétes tábor (*Korunk—Helikon*) körüli régi csoportosítás helyett, mely lényegében a Gaál Gábor-i hármas felosztáson alapult, s az ideológiai tartalom mellett főleg azt vizsgálják, mi közös újjal és értékessel gazdagították irodalmunkat, szellemiségünket az egy-egy csoportba sorolt írók. Így Áprily, Tompa, Reményik és Dsida újdonsága a nyugatos hagyomány és az erdélyiségi ötvözése, Bartalisé, Oloszé és Szentimreié a szabad vers használata. A múlt üzenetének tolmácsolása, a korabeli társadalom rajza, a népszolgálat és a szocialista valóságírodalom művelése mind kitűnő összekötő kapocs három-négy író között. A csoportosítás helyességét az is igazolja, hogy a név szerint nem említett írók és költők legtöbbjét is be tudnók sorolni az egyes címek alá.

A kötet második, a kortárs romániai magyar irodalmat bemutató része mindenekelőtt stílusával lep meg. Az első 150 lapon tudományos okfejtéshez, higgadt tényközléshez szoktatott fület váratlanul érinti Marosi Péter csevegő hangja, „irodalomtörténeti beszélgetései”-nek közvetlensége. S ahogy egyre gyorsabban, egyre nagyobb élvezettel olvassuk a szerző esszéisztikus sorait, egyre több tárgyalat mű elolvasására kapunk kedvet, észre kell vennünk: már kiléptünk az irodalomtörténet felségterületéről, s olyan kor irodalmáról olvasunk, amelyik ma még évről évre alakul, változik, naponta meglepetésekkel szolgálhat. Itt nem is volna jogosult az értekező hangnem, ide esszé kell. Hatalmas irodalmi panorámikumba érkezünk, s a tárlatvezető kézenfogva írótól íróig, műről műre kalauzol. Kérdéseket fogalmaz meg, válaszol azokra, érvel és bizonyít, néha tovább idős egy-egy képnél, elmagyarazza titkát, máskor csak megnevezi a témát, s hagyja, hogy az alkotás beszéljen önmagáról. Mert az igazán jó tárlatvezető megtanít a szépség felfedezésére, értékelésére is. Távollétében, kísérő szövege nélkül is tudnunk kell tájékozódni. Véleményem szerint ez az egyetlen eredményesnek ígérkező módszer, amit Marosi nemcsak felismer, hanem másfélszáz lapon át következetesen alkalmaz is.

Marosi nagyon jól, részletekre kiterjedően ismeri a romániai magyar irodalmat, annak különösen 1945 utáni szakaszát. Maga már évtizedek óta az irodalmi élet eseményeit leggyorsabban leereagáló irodalmi lapunk szerkesztője, s így szemtanúja is új irodalmunk alakulásának. Ezért tud olyan könnyedén találó párhuzamokat vonni, ellentétezni az egyes írói pályák bemutatásakor. Néhol majdnem anekdotizál (említi például a Létay és Asztalos között létrejött gyermekvers—novella szerződést). Gyakran idéz találó kritikákból. A kortársakat pályatársak tükrében is elének állítja. Változatosan vezeti be az egyes írókat, többféleképpen mutat rá művészetük sajátos vonásaira. Az „árva csillag” Szabédi jellemzése, úgy érezzük, telitalálat: „Írásművészetünk, nyelvtudományunk történetébe tulajdonképpen nem is kitaljesztetlen életművével, hanem írói és tudományos *magatartásával* írta be nevét. Évtizedeken át ő volt ugyanis szellemi életünk kovásza. Aki mindig mindent kérdésessé tett, ahogyan érdeklődésének látkörébe került valami.” Igaz, Marosi sem Szabédi, sem Szemlér, sem sorstársaik pályáján a töréseket nem említi, a proletkult éveit fölött szintén könnyedén siklik át, mindig az új hang

jelentkezését, a tárgyalt szerző írásművészetének megújulását kutatja. S jogosan teszi ezt, mert egy tankönyvben főleg az értékeket kell tudatosítani.

Az írók és műveik esszéisztikus tárgyalása föltétlenül segíti az oktatást. Nem mondhatjuk el ugyanezt a két keretfejezetről. Ezek esetében konkrét ismeretanyagot közvetít a szerző, s a fordulatos, de elég terjedelmes szövegből az irodalmi életünkben kevésbé járatos, nem is túlságosan érdeklődő tanulók csak többszöri elolvasás után fogják kihámozni a lényegét. Kérdés, van-e idejük és türelmük ehhez. A két keretfejezet közül az első az 1960-as évek elejéig követi irodalmi életünk alakulását, a második az utóbbi évtizeddel foglalkozik. Ezzel a felosztással a szerző azt érzékelteti, hogy a Forrás sorozat indulása és a Kriterion Könyvkiadó alapítása közötti időszakban megújult, átszerveződött irodalmi életünk, s — bár ezt nem fogalmazza meg — egy korszakhatár is kialakulóban van. Objektív megítéléséhez persze még hiányzik a távlat. Hanem jó lett volna konkrétan kitérni tudományos életünk megújulására, nyelvészeink, művelődéstörténészeink legfontosabb munkáira.

Azt minden tanárember könnyen megállapíthatja, hogy az egész könyvet még a filológiai líceumokban is csak nehezen lehet megtanítani, a tanárnak a tanterv előírásait figyelembe véve válogatnia kell, de minden érdeklődő tanuló kezében ezután ott lesz egy olvasásra csábító kézikönyv, melyet bizonyára az érettségét követő években is gyakran fel fog lapozni. S mivel ma már a X. osztályt végzeteknek csak vagy 40 százaléka jut tovább, és az elmúlt években érettségizettek is elég bizonytalan képet kaptak irodalmunkról, igen hasznos volna e kötetet kissé kibővítve a nagyközönség rendelkezésére bocsátani. A most megjelent 5000 példányból a tanulóknak is szűkösen jutott. Márpedig a legfontosabb bibliográfiai utalásokkal (elsősorban a *Romániai Magyar Írók* sorozatban megjelent kiadások és a monografikus feldolgozások jelzésére gondolunk), jegyzetekkel és névmutatóval ellátva ez a kötet sikerkönyv lehetne.

Gaal György

Nem középiskolás fokon...

Tankönyv megjelenését nem szokás ünnepelni. S ha mégis a *Korunk* szerkesztője és baráti köre a Dávid Gyula, Marosi Péter, Szász János tollából a Tankönyvkiadónál megjelent *A romániai magyar irodalom története* című líceumi tankönyv megünneplésére és értékelésére külön összeíjvetelt tart, úgy érezzük, helyénvaló ez, mert tudományos és tankönyvirodalmunk kivételes figyelmet érdemlő mérföldkövéhez érkeztünk.

A több mint fél évszázados múltra visszatekintő romániai magyar irodalmunk a benne felhalmozódott és egyre tovább halmozódó értékes életművek és alkotások ellenére máig sem jutott el teljesítményei, értékei s esetleges hiányai tudományos igényű, átfogó felméréséhez. Sóni Pál úttörő egyetemi tankönyve, valamint Kántor Lajos és Láng Gusztáv 1945 utáni irodalmunk útját áttekintő műve után is még mindig kínzó hiányérzetet kelt hazai irodalmunk teljes fejlődéstörténetének megíratlansága. Nemzetiségi tudományos és közelebről irodalomtudományi életünk szervezetlenségének, a munkamegosztás, az erőkkal való központi gazdálkodás, a tudományos intézményesülés hiányával magyarázható, hogy kulturális-művészeti múltunk és jelenünk legösszetettebb, legszínompásabb területe: irodalmunk fejlődése, értékállománya mindaddig nélkülözi az öt megillető tudományos szintézist. S mert kínzó hiányérzetről szoltunk, épp ez teszi indokoltá örvendezésünket romániai magyar irodalmunk „nem középiskolás fokon” megírt újabb tankönyve fölött.

Nem elmarasztalásként, hanem kétségtelen érdemként kell ugyanis megállapítanunk, hogy ez a tankönyv, méreteinél és igényeinél fogva, elsősorban kézikönyv, s nem „megtanulásra”, hanem „tanulmányozásra” szolgáló vezérlő kalauz, segédeszköz tanár és diák kezében egyaránt. Az irodalomórak középpontjában úgysem ennek a kézikönyvnek kell állania, hanem magának az irodalomnak, írónk életművének, egyes alkotásaiknak — amelyekből kiváló tájékozottsággal, érzékkel, szeretettel és szakszerűséggel állította össze értő és érző olvasásra csábító és olvasóvá nevelő szöveggyűjteményét Seress Zsófia.

Nem irodalmi tankönyvet tanítunk tehát, mert az „csak” beszél az irodalomról, hanem magát az irodalmat találkoztatjuk a mindenkori legfogékonyabb és leghálásabb befogadó közönségével: az ifjúsággal. Ebben a találkozásban az irodalmi tankönyv csupán *egy* tényező, amely annyiban tölti be sajátos funkcióját, amennyiben tanár és diák számára megkönnyíti irodalmunk, íróink és alkotásaik világának esztétikai-etikai-intellektuális megközelítését, élményszerű megismerését, értékrendjének saját szocialista humánnumukba való szerves beleépítését.

Jól tudjuk, hogy mire a könyv megjelent, csak a csekély számú human osztályban lehet szó teljes értékesítéséről. De épp ez húzza alá kézikönyv jellegét és jelentőségét a más jellegű iskolákban: a megmaradt irodalmi óraszámunk megfelelően bőven van miből válogatniok a tantervkészítőknek s a minimumom felülemelkedni akaró és tudó tanároknak, osztályoknak és irodalmi köröknek. S mert a tizosztályos általános iskola utolsó osztálya számára még tovább kell majd süríteni a romániai magyar irodalom történetét s kimagasló alkotásainak elemzését, a megjelent kézikönyv e sűrítés szilárd alapjául is szolgál majd, míg a XII. osztály számára a tárgyalási, elemzési mód lesz elmélyíthető, tovább korszerűsíthető.

Ha ez utóbbi tekintetben van némi egyenetlenség egyes fejezetek s a könyv első és második része között, ezt nagymértékben csökkentette volna egy olyan típusú negyedik szerkesztő, mint amilyen Gaál Gábor volt 1947—48-ban megjelent első romániai demokratikus magyar irodalmi tankönyveink hőskorában. Csak akik közvetlen munkatársaiként láttunk bele a klasszikus és kortárs irodalom esztétikai, etikai, világnézeti értékeinek minél teljesebb megszólaltatására összpontosító és ösztönző, hihetetlen munkabírásról tanúskodó tankönyvszerkesztő munkásságába, tudjuk igazán fölmérni, mit jelentene egy Gaál Gábor-szerű negyedik szerkesztő ennek az irodalmi tankönyvnek-kézikönyvnek egy újabb kiadása számára.

A könyv szerzői bizonyára nálunk is jobban tudják-érzik, hogy még mi mindenről kellett volna szólniok irodalom—tanár—diák minél teljesebb találkozására érdekében. Így, elsősorban, ennek az országot, népet, nemzetet és nemzetiségeket létükben és tudatukban nevelő, formáló, átalakító hat évtizednek a történetéről, a társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális fejlődés és forradalmi változások 1918-tól 1977-ig megtett útjáról. E hat évtized döntő történeti-társadalmi tényezőinek, küzdelmeinek, eseményeinek, eredményeinek és tanulságainak felmutatása nélkül az azokat a költészet eszközeivel ábrázoló, értelmező, visszhangzó műalkotások nem ragadhatók meg a valósághoz dialektikusan kötött teljességükben. A történeti-társadalmi fejlődés felvázolásáról az irodalomtanár nem mondhat le, s ez igen súlyos kötelezettségeket ró reá. Az kétségtelen, hogy éppen e tárgyalt korszakok irodalma annyira valóságirodalom, hogy a társadalmi, világnézeti, esztétikai erővonalak az életművekben és művekben is kitapintatók, s a tudományos megismerést legalábbis részben pótolhatja, sőt annál élményszerűbb is lehet a művészi megismerés. Annyi bizonyos, hogy annak, aki meg akar ismerni bennünket, romániai, erdélyi magyarokat, annak nem tudnánk beszédebb tanúbizonyoságot adni magunkról, mint e hat évtized folyóiratirodalmát és könyvtermését: romániai létünk, nemzetiségi mivoltunk, anyanyelvi kultúránk és európaiságunk e leghűségesebb és legteljesebb hordozóját. Öneszmélkedésünk, önismeretünk, önértéktudatunk olyan forrása, amely nélkül már sem önmagunkat, sem helyünket az országban és a világban nem ismerhetjük meg, de mások sem ismerhetnek meg minket nélküle. S éppen ezért, ha késik is e számunkra minden korábbi korszaknál sorsdöntőbb hat évtized tudományos, adatszerű nemzetiségtörténeti feldolgozása, a román és az egyetemes történelem összefüggérendszerében, fő erővonalaít, mozanatait tanár és diák egyaránt megtalálja és megismerheti irodalmunkban.

Egyébként is honi irodalmunknak a XVI—XVII. századi balladák, históriás énekek, az emlékirók, Jósika és Kemény Zsigmond öröksége nyomán máig is egyik domináns vonása a történetiség, a népi, a társadalmi valóság történeti megközelítése: kik voltunk? kik vagyunk? milyen máig is figyelmeztető történelmi-társadalmi előzmények határozták meg sorsunkat, létünk, tudatunk alakulását? milyen mélyre nyúlnak és mennyire erősek „hajszálgökeink”? mennyire voltak életet adóak és mennyire megtartóak az egyetemes anyanyelvi kultúránkhoz, a testvéri román néphez és a nemzetek és népek nagy családjához fűző kötelékeink?

Ezt a történetiséget épp történeti regény- és drámai irodalmunk vonatkozásában nemegyszer kérdőjelezték meg a múltban s azóta is, mintha a jelen élő társadalmi valósága és égető kérdései előli menekülés lenne emberi és művészi indítéka, ára pedig az alacsonyabb művészi színvonal. Ezzel szemben elégtétellel állapíthatjuk meg, hogy Jósika és Kemény Zsigmond már végleg megkapták tantervünkben és tankönyveinkben méltó helyüket. A romániai magyar irodalom e legújabb története részletesen és helyeslően ismerteti a Berde Mária *Vallani és vallani* című híres állásfoglalása körüli vitát, hogy a továbbiak során teljes elismeréssel szól-

jon nemcsak Tabéry, hanem Kós, Bánffy, Makkai Sándor és épp Berde Mária történelmi regényeiről. Még nem mondják ki a szerzők, de tényként már benne van könyvükben annak felismerése, hogy Jókai és Móricz nagy erdélyi regényeihez, Németh László Bolyai, Apáczai, Tófalusi Kis Miklós harcát idéző drámáihoz hasonlóan a mi történelmi regény- és drámaíróink is erőt meríteni, szellemi és etikai talajt teremteni, korszerű feladatokat tudatosítani fordultak és fordulnak múltunk gazdag örökségéhez. Hálásak vagyunk a szerzőknek, hogy irodalmunk e témakörét, vonulatát elvszerűen értékelték, s ezzel alapot teremtettek az elmélyültebb irodalomesztétikai és világnézeti elemzés számára.

Mint ahogy az előző osztályok magyar irodalmi tankönyvei sem erőltetik az adott óraszám és nyomdai ívterjedelem keretében a saját irodalmunk mellett a világirodalom nagy fejezeteinek és íróinak monografikus tárgyalását, ez a kézikönyv is józanul alkalmazza a román és az egyetemes irodalmi párhuzamokra való rendszeres, tömör és világos utalások módszerét. Okulva azokon a tankönyvkísérleteken, amelyek a világirodalom erőltetése közben sem a nemzeti, sem a világirodalom elmélyült tanulmányozását nem érték el, a szerzők az egyes életművek és műalkotások kapcsán mutatnak rá a román és az egyetemes irodalmi összefüggésekre, irányzatokra és értékekre. Hogy ezen a vonalon is további távlatok nyílnak irodalmunk e hat évtizede egyetemes összefüggéseinek felmutatására, elég utalnunk Tamási Áron életművére, amelyben népi valóság és képzelet, európai távlatokkal való találkozására már Németh László és Babits rámutatott, de amiről újabb irodalomtörténetírásunk mindaddig csak a (kis)monográfiák szintjén vett tudomást.

Romániai magyar kulturális-művészeti életünk leggazdagabb, mert rólunk legközvetlenebben, az anyanyelv költői eszközeivel hírt adó területéről: irodalmunkról élményszerű és tudományos szintű vallomást tevő kézikönyvünkkel Dávid Gyula, Marosi Péter és Szász János tudomány- és neveléstörténeti szolgálatot tettek. Illesse őket, a szöveggyűjteményt összeállító Seress Zsófiával együtt s a két kötetet tanáraink, tanulóifjúságunk kezébe adó Tankönyvkiadót a legőszintébb elismerés és köszönet.

Nagy Géza

Nagy László és
Latinovits Zoltán

Új Spanyolország felé

A Franco-uralom közel négy évtizedig tartó dermedtsége után a spanyol társadalomban újra megindult a politikai vérkeringés. Igaz, nem simán és korántsem görcsöktől mentesen. A demokratikus irányú kibontakozásért ugyancsak nehéz küzdelmet kell még vívni. Azok az intó sorok, amelyeket Antonio Machado, a száműzetésben elhunyt költő, immár negyven esztendővel ezelőtt írt le, még ma is érvényesek, időszerűek: „Kis spanyol, ki világra jöttél, őrizzen Isten. Két Spanyolország közül az egyik jéggé dermedti szívedet.”

A Spanyol Kommunista Párt kezdettől fogva nagyon is tisztában volt a „másikkal”, az új Spanyolország világra jövetelének fájdalomosságával, hiszen megtanult — megtanulhatott — nagyon is reálisan szembenézni az objektív helyzettel. Bizonyosság rá a párt ez év áprilisára összehívott IX. kongresszusának politikai tézistervezete, amely kifejti a párt álláspontját az ország előtt álló legfontosabb kérdésekben.

A *Scinteia* 1978. február 7-i száma *Evoluții și caracteristici ale procesului democratic în Spania* címmel tömör kivonatban ismerteti a tézistervezet tartalmát. Melyek a dokumentum fő gondolatai?

A demokratikus kibontakozás folyamatának elemzése alapján az SKP tézistervezete megállapítja, hogy a „demokratikus szakítás”^{*} nem valósult meg egy csapásra, egy országos demokratikus megmozdulás eredményeképpen, ahogyan azt a kommunista párt kívánta; így az átalakulási folyamat egymást követő átmeneti szakaszok közvetítésével megy végbe, oly módon, hogy ennek során felhalmozódnak azok a mennyiségi reformok, amelyek végső fokon elvezetnek egy minőségi jellegű politikai változáshoz, a demokratikus szabadságjogok rendszerének uralmához. Ez az irány megköveteli a társadalmi megbékélést. Ezt javasolja az SKP valamennyi társadalmi-politikai erőnek, a vele szembenállókat is beleértve, és felhívja őket egy olyan közös állampolgári keret elfogadására, olyan új, törvényes, demokratikus keret megteremtésére, amelyben mindenki érvényesítheti akarátát.

A tézistervezet különös figyelmet szentel a demokratikus tömörülésre irányuló politika fogalmi elemzésének. A kérdés jelentősége szorosan összefügg azzal, hogy Spanyolország átmeneti időszakot él át, olyan szakaszban van, amelyben a jelen parlamenti helyzet nem felel meg a strukturális valóságnak; ennél fogva a parlamentben a baloldali erők tényleges, tartós befolyást nem a centrummal való szembehelyezkedés és összecsapás politikája révén gyakorolhatnak, hanem a tömörülés, a megegyezés politikája révén, amely a jobboldalt elszigetelje. Ezzel kapcsolatban a tézistervezet a Moncloai Egyezményt sarokkö jelentőségűnek értékeli annak a megítélésében, hogy megvan-e a tényleges óhaj a demokrácia valóságos megszilárdítására, vagy pedig inkább hajlanak a rövid távon ismétlődő hatalmi váltások veszélyes játékára a még meg nem szilárdult demokrácia feltételei között. Gazdasági szempontból a Moncloai Egyezmény révén a dolgozók hozzájárulnak ahhoz a jelentős áldozatvállaláshoz, hogy ne javuljon életszínvonaluk 1978-ban, cserében viszont biztosítékot kapnak arra, hogy megtartják munkahelyüket.

A józan helyzetfelmérés szempontjából meghatározó jelentőségű a tézis-tervezetnek az a megállapítása, amely szerint a gazdasági nehézségek fokozódásának, az oligarchia ellenállása erősödésének és a jobboldali erők által támasztott feszültség fokozódásának a körülményei között, a demokratikus tömörülésen alapuló kormány jelentősen a megoldást a demokrácia biztosítására. Egy azonnali

* Ezzel a kifejezéssel a párt a Franco-rendszerből, demokratikus eszközök segítségével történő, teljes elszakadás, a demokrácia irányába való gyökeres fordulat taktikáját jelölte.

jelleget szocialista alternatíva, ilyen körülmények között, illuzórikus; sőt magában hordozza a tekintélyuralmi formákhoz való visszatérés veszélyét.

Igen figyelemreméltó az a mód, ahogyan a tézisztervezet a demokráciát mint az átmeneti szakasz formáját jellemzi. A politikai és társadalmi demokrácia arra irányul, hogy feloldja a nép szuverenítésére épülő politikai rendszer és a tőkés tulajdonon alapuló gazdasági rendszer közti ellentmondást. Ez a fajta demokrácia nem jelent valamiféle harmadik utat, amely ne lenne sem kapitalista, sem szocialista; ez a demokrácia a kapitalizmus és a szocializmus közti átmeneti korszakot testesíti meg, amelynek során a munka és a kultúra erőinek szövetsége által vezetett új politikai hatalom alapjait rakják le.

A Spanyol Kommunista Pártnak a szakszervezetekkel kapcsolatos politikáját jellemezve, a dokumentum hangsúlyozza, hogy a szakszervezeteknek nem kell csupán a dolgozók követeléseierért folyó harcra szorítkozniok, hanem részt kell venniök a társadalmi és gazdasági döntések meghozatalában, az általános politikai tevékenységben.

Az agrárpolitikát illetően a tézisztervezet megállapítja, hogy az SKP szükségességnek tartja a mezőgazdaság strukturális, demokratikus átalakítását, a parasztság és az egész társadalom érdekeivel összhangban. E feladat megoldását célzó intézkedések között a dokumentum mindenekelőtt a földreformot hangsúlyozza, amely lehetővé teszi a föld újraelosztását.

A művelődés és nevelés terén a tézisztervezet kiemeli a szabadság biztosítását a gondolkodás és a művészet valamennyi megnyilvánulási formája számára, a cenzúra megszüntetését. Az alkotási szabadság magában foglalja az ideológiai szabadságot és az eszmei harcban érvényesülő türelmet. A dokumentum kiemeli továbbá a kultúra szabadságát minden állampolgár számára, társadalmi eredetre, nemre vagy nemzetiségre való tekintet nélkül; a társadalom számára biztosított demokratikus lehetőségét a tömegközlelési eszközök igénybevétele, szervezésére és működtetésére. A kommunista művelődési politika végcélját a dokumentum a kétkezi és a szellemi munka közti ellentmondás kiküszöbölésében jelöli meg.

A Spanyol Kommunista Párt nemzetközi tevékenységének a jellemzése kapcsán a tézisztervezet leszögezi, hogy az SKP sikraszáll egy átfogó, antiimperialis világfront megteremtéséért, oly módon, hogy tiszteletben tartsák valamennyi párt függetlenségét, önálló álláspontját, és az akciógység létrehozására a különbözőség elismerése alapján törekedjenek. Mindez megköveteli valamennyi párt egyenlőségét, valamint azt, hogy ne létezzék semmilyen vezető központ. Ki kell küszöbölni bármiféle rágalmozást, kiátkozást, kiközösítést, és arra kell törekedni, hogy korunk realitásait szabadon, marxista szellemben vitassák meg.

Az SKP ellenzi Spanyolország belépését a NATO-ba, ugyanakkor sikraszáll az Észak-atlanti Szövetség és a Varsói Szerződés egyidejű feloszlataáért.

Utolsó fejezetében a tézisztervezet a pártra vonatkozó kérdésekkel foglalkozik. A dokumentum meghatározása szerint az SKP olyan marxista, demokratikus, forradalmi párt, amely a tudományos szocializmus megalapítóinak, Marxnak és Engelsnek a társadalmi fejlődésről szóló elméleteiből és elemző módszereiből ihletődik. Miközben az októberi forradalmat, valamint az összes szocialista forradalmakat sajátjának tekinti, az SKP elutasítja a bürokratizmust és a sztálinizmust mint a marxizmustól idegen valamit.

A tézisztervezet kiemeli, hogy mint *marxista, demokratikus és forradalmi párt*, az SKP magában foglalja a lenini hozzájárulást, valamennyi érvényes vonatkozásában, akárcsak más nagy forradalmárok hozzájárulását. Egyúttal arra is felhívja a figyelmet, hogy jelenleg már nem érvényes az a gondolat, amely szerint „a leninizmus korunk marxizmusa”. Az SKP elutasít a marxizmusra vonatkozó mindenemű dogmatikus szemléletet.

Az SKP erőfeszítéseket tesz arra, hogy magáévá tegye a társadalomban végbemenő objektív változásokat, a tudomány új vívmányait, a forradalmi gyakorlat tapasztalatait, hogy kritikai szellemben birtokba vegye a maxizmus terén jelentkező új fejlődést.

Ezek az erőfeszítések jelentős eredményeket hoztak már az SKP 1975 szeptemberében megtartott, második országos konferenciáján*, amelynek dokumentumait — legalábbis jó részükben — a *Documente ale Partidului Comunist din Spania* címmel megjelentetett kötet révén a Politikai Könyvkiadó a romániai olvasók számára is hozzáférhetővé tette. E dokumentumokba való alaposabb betekintés

* Az elsőt 1930-ban tartották, és „pamploni konferencia” néven vált ismertté. Az elnevezés valójában konspirációs célzatú volt, hiszen a párt törvényen kívüli helyzetére való tekintettel egy Bilbao környéki csapszék pincéjében zajlott le.

most annál is inkább időszerű, mivel lehetővé teszi annak az elméleti alapnak a megértését, amelyre az SKP IX. kongresszusának tézistervezete támaszkodik.

Ami a konferencia dokumentumainak olvasása közben a figyelmet minde-
nekelőtt megragadja, az éppen a társadalmi fejlődés perspektíváinak kérdéseire
való önálló elméleti hozzáállás. Itt nem egyszerűen egyes tételek, igazságok va-
lamilyen újszerű megfogalmazásáról van szó, hanem annak az elvi követelménynek
a maradéktalan érvényesítéséről, amely a marxista gondolkodás lényegéből fakad,
hogy tudniillik kritikai, forradalmi. Mint forradalmi elmélet a marxizmus valójá-
ban nem más, mint az eleven gyakorlat kritikai öntudata, s mint ilyen, az alkotó
jelleg már eleve az osztársadalmi gyakorlat újszerűségét feltételezi, azaz a ko-
rábbi gyakorlat, korábbi tapasztalat kritikai meghaladásának tendenciáját, és e
tendencia önszembesítő tudatosságát.

Az értekezlet dokumentumaiból kirajzolódó határozott elméleti attitűd döntő
jellemzője a kommunizmusnak mint az egész eddigi társadalmi lét alapjait fel-
forgató mozgalomnak, a hagyományos fogalmi kereteket szétfeszítő, alkotó újra-
gondolása. Ez a hozzáállás tehát egyszersmind immanens ideológiai kritika a mar-
xizmus talajáról, de ugyanakkor magán a marxizmuson belül is. E forradalmi
radikalizmus a kommunizmust kritikai öntudatú mozgalomnak tekinti.

Az alkotó gondolkodás távolról sem szemléleti preferencia kérdése, de még
csak nem is a marxizmus tanulásával elnyerhető eszmei adottság. Ellenkezőleg, az
alkotó gondolkodás, a sziszifuszi mozzanatot is magában hordozó, valóságos küz-
delem, egyfelől az eszmei elidegenedés, az eleven gondolatot megbéklyózó, hamis
ideologikus tartalmak ellen, másfelől a lényegi valóság mindenoldalú megragadá-
sáért, totalitásában való gondolati birtokbavételért és eleven, cselekvő elsajá-
tításáért.

Miként jut érvényre a Spanyol Kommunista Párt dokumentumaiban a fenti
kettős követelmény? Nos, pillanatra sem merülhet fel kétség aziránt, hogy az erő-
teljes ideológiai kritikai mozzanat jól körülhatárolt eszközfunkciót teljesít a való-
ságos problémákhoz való elméleti hozzáállásban. „A marxizmus tanítómesterei-
nek egyike sem foglalta elméletbe az egyetlen párt eszméjét” — a programkiált-
vány ilyen és ehhez hasonló tételei jól meghatározott, magasfokú kritikai tuda-
tosságot igénylő célnak vannak alárendelve: a jelen gyakorlatra alapján, a holnap
demokratikus és szocialista spanyol társadalmának gondolati megalkotását szol-
gálják.

A ma tendenciáiban érlelődő, valóságos társadalmi holnapnak ez az elméleti
birtokbavétele tulajdonképpen európai fajsúlyú, szintű és jellegű. Pontosabban
szólva, a szóban forgó dokumentumok, mindenekelőtt a konferencián megvitatott
és elfogadott programkiáltvány, noha a spanyol történelmi fejlődés perspektíváira
kívánt választ adni, végső soron azokat a lehetőségeket, illetve tendenciákat vet-
te számba, amelyek Nyugat-Európa jelenkori fejlődésében a demokratikus és szo-
cialista kibontakozás irányát hordozzák.

A dokumentumokban kifejtett elméleti álláspont kiindulópontja a termelő-
erők internacionalizálódásának a ténye. Ebben, a mind átfogóbb méreteket öltő,
objektív folyamatban jelölte meg a konferencia a szocializmusnak mint égetően
időszerű korkövetelménynek döntő gyakorlati alapját. „Azzal, hogy az osztály-
ellentmondások megoldásához a nemzeti lét szintjén kezd hozzá — mutatott rá
a programkiáltvány —, a szocializmus győzelme egyre több országban megteremti
az előfeltételeket a mai világproblémák megoldásához, amelyek végeredmény-
ben nem nyerhetnek teljes megoldást másként, csakis egyetemes keretek között,
minthogy a termelőerőket — a történelmi fejlődés meghatározó tényezőit — a je-
len szakaszban az a tendencia jellemzi, hogy hovatovább világméretű rendszerré
szerveződjenek.” (161.)

A Nyugat-Európában megvalósítandó szocialista forradalom elvi jelentősé-
gét méltatva, a dokumentumok, egyebek közt, megállapítják: „Ilyenképpen va-
lóra válik majd a maga igazi jelentőségében az a marxista gondolat, amely szer-
int a szocializmus egyetemes forradalom, olyan, amely teljességgel csakis egye-
tetemes keretben győzedelmeskedhet.” (153.) Az egyetemes jellegre helyezett ki-
vételes hangsúly, természetesen, korántsem véletlen. Ellenkezőleg, tudatos elvi cél-
zatú, amennyiben azt a gondolatot kívánja hangsúlyozni, hogy a szocializmus a
maga igazi — tehát bármilyen torzulástól, illetve történelmi korlátoktól mentes
— társadalmi-emberi lényegét a maga teljességében csak egyetemes mivoltában
bontakoztathatja ki és érvényesítheti.

Az egyoldalú szemlélet, gondolkodás számára a nemzetközi, az egyetemes
jelleg előtérbe nyomulása egyet jelent a nemzeti forma, a nemzeti keretek ela-
vulásával, és ennél fogva e forma levetkezésével, meghaladásával sürgeti. A valóság-

ban a helyzet éppenséggel fordított: az internacionalizálódás, az egyetemes jelleg hangsúlyozódása a nemzeti keretnek, a nemzeti formának meghatározó szerepet kölcsönöz. Még inkább erősítik ezt a tendenciát — a dokumentumok értékelése szerint — a békés egymás mellett élés feltételei, a nemzetközi enyhülési folyamata, ami már önmagában is szélesebb mozgásteret kínál a belső osztályellentmondásoknak. E tendenciákból kézenfekvően ered „annak szükségessége, hogy a nemzeti tényező határozottabban beépüljön a szocialista forradalmi harcba“, ami „a kommunista pártokkal szemben azt a követelményt támasztja, hogy hangsúlyozzák nemzeti jellegüket“ (163).

Aligha kétséges, hogy ezúttal valóban nemzeti és nemzetközi feladatok lényegi egybeesésével van dolgunk, persze korántsem abban a korábbi leegyszerűsítő értelemben, amely szerint a társadalmi felszabadulás ügye — lévén természetétől fogva általános — eleve tartalmazza minden más szabadság, tehát a nemzeti felszabadulás — kulcsát. Nos, e kérdésben a spanyol dokumentumok fő mondanivalója éppenséggel az, hogy maga a nemzeti keret, a népi, nemzeti forma a társadalmi felszabadulás valóságos képviselője, hordozója. A Nyugat-Európát jellemző társadalmi fejlettség mai szintjén a demokrácia, a szocializmus irányában történt előrelépés valamennyi országban gyakorlatilag közvetlenül nemzeti feladattá nőtt. Mindezen országok népei a nemzeti lét, az önálló nemzeti fejlődés síkján találják szemben magukat azokkal az életbevágó problémákkal, amelyek megoldása elképzelhetetlen a társadalom mélyreható, ésszerű átszervezése nélkül. „Egyfelől a fő termelési eszközök feletti magántulajdon — mutatott rá Santiago Carrillo — és a pénzügyi források magánellenőrzése, másfelől pedig a nemzeti érdek és a nemzetközi gazdasági viszonyok demokratizálása [...] közti konfliktus minden lépésnél szembeötlő.“ (25–26.) Egyszóval a fő társadalmi konfliktus megoldása olyan nemzeti érdek, amelynek érvényesülése egyszersmind a demokratikus irányú nemzetközi fejlődés létfeltétele. Innen adódik az, hogy a munkássz-tály és általában a demokratikus erők számára a nemzetköziség próbaköve ma a saját nemzeti problémákhoz való forradalmi hozzáállás: „A forradalmi internacionalizmust minden pártnak azon a képességén kell elsősorban lemérnie, hogy megszervezze a forradalmat saját országában.“ (19.)

A forradalmiság, a forradalmi politika — a konferencia dokumentumainak értékelése szerint — a jelenkor lényegéből fakadó, döntő követelmény: „korunkban átalakulóban vannak a gazdasági, társadalmi és kulturális struktúrák; e kor joggal nevezhető átmeneti korszaknak, a világforradalom korszakának.“ (28.) A dokumentumok három sajátos, mélyreható folyamatra hívják fel a figyelmet: a szocialista és antiimperialista forradalmakra, amelyek kibillentették sarkaiból a régi világrendet; a tudomány és technika területén kibontakozó forradalomra, amely alapjaiban forgatja fel a termelés egész hagyományos rendszerét; és végül — az előbbiekkal szoros összefüggésben — arra a „mélyreható kulturális forradalomra“, amely az emberi gondolkodás és magatartás forradalmasításában ölt testet, „és amely ilyen vagy olyan formában mindenüvé behatol, és felborítja az évszázadok során szentesített szabályokat. Ennek a kulturális forradalomnak jellemző vonása, többek közt, a fennálló renddel szembeni meghunyászkodás sugalmazó szokások elutasítása, a hagyományok rögzítette értékek megkérdőjelezése [...], az egyenlőség követelése a diszkriminációs politika sújtotta társadalmi csoportok által [...], a társadalmi viszonyok és szokások növekvő liberalizálódása és ezzel együtt egy egész sereg megingathatatlan hitt szabály revíziója, a kultúra és oktatás demokratizálásának követelése és a vallásos dogmák válsága stb.“ (27.)

A forma ezúttal jogosan elvi kérdéssé lép elő, és ezért megértése elkerülhetetlenné teszi a mindmáig ható hagyományos szemlélettel való kritikai szembenézést, mely szerint a forma sokféle, változó, de a tartalom — vagyis a lényeg — mindig egy és ugyanaz. A tartalomnak és a formának e mechanikus fogalmi szét-szerelése és szembeállításra számos ideológiai torzulás és hibás politikai következtetés forrása lett. Ebben a szemléletben a forma valójában politikailag súlytalaná vált, szemben a tértől és időtől független, egyszer s mindenkorra adott tartalommal, amely viszont tabukkal telítődött. Így fel sem merülhetett az a felismerés, hogy a tartalom igazi valósága maga a megformálás, és hogy csak a formák változó megújulásában, szüntelen gazdagodásában jön létre, teljeseedik ki és valósul meg az, amit általános tartalomnak nevezünk. Márpedig csakis a tartalom és forma belső dialektikus azonosságát megragadó szemlélet alkalmas arra, hogy a gazdaságilag fejlett országokra jellemző szabadságjogokban, a széles dolgozó tömegek által, érdekeik védelmére és érvényesítésére kiharcolt társadalmi, politikai intézményekben, az egyéni szabadság gyakorlását biztosító politikai gépezetekben felfedezze az új tartalom formálódó feltételeit, elemeit. Nos, a Spa-

nyol Kommunisták Párt dokumentumaiban a forradalom formájának a kérdése mindenekelőtt azért kap elsőrendű elméleti súlyt, mert itt a forma valóban döntően új tartalmú meghatározottságot közvetít. „Ma elképzelhető — hangsúlyozta Santiago Carrillo —, hogy a gazdaságilag fejlett Európában létezzék egy más út, amely csökkentse az erőszak szerepét a társadalmi átalakulásban. Vagyis elképzelhető a szocialista átalakulás fegyveres munkásfelkelés nélkül, polgárháború nélkül, »hosszú menetelések« nélkül, és amely mégis igazi forradalom legyen.“ (29.)

A tartalom és a forma azonosságának, illetve egységének fényében, a konferencia dokumentumaiban körvonalazott demokratikus utat a forradalmi stratégia újszerű elméleti megközelítéseként kell értékelnünk. A dokumentumok világosan kimondják, hogy a jelenlegi történelmi feltételek között a forradalmi erőknél objektíve számolniuk kell az erőszakalkalmazás kizárásának követelményével. Másfelől — a dokumentumok szerint — a mai fejlett tőkés országokban kibontakozó forradalmi gyakorlatot éppen az a sajátosság jellemzi, hogy számára a társadalmi-politikai demokrácia intézményei és lehetőségei tényleges forradalmi átalakulások végrehajtására alkalmas eszközöknek bizonyulnak. A forradalomnak ez a formája „megköveteli az osztályharc elmélyítését és kiterjesztését, a törvényes harci formáknak és a törvényen kívüli harci formáknak, a parlamentáris és a parlamenten kívüli harcnak az összekapcsolását“ (29.).

A forradalom demokratikus formáját valló álláspont végiggondolt következtetését, árnyalt elméleti kimunkáltságát mi sem bizonyítja jobban, mint a régi államgépezettel szemben tanúsítandó politika kérdésére adott, ugyancsak újszerű válasz. A dokumentumok nemcsak hogy nem kerülik meg ezt az utóbbi időben jóformán elsikkadt problémát, hanem a lehető legnyíltabb formában vetik fel. „Amikor a forradalom erőszak révén győzedelmeskedik — olvassuk a főttkári jelentésben —, gyökerében zúzza szét a régi államgépezetet, és újat hoz létre a maga szolgálatára. Ez biztosítékot jelent a legyőzött osztályokkal szemben. A demokratikus utat járva, a szocialista erőknél ugyancsak a hatalom kivívását kell célul kitűzniük, de nem erőszakos eszközökkel. Ez a folyamat megelőzi a hatalomra jutás mozzanatát...“ (35.) Szó sincs ebben az értékelésben valamiféle olcsó optimizmusról vagy éppen a helyzetet megszüpítő szemléletről. Ellenkezőleg, a dokumentumokból egyértelműen kicseng a feladat rendkívüli bonyolultságának, nehézségének tudata: „A modern államgépezet kialakulása magával hozta, hogy a forradalmakat ma nehezebb véghezvinni, mint korábban — olvassuk a programkiáltványban. — Ma a forradalmat nem lehet győzelemre vezetni másként, mint a széles népi tömegek támogatásával és részvételével, amelyek maguk mellé állíthatják az államgépezet egy részét, semlegesítve ugyanakkor a másikat.“ (238.) Ezt a lehetőséget meghatározza az a számottevő körülmény, hogy napjainkban az állami tisztviselők, az államigazgatásban alkalmazott funkcionáriusok zöme egyre inkább olyan rétegekből verbuválódik, amelyek „nem rendelkeznek termelőeszközökkel, és társadalmi szempontból kevésbé vannak hozzákötve a tőkés érdekekhez“ (226.). A programkiáltványba foglalt olyan célkitűzések, mint: a szakszervezeti szabadság biztosítása az állam összes tisztviselői számára, beleértve a biztonsági erők személyzetét, az összes tisztviselő-kategóriák törvényes követeléseinek elismerése és támogatása a kommunisták és a többi szocialista erők részéről stb. (vö. 36.), e rétegek megnyerésére irányuló politika elvi határozottságát bizonyítja. Aligha vitás, hogy a szóban forgó erőknek a nép, a forradalom oldalára állításával „a legyőzhetetlennek látszó modern államgépezet gigantizmusa, bizonyos körülmények között, saját gyengeségének okozójává válhat“ (238.).

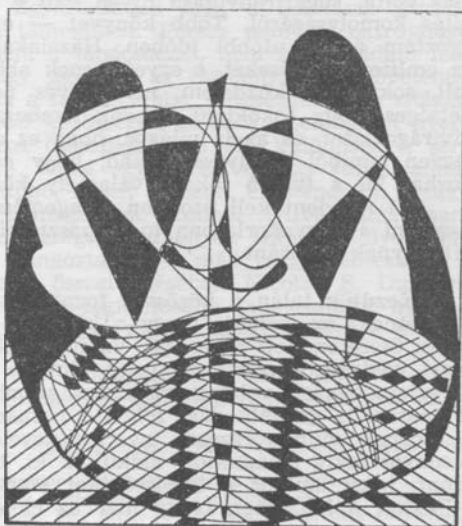
A Spanyol Kommunisták Párt az új típusú hatalom igazi lényege maradéktalanul érvényesülésének legfőbb biztosítékát a demokráciában látja.

Nem egyszerűen arról van szó, hogy a monopóliumok egyre nyomasztóbbá váló hatalmával szemben csak a demokrácia kínálhat reális alternatívát, bár ez önmagában is meghatározó mozzanat. Nem szabad elfelejteni, hogy a monopolizációs tendencia sajátos társadalmi válasz a termelőerők mind sokoldalúbb, objektív társadalmasulására. Nos, ennek szem előtt tartásával a demokráciát úgy kell felfogni — és ez a demokrácia szempontját előtérbe helyező spanyol pártok dokumentumok mondanivalójának legfőbb értelme —, mint a társadalmasulót lét és tevékenység követelményeinek emberhez legméltóbb, észszerű megoldását szavatoló szervezeti formát. A hatalom gyakorlása és érvényesítése nemhogy kizárná a demokratikus játékszabályokat, hanem éppenséggel azok minden irányú kiterjesztését, legmesszebbmenő tiszteletben tartását követeli meg. Ilyen módon a hatalom nem egyszer s mindenkorra adott, hanem tulajdon tevékenysége révén kell reprodukálnia, újra meg újra, érvényességének társadalomgyakorlati feltételeit, a legszélesebb demokrácia keretei között és követelményeivel, normáival teljes összhangban.

Persze, a hatalom jellege és érvényesülésének módja nem határozható meg önmagában, a szocialista forradalmat végrehajtó társadalmi erők természetétől függetlenül. Annál kevésbé, mivel ezúttal valóban, a kifejezés tényleges értelmében vett néphatalomról van szó, azaz olyanról, amelyben az alulról jövő akaratra perdöntő súlya van. Korántsem véletlen tehát, hogy a demokratikus hatalomszervezés és hatalomgyakorlás eszméje kapcsán a konferencia dokumentumai új osztályszövetségi politikát fogalmazznak meg. Kiindulópontja az a felismerés, hogy korunkban a tudomány és a kultúra közvetlen termelőerővé válásával új, számottevő társadalmi erő jön létre, amelyet mind helyzete, érdekei, mind fejlődési tendenciái objektíve közvetlenül a munkásosztályhoz kapcsolnak. Ez az erő „tudátára ébred társadalmi helyzetének, és hovatovább a szocializmus felé orientálódik” (32.). Ilyen körülmények között a hagyományos jelszó elégtelennek bizonyul. Új formulával kell helyettesíteni: „A kommunista párt úgy látja, hogy a munkások és parasztok szövetségének régi képlete nem fejezi ki a jelen helyzetben teljes mértékben a szocialista forradalom motorja szerepére hivatott társadalmi erők blokkjának összetételét, s így kidolgozza a munka és a kultúra erőinek szóló tételt, amely a régi képlethez képest magában foglalja még az új intellektuális erőt is.” (228—229.)

Ha a termelő- és csereeszközök szocializációjának legfőbb mércéje a társadalmi jólét biztosítását szolgáló összetevékenység fejlettségének foka, akkor kézenfekvő, hogy a demokratikus út — gazdasági-társadalmi lényege szerint — nem más, mint egy magasabb rendű, kollektív társadalomtervezési, -szervezési és -irányítási formára való áttérés történelmi megalapozása. Persze, ez a kérdésnek csupán egyik oldala. A szóban forgó modell értelmében a szocializmusra való teljes áttérés a társadalmi, eszmei tudatosságnak is minőségileg magasabb fokát, szintjét igényli. A demokratikus út azt jelenti, hogy ezt a tudatosságot a szó szoros értelmében ki kell munkálni, ki kell harcolni, mégpedig nem akárhogyan, hanem a különböző eszmei irányzatok nyílt és állandó konfrontációjában.

Sztranyiczki Gábor

Székely Dániel grafikája

Valóságelvű pedagógia

Gondolatok a könyvtárban

Mondják, hogy Bismarck kancellár háborús győzelmeit a német iskolamesterek készítették elő. Eppen elvégeztem a tanítóképzőt, amikor először olvastam ezt. A teremtését neki! Eszerint a német tanítók kardforgatásra, szuronyrohamra, gránátdobásra oktatták a gondjaikra bízott gyermekeket?

Nyakig merültünk már a háborúba, átéltem néhány bombázást, több kórház-vonatot láttam befutni a kolozsvári állomásra, végignéztem, hogyan cipelik le a szerelvényről a magatehetetlen sebesült, vak és béna katonákat, hallottam jajgatásukat. Eszembe jutott, be sokat hallottunk az iskolában a tanítói hivatás szépségéről. Népszolgálat, nemzetnevelés. Tótágast állt minden a fejemben.

Később aztán rendeződött ott egy és más. Mindenekelőtt a német pedagógusokat rehabilitáltam magamban. Ők fegyelmet, szorgalmat, közösségi szellemet és hazaszeretetet plántáltak tanítványaikba, az pedig más kérdés, hogy a vaskancellár és kaiserei (többet is végigszolgált) mire „hasznosították“ az ismert német erényeket.

Újabb idő teltével ismét átértékeltem vélekedésem. Akkor már tudtam, hogy a fegyelem lehet okatlan vakfegyelem is, hogy a hazaszeretetet a tejesstevériséggel együtt lehet élesztetni más népek és országok megvetésével, a közösségi érzést (egy kis militarista töltéssel) jól értékesítik háborúban mint „csapatszellemet“, bajtársi összetartást a zászlóaljok, ezredek, dandárok keretében.

Mégis, miként ébreszthető értelmes, nemes célzatú fegyelem, hogyan lehet hazafias érzést kelteni „übermensch“-tudat melléklete nélkül, s a közösség szolgálatára irányuló készséget mi mód lehetséges kifejleszteni anélkül, hogy cölöpökkel kertelnők el a személyiség kibontakozását? Mindez örök gondja bármely idők nevelőinek.

Ma pedig a szocialista országok neveléstudománya, lélektana vagy szociológiája az új társadalmi rendszer viszonyai közepette — és a közeljövő elvárásainak megfelelően — fokozott mértékben keres választ e kérdésekre. A kutatás sokpázmás volta, sugárirányulása híven vall e munka alaposágáról, a jelentőség tulajdonítás komolyságáról. Több könyvet — e kutatótevékenység természetét — tanulmányoztam át az utóbbi időben. Hazaiakat és külföldieket. Elemzik, fényszórózzák az említett kérdéseket, s egyetértenek abban, hogy a mai nevelés igen-igen bonyolult, sokfrontos küzdelem, nem kevés nehézséget kell legyűrni. Az ugyanis nem kétséges, hogy sokoldalú, gazdag lombozatú (és gyökérszerű) egyéniséget szükséges kivirágoztatni, és az is világos, hogy ez a személyiség kollektív érzelmű kell hogy legyen, amiből észlelvén fakad, hogy csakis (kisebb-nagyobb) csoportban bontakozhat ki, s (végső fokon) valamely közösség szolgálatában válik teljessé.

Mi mindent kell azonban „megemészteni“ addig? Mit szükséges a fölfogásban tisztázni s a gyakorlatban megtapasztalni, átélni, keresztülvinni? Tanítóknak és tanítványnak egyaránt.

Kezdjük talán a közösség fogalmával. A történelemnek (vagy talán magának az életnek) az iróniája, hogy a közösség fogalma majdnem egész emberi múltunk során összefonódott a harccal. Valamely közösség — lett legyen elnyomó vagy elnyomott, védekező, vetélkedő vagy támadó — mindig azért szerveződött meg, hogy kivívjon, elérjen valamit másokkal szemben. Persze, voltak nem harcos csoportok is (natúrális gazdálkodást folytató parasztcsalád, anabaptista közösségek), amelyek elsősorban munkavégzésre, gyermeknevelésre, művelődésre törekedtek, ámde ezek bizonyos fókig „maguktól“ alakultak ki, természetesen fejlődtek; ősi tapasztalat viszont, hogy amikor a közösségeket szervezni, irányítani, „megpolitizálni“ kezdték — akkor a háttérben (vagy már az előtérben is) harcos nekiveselkedés buzgólkodott. A szocialista rend történelmi érdeme, hogy — az osztálytalan társadalom létre-

hozására törekedően — az emberiség életében először szervez tömegesen kisebb és nagyobb közösségeket, egész népet, országot békés építő szándékkal, s ehhez nincs szüksége „veszélyérzet” keltésére, gyűlölet szítására, törekvése nem irányul mások ellen, hanem önműn jövőjének készit szállítás.

Nem könnyű igyekezet. A mai ember emlékezetében erősen él az említett történelmi tapasztalat emléke. Ki és mire használja a közösségeket, jóra vagy rosszra? E kérdéseket erősíti töméntelen mai tapasztalat is. Elég csak beülni a moziba, kézbe venni az újságot, nézni a tévét, hallgatni a rádiót, s tájékozódni a helyi háborúkról, tüntetésekről, forrongásokról — kiderül, hogy amaz egybefonódás a világ nagyobbik részén ma is fönnáll. Idehaza pedig nem egy — eredetileg nemes csengésű szép szó — fölös ismétlése, avatatlan hangoztatása s még egyéb járult hozzá mellékzöngék, hamis felhangok „kihallásához”. Mindebből — s még sok másból — ered, hogy a XX. század második felének embere, ha a közösség fogalmára gondol, ha bármily megjelenési módozatát látja — kritikusan fogadja azt. Ez ma világjelenség, s Európában csakúgy, mint a Csendes-óceán két partján, a pedagógia nagy gondja.

Amiből azután a többi is fakad: miféle cél seregeltet egybe bizonyos közösségeket; mely tartalom, törekvés edzi az összeverődöttséget vagy összehozottságot egységé, szervessé, tartóssá; mily külső és belső hatóerők nemessülhetnek nevelő tényezőkké? Az áttanulmányozott könyvek különféle megfontolások küszöbéről világítanak be a közösségek hajlékába, s fölillantásaik avagy fölhajtó aprómunkájuk nyomán fakadó meglátásaik más-más közösséglélmények, pedagógiai javallatok kifejtését teszik lehetővé.

Több ezer vidéki és fővárosi iskolás körében végzett fölérés alapján von le következtetést Dumitru Bazac, Ion Dumitrescu, Fred Mahler és Virgiliu Radulian könyve*, amely az életeszmény fölöl közelíti meg az ifjú kialakulásának, nevelődésének (és nevelhetőségének) problémagöngyölégét. Körültekintő vizsgálódás, sokoldalú kutatás nyomán vázolják föl az eszmény hatóterét, erővonalait, s megszívlelendő tanulságokhoz jutnak. A szerzők szemléletmódjára, kutakodó indíttatására jellemző a párosság, a mindenüttvaló kettösséglátás. Ebben a szellemben, ha szólanak az eszményekről, kifejtik, hogy a fiatalság egyfelöl *azonosulni, felnőni* akar bizonyos eszményképekhez, de más vonatkozásban *meghaladásukra* is törekszik. Eszerint, ha rámutatnak arra, hogy az ifjú számára a vonzó eszmény (vagy ennek rokonszenves megtestesülése) *serkentően* hat, megemlítik, hogy a tévesen látott, ferdén bemutatott eszmény *taszít, lankaszt*. Ha azt fejtegetik, hogy az eszmény megismertetése mily fontos nevelő föladat, azt is bizonyítják, hogy a túlzottan ajánlott, erőltetett, unos-untalan fölmutatott eszmény negatív „pedagógiai hatást” válthat ki a közönytől az utálatig terjedően. Eme kétarcúság párviadalából emelnék ki eszmeffutatásunk köreihez szorosabban tapadó néhány gondolatot.

A nevelői passzivitással szemben a szerzők fölétlenül az aktivizmust vállalják. A tétlenség, a kivárás, a magától való kialakulás elvének hangoztatása és érvényesítése szerintük még az oly problematikus kamaszokban is káros, és mulasztáshoz, hiányok kialakulásához vezet. Egyértelműen arra a belátásra jutnak, hogy a serdülő fiatal „jó néven veszi” a támogatást. Persze nem az oktrojálást, hanem a segítséget, nem a kioktatást, hanem a tanácsadást, nem az egyoldalú leckeíztetést, hanem az elbeszélgetést; így vagy úgy, de az eszményről, a követendő célról, az élete értelméről szívesen hallgatja a tájékoztatást, készséggel vall, vitázik. Ebben a beállításban pedig a kisebb-nagyobb közösségek különös jelentőséget nyernek. Ugyanis a csoport (mint közeg) szoros összefüggésben áll, különösen a serdülő szemében, az eszménnyel (mint céllal). Kissé egyszerűsítve: úgy tűnik, annál vonzóbb az eszmény, hatóereje annál buzdítóbb, minél erősebb, életképesebb (avagy meghittebb), összeforrottabb közösség vallja magáénak. Amiből nyilvánvalóan sarjadzik a következtetés: valós, értékes és egészséges eszmények irányába ilyen jellegű közösségek sodrása vezet. Ugyanezt hangoztatja — más megközelítésben, a társadalmi rendszer, tapasztalat és gyakorlat összefüggésében Nicolae S. Dumitru könyve** is; a társadalomban végzett munka a legfontosabb tapasztalatot nyújtja az embernek egyénisége kialakításában éppen úgy, mint közösségi jövője megteremtésében.

Jó ideje olvasgatom a magyarországi népi kollégiumokról szóló könyveket***. Tudtam, hogy készülnek, szerkesztőikkel többször is elbeszélgettem, ismerem előz-

* Dumitru Bazac—Ion Dumitrescu—Fred Mahler—Virgiliu Radulian: Geneza și dinamica idealului în adolescență. Editura Scrisul românesc. Craiova, 1974.

** Nicolae S. Dumitru: Sistem social, praxis, experiment. Editura științifică. Buc., 1974.

*** A valóság pedagógiája. Közösségi nevelés a népi kollégiumokban. Tankönyvkiadó. Bp., 1975.; Sej, a mi lobogókat fénys szelék fűjják... Akadémiai Kiadó. Bp., 1977.; A népi kollégisták útja 1939—1949. Statisztikai Kiadó. Bp., 1977.

ményeiket (magam is népi kollégista voltam a kolozsvári Móricz Zsigmond kollégiumban), azt se téveszttem szem elől, hogy nagyobb vállalkozás termékei, átfogó sorozat első kötetei, vártam már nagyon e fecskéket, most mégis, mégis, de nagyon fura mód viszonyulok hozzájuk! Kézbe veszem mind a hármat sorra, s átugrok kerek harminc esztendő, kikapcsolom az időt, helyeslek és ellentmondok a dokumentumoknak, jelentéseknek.

A kötetek azonban nem öncélú múltbamerülést, hanem alkotó máhozfordulást jelentenek.

Többek között azt kérdezik: miként hasznosítható napjainkban a neveléstörténelemnek ez a mostanig sugárzó közelmúltú szakasza?

Fogás kérdés. Egykori kollégisták és mai miniszterek, egykori kollégisták és mai írók, egykori kollégisták és mai egyetemi tanárok, egykori kollégisták és mai — mert ilyen is van — kétkezi dolgozók, családanyák keresik rá a választ.

Okos válaszokat olvashatunk. A hajdani és a mai nevelésügyet egyaránt jól ismerő szerzők elmélkedéseit, a neveléstudomány elvi és gyakorlati dolgai közt egyformán otthonos tanulmányírók fejtegetéseit. Fője Géza például kerek perec ki mondja: „az ifjúsági kollégiumoknak ez is hivatásuk [...] a tudásból, amit kapnak, már egyetemi hallgató korukban adjanak át a népnek, a dolgozó tömegeknek. Mert ha hozzászoktak egyetemi hallgató korukban ehhez, később, ha végeznek, komoly hivatástudattal lépnek az életbe, és nem úgy, mint sokan, akik azt mondják, tulajdonképpen az a fontos, hogy mielőbb egy gépkocsim legyen.“ Gosztonyi János, *A valóság pedagógiája* című kötet egyik szerkesztője úgy véli, hogy „a kollégiumi közösségeket összetartó legnagyobb erő a társadalmi-politikai harcban, a közéletben való aktív részvétel volt. [...] A népi kollégiumok megbizonyították, hogy igazi személyiségformálás csak a közösségben, a közösségért végzett tevékenység által lehetséges.“ A kollégiumi nevelés lényegét megszabó pedagógiai elveket Pataki Ferenc így összegezi: a valódi és étellel teli, nem formalizált és nem manipulált közösségi önkormányzás, a társadalom forradalmi erőivel vállalt tudatos szolidaritás, a nyílt beszédű és föltétel nélküli kollektivitás, a nevelés tartalmának és formáinak következetes valóságorientációja, a valóságelvű és kritikus, racionalista szemléletmód, a társadalmi és személyes távlatok tisztasága és a nevelés formáinak a fiatal kor pszichológiájához igazodó kidolgozása. Pataki végül elvi jellegű, összegező tanulság levonására is vállalkozik: „A kollégiumokban megvalósult közösségi nevelés átfogó rendszere, általános irányulása és belső logikája, pedagógiai szellemisége, a fiatal közösségek társadalmunkban való jelenlétének módja az, ami ma is méltó lehet a követésre, s a mai nevelőmunkához is hasznos forrásként szolgálhat.“

A kérdés azonban kérdés marad, s engem épp a népi kollégiumok fejlődésének, egyáltalán az efféle kollégiumrendszer kialakulásának ismerete emlékeztet a legdöntőbb s egyben legkérdésesebb mozzanatra: az adaptálódásra, a korszak követelményeihez és körülményeihez történő rugalmas igazodásra. Hiszen mi sem bizonyítja hívebben, mint a népi kollégiumok története, hogy valamely egyetemes, európai, nemzetközi tapasztalatot miként lehet nemzetivé, a korszak szülöttjévé, egy nép és egy ország jellegzetes kincsévé tenni.

Sok százados múltra tekint vissza a kollégiumrendszer. Különösen a protestáns országok iskoláihoz kapcsolódón jöttek létre olyan diákokthoz, amelyek nem pusztán lakásul szolgáltak, hanem többet, külön internátusi nevelést is nyújtottak. Idő múltán nem egy tanintézetben ez a külön nevelés olyan jelentőséget nyert, mint a tantermekben folyó oktatás, hiszen a nevelők idejekorán fölismerték az éveken át együtt élő kis közösségek összefogó erejét, önnevelő képességét. És szolgáltak lényen e kollégiumok, szemináriumok polgári vagy egyházi célokát, valamely osztály vagy réteg érdekeit, de tény, hogy „válogatott“ seregeket bocsátottak útjukra. A párizsi École Normale Supérieure ilyen példáját követte az Eötvös-kollégium. Nem kevés jó koponyát művelt ki, de bizony kevesek hasznára.

A harmincas évek végén, negyvenes évek elején kialakuló és megalakuló kollégiumok célkitűzését az a dilemma határozta meg: „Neveljen-e a parasztság urakat?“ E kérdés jegyében nagy sajtóvita alakult ki, s a válasz egyértelmű nem volt. Csakis a népből jövő és a nép szolgálatában maradó értelmiségiek nevelése lehet a cél.

Ami a háború után következett be, az messzemenően a népi kollégiumi rendszer életképességét bizonyította. Nemcsak abban a tekintetben, hogy a maroknyi csoportból tízezres népi kollégista réteg lombosodott ki, nemcsak abban a tekintetben, hogy kevés kivételtől eltekintve mind-mind a legszegényebb dolgozók gyermekei kaptak otthont és nevelést ez intézetek falai közt, hanem leginkább abban, hogy miközben maguk is fáztak, éheztek — földet osztottak a parasztságnak, mun-

kásokat tanítottak, lapot szerkesztettek, otthon és külföldön dolgoztak a vasutak, hidak helyreállításában, s mindezt nemcsak szűkös anyagi helyzetben tették, hanem olykor-olykor rágalmak és gyanúsítások közepette.

Be sokat mondanak minderről az egykori „szolgálatos naposok“ rövid jelentései, a hazaküldött levelek, a tanácskozásokon fölvetett jegyzőkönyvek. Születési anyakönyvi kivonatok mind: az új rendszer, az új értelmiség, az új nevelési koncepció és gyakorlat keresztlevelei. Történész, politikus, nevelő vagy szociológus a maga módján értelmezheti a dokumentumokat, én ezúttal csupán olvasóként igyekszem továbbgondolni egyet-mást. Sok észrevétel húzódik meg ez írásokban a kollégiumok autonómiájáról és öntörvényű jellegéről, belső fejlődési folyamatokról vagy a diákok öntevékenységről, és — visszatérve az elején fölvetett gondra — kérdem: a kollégiumi nevelés eme értékei közül mi építhető be a mába? Kétségtelen, hogy a fenti sajátságok nélkülözhetetlenek az egészséges közösség kialakításához, azonban főleg a belső életre vonatkoznak „önépítkezésre“. Szerintem azonban a népi kollégiumok leggazdagabb öröksége adaptációs készségük: az adott korszakhoz, országhoz, néphez, szakmához, képzettséghez igazodó nagyfokú alkalmazkodóképesség, alkotó (tehát változtatásra is törő) viszonyulás.

Csakhogy éppen ebből a készségből ered a fő probléma is. A népi kollégiumi rendszer a háborút követő években bontakozott ki. Rombadólt ország, éhezés, zűrzavar, tőkés gazdálkodás. Ma viszont, a szocialista társadalomban más, egészen más az ország helyzete s a diákság élete. A korszakhoz igazodás, a pedagógiai realizmus kérdése ilyen megfogalmazásban válik döntővé, s a kérdés így vetődik föl: melyek a mai gondok, föladatak, mihez kell hozzálátni, hozzáidomulni?

Távol áll tőlem a föladatválaszolás. Inkább csak jeleznek, kérdeznék. A közösségkialakítás nagy fontosságát ma döntő társadalmi változások húzzák alá. Kik is éltek valaha tömegszállásokon? A diákság, katonaság, szerzetesek. Együttvéve is a hajdani társadalom igen kis hányada. Ma viszont valóságos „diákvárosok“ léteznek egyetemi központjaink körül, nem szólva középiskolás otthonokról, napközikről. A fejlődő tanúgy a fiatalság egyre nagyobb részét helyezi el mind huzamosabb időre diákinternátusaiban. De az iparosítás, városbaáramlás nyomán számottevő dolgozó, öreg és fiatal, férfi és nő lakik a munkatelepek, üzemek, vállalatok közös otthonaiban. Százerek, milliók több évig tartó, kikerülhetetlen életformája lett a tömeglakás. És kérdés, milyenek ezek a közösségek?

Nemzetközi statisztikák igazolják a tagadhatatlan tényt: a legényszállások, leányotthonok, minden rendű-rangú tömeglakások nem kevés gondot okoznak az alkoholizmus elleni küzdelemnek éppúgy, mint az erkölcsrendészetnek. A szüleiktől, falujuktól elszakadt fiatalok, a családjuktól távol élő férfiak nem lelik helyüket, unatkoznak, a tömegszállás mint otthon nem mindig lakályos, nem vonzó, elvágynak hát, s hívogatja őket a kocsmá, a kábítószere, a prostitúció stb. Mivel és mennyiben lehetne azonban ezeknek a tömegotthonoknak a közösségi életét vonzóbbá, meggyőzőbbé, szervezettebbé tenni? Úgy gondolom, a népi kollégiumok tapasztalata segítségül hívható ebben a tekintetben.

Más vonatkozásban is. Állandó napirendi pont napjainkban az iskola integrálódása, az ifjúság életbe illeszkedésének, társadalmi beépülésének gondja. Ennek egyik módja az ugyancsak sokat emlegetett gyakorlati munka, a tapasztalás. Avagy Féja Géza szavaival: a diáknak már most, tanulóévei során meg kell szoknia, hogy adjon a társadalomnak. Csakhogy ez nem megy mindig könnyen. Jó szakember az lesz, aki jól tanul. A diák tehát csak tanuljon. De milyen lesz emberként? Kollektivista vagy egoista? Kollektivizmusra nevelni, a kollektivizmust átélni, elfogadni csakis kollektívában lehetséges, s az is tény, hogy a közösségi életét már az ifjúkorban, vagyis a diákévek, tanulóévek alatt ki kell hogy alakuljon — az internátusokban, osztályokban.

Igen érdekes következtetésekre jut Kardos László, amikor a népi kollégiumokat más, hasonló jellegű intézményekkel hasonlítja össze:

„A népi kollégiumok mozgalmi, potenciálját minden más [...] diákszervezettel szemben messzire kiemelte az, hogy mind az egyes kollégiumok, mind a kollégiumi szövetség autonóm demokratikus közösségek voltak, kollektív öngazgató, önevelő intézmények, amelyeknek belső kohéziója, közösségi összetartása, öntudata, tettekkészsége, hatékonysága, ütőképessége erősebb volt bármilyen más alkalmi ifjúsági csoportosulás [...] egyesület belső szolidaritásánál és társadalmi tevékenységénél.“

Ma, amikor a diákság, az iskolák öngazgató, önevelése — miként szerte a világon — nálunk is napirenden van, úgy vélem, érdemes elgondolkozni az előbbi megállapításon.

Külön érdeme *A népi kollegisták útja* című kötetnek, hogy temérdek dokumentumot közöl, átgondoltan, megfontoltan, tudatosan. Mint minden, valaha

jelentős mozgalomról, a népi kollégiumokról is ma sokat írnak, beszélnek, emlékeznek Magyarországon tudományos ülésszakon éppúgy, mint poharazgatás közben. Adomák, mondák, legendák keletkeznek, s ilyenkor elkerülhetetlenül kirobannak a viták a szenvedélyes védelmezők és a támadók, a „hívők“ és a kételkedők között. S kérdéses, hogy e sokrétű szűrőn át az egykori kollégiumok üzenete miként ér el a mához, milyen képet nyújt a múltrol, s az mennyire felel meg a hajdani valóságnak. Ez utóbbi könyv a lehető legmegbízhatóbb kútfőnek mutatkozik: kevés benne a magyarázat, de sok a tény. Egykori naposkönyvek, jelenléti ívek, jelentések, jegyzőkönyvek, leltárak, naplók, újságcikkek (barátiak és ellenségesek), kérvények, kiáltványok, beszámolók, főszerkesztések, listák, számadatok, fényképek, alkalmi rajzok, horthysta rendőrségi nyilvántartó lapok s más dokumentumok bizonyítják mindennél hívebben, mi volt a népi kollégiumok mozgalma.

A *Népi kollégisták útja* című kötet (a tanulmányt írta és a táblázatokat szerkesztette Tánzos Gábor) a tényérvelés, adatbizonyítás útján még tovább megy, és kérdőívek alapján statisztikai módszerekkel méri föl, honnan indultak el egykor a népi kollégisták, s napjainkra hova jutottak, milyen képzettséget nyertek, hol dolgoznak, milyen társadalmi tevékenységet fejtenek ki, és hogyan tekintenek vissza kollégista múltjukra, avagy miként vélik hasznosítani a kollégiumok örökségét — ma. Nincs terünk bővebben elemezni a megtett utat vagy a vélekedéseket, csak annyit mondhatunk: bármely mozgalom büszke lehetne arra a pályáivra, amelyet a hajdani kollégisták bejártak. És arra a ragaszkodásra, amely ma, három évtized múltán is kicsendül emlékezésükből. Ha a puding próbája az, hogy megeszik, a nevelés próbatétele maga az élet: miként állják meg a helyüket az iskolából kiképzett tanítványok? A népi kollégiumok „utóélete“, a kollégisták útja fényesen igazolta neveltetésük helyességét.

Figyelő szemünk látóköréből ezért sem szabad kihagynunk a népi kollégiumok adott korban gazdag tapasztalatot szerzett, jól bevált gyakorlatát.

Herédi Gusztáv

A társadalom és a természeti katasztrófák

Azon a langyos, koratavaszi estén, amikor Bukarest és Craiova alatt megmozdult a föld, s több mint másfél ezer embert temettek maguk alá a romok: a magasházak felsőbb emeletein — mint Keletközépeurópa-szerte mindenütt — Budapesten is táncot jártak a csillárok.

Marokkó és Macedónia, Nicaragua és Kelet-Törökország, Kína és Észak-Olaszország és annyi más pontja után a világnak, ahol földrengés, árvíz, aszály, tűzhányókitörés vagy más természeti katasztrófa pusztított, most a közvetlen szomszédságunkból kaptunk jelzést.

Az üzenet megfejtéséhez, úgy gondolom, jelentős segítség Ian Burton, Robert Kates és Gilbert White professzorok könyve: *The Environment as Hazard* (A környezet mint kockázat). Az 1977 végén megjelent könyv szerzőinek engedélyével a kézirat 1975 tavaszán lezárt nyers fogalmazványából idézek részleteket, s kísérlek meg néhány következtetést levonni.

Az elemzés annak az igen széles körű tudományos együttműködésnek

az eredményeire támaszkodik, amely az UNESCO és a Nemzetközi Földrajzi Unió támogatásával folyt a témáról (a kutatásokat összehangoló bizottság munkájában a szocialista országok tudósai közül I. P. Geraszimov szovjet akadémikus és Stanislaw Leszczycki professzor, az LTA Földrajzi Intézetének igazgatója vett részt). Így is sok országból s többféle katasztrófáról hiányzanak a pontos adatok. Némelyik természeti csapásnak a meghatározása is vitatott, például hogy hol a határ az adott helyen szokásosnak tekinthető „szárazság“ és az „aszály“ között. Nincs pontos módszer annak kiszámítására sem, hogy milyen előnyök származnak abból, ha gazdaságilag értékes veszélyzónákban nem számolják fel a településeket, nem szüntetik be a termelést.

Mindezekkel a megszorításokkal azonban a szerzők becsléseiből egybeálló helyzetképet tényként fogadhatjuk el.

Eszerint az elmúlt harminc év alatt a különféle elemi csapások következtében évente átlag 250 ezren haltak meg (többben tehát, mint például Kolozsvár teljes lakossága); a keletkezett anyagi kár évi átlaga pedig 40 milliárd dollárt tehető.

A számba vett események közül leg-

gyakoribb az árvíz (40%), a trópusi vihar (20%), a földrengés és az aszály (15-15%). A katasztrófák mérete szélsőségesen eltérő: annak a ciklonnak például, amely 1970 novemberében a Gangesz deltavidékén, Bangla Deshb en tombolt, egymagában több mint 200 ezer halálos áldozata volt; az „Ágnes” trópusi vihar okozta kár (1972 júniusában az USA-ban) 3 és fél milliárd dollár rúgott.

A halálos áldozatok 95%-a a fejlődő országok lakosai közül került ki. Az anyagi kár $\frac{3}{4}$ -ét az iparilag fejlett országok viselték ugyan — ahol több gazdasági érték halmozódik fel, ott a kár is tetemesebb —, ám viszonylagosan anyagilag is a legszegényebb országokat érte érzékenyebb veszteség: némelyiküket egyetlen katasztrófa nyomán akkora, amely több évi nemzeti jövedelmüket meghaladta.

Harminc év idősoraiból tendenciákat is kiolvashatunk. Az alaptendencia pedig az, hogy a vizsgált időszakban

— annak ellenére, hogy a katasztrófák gyakoriságának és fizikai méretének a mutatói *állandók* maradtak,

— (és annak ellenére, hogy a *műszaki fejlődés* robbanásszerűen felgyorsult, s ennek jegyében a legtöbb ország az elemi csapások kivédésére is nagyobb erőfeszítéseket tett, mint bármikor:

a ritkán előforduló és végletes méretű katasztrófák áldozatainak száma és anyagi kártétele is *növekedett*. Éspedig legalább annyira gyorsan, ha ugyan nem gyorsabban, mint a világ népessége és gazdagsága.

Ez a tendencia, ha csak az eddigi mértékben mélyül is tovább, nyilvánvalóan egyike a legnyomasztóbb fenyegetéseknek, amelyek az emberiségre árnyéklnak. S annál is inkább, mert három, korántsem elképzelhetetlen esetben példátlan következményei lehetnek:

akkor, ha ugyanazt a helyet egyszerre sújtaná több, nagyméretű természeti csapás;

akkor, ha a világnak egyszerre több pontján úgy állanának elő nagyméretű katasztrófák, hogy ez (vagy háború, akár „csak” helyi háború is) megbénítaná a nemzetközi segítségnyújtás gépezetét;

és akkor, ha a környezetszennyezés világméretű változásokat okozna a légköri, a hőmérsékleti viszonyokban (vagyis ha az *elemi csapások embertől származó folyamatokkal* halmozódnának).

Hogyan történhetett, hogy, miközben egyre hatósabban ellenőrizzük, befolyásoljuk a megszokott természeti folyamatokat, a természet *végletesen rendkívüli* eseményeivel szemben sebezhetőbbé váltunk?

Hogyan fordítható meg ez a tendencia?

Az, hogy az iparosodás, a városiasodás,

a túlnépesedés mind több embert s értéket egyre koncentráltabban tesz ki a katasztrófáknak, csak részben magyarázat a paradoxonra. Ez olyan adottság, amin aligha változtathatunk.

Azokat a stratégiákat kell gyökeresen felülvizsgáljunk, amelyekkel a változó társadalom a természetet alakítja, s közelebről: amelyekkel a természeti csapásokra, azok kockázatának a növekedésére reagál.

Bármilyen geofizikai és biológiai folyamatok idézik is elő a különböző katasztrófákat, a társadalom szempontjából egyetlen veszélyegységet jelentenek. Ezért olyan stratégia kialakítására kell törekedni, amely *valamennyiükre* vonatkozik (cross-hazard strategy). S minthogy az embertől származó környezeti ártalmak „elemi” csapások forrásaiává válhatnak, s a kétfelé kategorizált ártalmak következményei kölcsönösen felerősítik egymást, a természeti csapásokkal szembeni átfogó védekezést szorosan össze kell hangolni a *környezetvédelemmel*.

A műszaki védekezés megoldásainak tökéletesítése bármily fontos is, önmagában nem elegendő. A holland és német mérnökök tervezte radarhálózat például hiába jelezte előre időben a ciklon közeledtét a Bangla Desh-i hatóságoknak, a vészhír — megfelelő információs mechanizmus híján — a deltavidék lakosaihoz későn jutott el. Az amerikaiak a rádió, a tv útján idejében értesültek az „Ágnes” közeledtéről. De a többmilliárdos kárt csak az előzhette volna meg, ha a biztosítási feltételek más művelési ágak bevezetésére ösztönözték volna a ciklonok által máskor is sújtott vidékek farmereit. Olyan műszaki védőberendezések, amelyek megszokott méretű veszelmeket sikerrel hárítanak el, egyesesen súlyosbíthatják a rendkívüli méretű csapást. A töltések például, ha átbukik rajtuk a víz, lassítják az ár levonulását.

A tanulmány nem javall recepteket. Arra ösztönöz, hogy ne csak az új műszaki eszközök bevezetésének lehetőségeit, hanem az *elméletileg lehetséges alternatívák teljes sávját áttekintve* válasszuk meg a természeti és társadalmi adottságainknak leginkább megfelelő stratégiát.

Ehhez azzal kínál aligha túlbecsülhető módszertani tájékozódást, hogy — önmagukban is érdekes példák, esettanulmányok egész sorára utalva — a természeti katasztrófákra való egyéni és közösségi reagálások tipológiáit (mintegy a *fenomenológiájukat*) vizsgálja fel, és a *világtörténetét* tekinti át. *Distanciából* segíti látni helyzetünket, gyakorlatunkat, esélveinket.

Érintőleg sem részletezhetjük itt, hogyan osztályozzák a szerzők a tényleges

és lehetséges válaszokat a csapások paszszív elfogadásától a károk szervezett enyhítésén-megosztásán át a megelőzés műszaki, illetve városi és területi jellegű tervezési kísérleteiig, mint ahogy azt sem, hogy a reagálások milyen csoportosításait tartják jellemzőnek a törzsi, az agrár, az iparosodó, az ipari és a „posztindusztriális” társadalmakra: milyen kritikus csomópontokon keresztül vonják meg az eddig ismert stratégiák fejlődésvonalát.

A témával foglalkozó szakemberek bizonyára a mi országainkban sem késlekednek majd a könnyű gondos, kritikai értékelésével, az illetékes döntéshozók pedig mérlegelni fogják, hogy a belőle levonható gyakorlati tanulságok hogyan értelmezhetők a szocialista tervgazdálkodás körülményei között.

De a gondolatmenetből olyan következtetések is adódnak, amelyek magáról a *condition humaine*-ről alkotott képünket módosíthatják számottevően. Ezeket a következtetéseket *mindnyájunknak tovább kell gondolnunk*.

— A természeti katasztrófákban évtizedek óta a „bosszús egeknek ostorait” sejtették az emberek, s még egy olyan kortárs humanista is, mint Konrád György városlapítója, a kaotikus erők „ellenforradalmát” látja bennük a ráció ellen. A katasztrófákat előidéző természeti folyamatok tudományos feltárása, bármily fontos is a védelmi technikák tökéletesítésének megalapozásához, önmagában nem oldja fel a végzetes kiszolgáltatottság közérzetét. A fordulat — a mozgósító fordulat — attól várható, ha azt is megértjük, hogy az „elemi” csapások *társadalmi tények* is: némelyiküknek a keletkezésében is, lefolyásukban s következményeik kibontakozásában pedig mindegyikükben ott az emberi, a tőlünk-is-függő tényező. (A *betegségeket* is azóta látjuk valóban gyökeresen másképp, mint eleink, amióta a közegészségatan anatómiai magyarázatukat kiegészítve társadalmi meghatározottságukat is feltárta.)

— A környezetvédelem az elmúlt másfél évtized alatt az emberiség legfontosabb feladatai sorába nyomult. Mélyen a köztudatba vésődött — de közhelyé leegyszerűsítve: nem akarunk „szolgáiban függni” a természettől! Ha viszont kíméletlenül „le akarjuk gyógyzni”, önmagunk alatt vágjuk el a fát. „Partneri” viszonyt kell hát kialakítanunk vele. A környezetvédelem és a természeti katasztrófákkal szembeni védekezés szoros összefüggését felismerve drámaiban, dialektikusabban látjuk ezt a tézis—antitézis—szintézis sort. Egyszerre, egymásból következően igaz, hogy „a hal Jónásnak fáj, Jónás a halnak”. Ezt tudva kell úgy utaznunk a halban, a hallal,

hogy eljussunk Ninivébe, és Ninive megmeneküljön.

— Szakosított, vagyis rutinfeladatok megoldására létrehozott szervezetek meghatározásuknál fogva nem mérkőzhetnek meg előre nem láthatóan rendkívüli eseményekkel. A katasztrófákra való legkitűnőbb *szakmai* felkészülést is ki kell hogy egészítse az *egész társadalom* készenléte a velük szemben szükséges „általános mozgósításra”. Az elemi csapások „közegészségatan”-ának lényege éppúgy nélkülözhetetlen eleme az alpműveltségnek, mint az elsősegélynyújtáshoz szükséges minimális orvosi ismeretek és a „tudni hogyan”.

— A természeti katasztrófák növekvő kockázata új, súlyos teherpróba elé állítja a nemzetközi együttműködést, s egyben kiváltságos alkalom annak erősítésére. Az ENSZ 1972-ben Genfben külön hivatalt állított fel a segélyakciók összefogására (Office of Disaster Relief), de a megelőzés világméretű stratégiáinak kidolgozását éppúgy nem várhatjuk ettől a hivataltól, mint a Vöröskeresztől a leszerelés biztosítását. A tanulmány a tudományos és államközi együttműködés eddig kiaknázatlan lehetőségeinek egész sorát körvonalazza. (A kisebb országok különösen is érdekeltek például egy olyan nemzetközi pénzalap létrehozásában, amely a katasztrófákárok megtérítő nemzeti biztosítási rendszerek *viszontbiztosítója* volna. A károk ugyanis akkorák, bekövetkeztek időpontja pedig annyira bizonytalan, hogy egy valóban egyetemes — mindenkire és minden elemi csapás teljes kártételére vonatkozó — biztosítási rendszer költségeit magukban a legnagyobb s leggazdagabb országok sem tudnák könnyen előteremteni.) Végül soron azonban, ahogyan egy-egy országon belül: nemzetközi szinten is csak akkor lesz hatásos, rugalmas, hiteles az intézményes felkészülés, ha mennél szélesebb rétegeknek arra az emberi szolidaritására támaszkodik, amely nem ismer megkülönböztetést és határt.

— A katasztrófák óriási *integráló* erőket szabadítanak fel. Később mégis (jobb pillanatainkban — vagy újabb katasztrófák dőbbenünk csak rá, hogy milyen gyorsan) napirendre térünk a történetek fölött. Ha csak annyira *állandó* gondjává lenne a katasztrófák kockázata a közérdeklődésnek, mint a környezetvédelem: ezek az integráló erkölcsi erők egyenletesebben táplálnák, más közös gondok megoldását is elősegítve, az emberiség szellemi energiaháztartását. Ehhez azonban, bármennyire szükséges is, nem elég informáltabbaknak lennünk a természeti katasztrófák társadalmi meghatározottságáról. Ezt az alapvető felismerést filo-

zófiailag is fel kell dolgozni. S mert ha valamiben, hát a katasztrófákkal szemben kategorikus imperatívuszok egyesítenek minden ép lelkű embert, lehet a katasztrófák értelmezése termékeny téma — a különböző világnézetek közti párbeszédben is.

(White-ék könyvének egyik legnagyobb érdeme a közérthetősége; a könyv rövidített változata úgy szolgálhatna közös nevezőül a természeti katasztrófákról a különböző országokban folyó ismeretterjesztés összehangolásánál, ahogyan René Dubos és Barbara Ward negyven-egynéhány nyelvre lefordított *Only One Earth*-éről biztosra vehetjük: bármely ország polgára s bármely szakma művelője is a beszélgetőpartnerünk, ezt a könyvet olvasta, ha csak valamelyest is érdeklik a környezetvédelem kérdései.)

Másnap mit is tehattünk volna mást, romániai barátaink, mint hogy osztottunk a gyászotokban, bámultuk a helytállásokat — és szerettük volna nemcsak a szívünkre venni terhetek-gondotok, hanem a vállunkra is.

Ahogy talpra állottatok a rátok zuhant iszonyatban, önmagán meszszé túltaláló hozzájárulás a válaszhoz a roppant kérdésekre, amelyeket — lenyűgöző rendszerbe foglalva, de — végül is nyitva hagy az itt idézett tanulmány. A teljes választ, az emberiség és az emberség választát, éljük bárhol a világon, együtt kell keresnünk, érlelnünk, kimunkálnunk. Azoknak, akik térben is, lélekben is közel vagyunk egymáshoz, kivált-keppen is együtt.

Szesztay András

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

ÚJ UTAKON A „DocB“

A *Documenta Bartókiana* legutóbbi, ötödik kötetével új sorozatot indított az MTA Zenetudományi Intézetének keretében működő Bartók-Archívum. Nemcsak a szerkesztő személye új — az első négy kötetet gondozó D. Dille után Somfai László —, hanem legfőképpen a szerkesztés, amely az életrajzi dokumentumok közlése mellett az eddiginél nagyobb gondot fordít az alkotás kutatására, az írásos dokumentumok mellett a Bartók-mű hangzó dokumentumait is bevonja a kutatás körébe, és a napjainkban megjelenő Bartók-irodalmat is rendszeresen számba veszi — hogy csak a legfeltűnőbb újításokat emeljük ki.

A 224 lap terjedelmű (számos betét-, illetve műmellékletlapot is tartalmazó) „füzet“ főanyaga egy kritikai szövegközlés. Somfai tizennégy Bartók-írást tesz közzé, 1920—1921-ből, amikor Bartók gyakran írt aktuális zenei kérdésekről a legfontosabb külföldi szaklapokba. Egyesek most jelennek meg először a posztumusz Bartók-irodalomban (döbbenetes olvasmány például az itt első ízben újranyomott *Hungary in the Throes of Reaction* című összefoglalás a háború előtti és a háborús, a szocialista és a kommunista forradalmat, majd pedig az ellenforradalmat megélt Magyarország zenei életéről!). De az ismert szövegek is új oldalukról mutatkoznak meg Somfai jegyzeteivel, illetve az itt első ízben közölt kéziratok fogalmazványok tükrében, amely utóbbiak olykor lényegesen különböznek a megjelent szövegtől (leginkább A „ma“ zenéje esetében). Somfai példamutató módszerességgel választja külön a szöveg típusokat (magyar fogalmazvány, német fogalmazvány, magyar fogalmazvány Bartók saját német fordításában, Bartók német tisztázata stb.), s egyáltalán: közlésének tudományosságával új minőséget, új igényeket honosít meg a Bartók-szövegek közreadásának gyakorlatában. Felmérhetetlen értékű, az egyetemes zenetudomány viszonylatában is alighanem pártját ritkító tett volna részéről, ha megteremtén, ezen a tudományos szinten, a Bartók-írások valamennyi változatot felölelő, teljes kritikai kiadását!

Lampert Vera a Bartók-hagyatékban fennmaradt kortársi zeneművek jegyzékét közli. A kortársi szót természetesen nem értékítéletet involváló stilisztikai, hanem időrendi értelemben használja, így 569 tételt felsorakoztató jegyzékét meglehetősen felduzzasztják a XIX. századot idéző címek (Glazunov!). Mindazonáltal: a jegyzék olvasmányos (!), és nem kevésbé jellemző Bartókra! Az avatlatlant ugyancsak meg-

lepi, hogy milyen kevés címmel szerepel itt a század sok nagy személyisége (teljeséggel hiányzik Berg vagy Honegger alkotása, alig néhány mű képviseli Webernt vagy Szkrjabinnt), ám annál több a kevésbé ismert vagy éppenséggel ismeretlen, Bartókhoz bizalommal forduló török, ukrán, délszláv, amerikai stb. zeneszerzőtől kapott kotta. Kijegyeztük, hogy milyen román zenét őrzött meg Bartók. Íme: Sabin V. Dragoi öt füzetnyi zongorazenéjét és dalait, Enescutól a *II. hegedű-zongoraszonátát*, a zongora-oeuvre-ből az op. 5-öt és az op. 10-et, Stan Golestantól egy füzetnyi népdalfeldolgozást, Francisc Hubictól egy vegyeskarra feldolgozott liturgiát, Kiriactól az *Ingerul a strigat* mellett dalokat és sok népdalfeldolgozást, Filip Lazár két kamara- és két zongoraművét (különösen meleg ajánló szavakkal), Ioan R. Nicola népdalfeldolgozásait és egy Nottara-zongoraművet.

Sokkal szűkebb Demény János közleményének a köre. A Bartók-életrajzkiadás úttörője ez alkalommal a zongoraművész Bartók repertoárján szereplő kortársi zenét foglalta jegyzékbe: Bloch, Casella, Debussy, Dohnányi, Kodály Emma és Zoltán, Milhaud, Ravel, Reger, Roussel, Schoenberg, Stravinsky, Szendy, Szymanowski, Weiner idevágó műveit és azok valamennyi Bartók-előadását (dátumok szerint is, az esetleges közreműködők megnevezésével). A felsoroltak közül egyesek alkotásával a zongorista Bartók csak alkalmilag találkozott; több művet többször csak Debussytól, Kodálytól, Raveltól és Stravinskytól játszott. Hazai vonatkozást a közlemény helységnevsora tartalmaz, amelyből kiderül, hogy hány városunkban volt Bartók a kortársi zene szálláscsinálója: Aradon, Brassóban, Bukarestben, Kolozsvárott, Máramarosszigeten, Nagyváradon, Sepsiszentgyörgyön, Szatmáron és Temesvárott.

Lampert második közleménye Bartók alkotói műhelyébe nyújt tanulságos betekintést. A *II. vonósnyegyes* harmadik tételének Kodály Zoltánné hagyatékában fennmaradt vázlatát dolgozza fel példás tudományossággal. A szakma szűkebb körén kívül is érdeklődésre tarthat számot néhány általánosabb alkotáslelektani következtetése, például az, hogy Bartók már a felvázolás kezdetén tökéletesen tisztában volt a forma egészével, a terjedelemmel s az azon belüli arányokkal, vagy hogy a leírást nem folyamatosan végezte, hanem — például ez esetben — a 141 ütemnyi tétel 47. üteménél kezdte el, s csak később írta le a kezdetet.

Somfai következő tanulmánya Bartók előadói szerialitását boncolgatja az *Este a székelyeknél* alapján. A (magyarul már 1973-ban megjelent s nagy feltűnést keltett) írás a közismert mű két, Bartók gondozta kiadását és két, Bartók játszott lemezfelvételt veti össze, utóbbiakat olyan aprólékos lejegyzések alapján, amelyekhez fogható nem ismerünk. Ohatatlanul Bartók példája jut eszünkbe: ahogy ő hallgatta újra számtalanszor a felvett népdalt, hogy az emberi fül által kihallható legapróbb díszítéseket is az elérhető legpontosabban rögzítse, nem csekélyebb tudományos szenvedéllyel hallgatta és rögzítette Somfai Bartók rubatójának végtelenül finom árnyalatait. Bartók megoldásainak magyarázatában Somfainak sikerül különválasztania a tipikust, a szokásost és a kivételest. Közleményét bölcs figyelmeztetéssel zárja: nem azért írta le ilyen aprólékosan Bartók rubatóját, hogy a zongoristák ebből tanulják meg a bartókos előadást!

A kötet utolsó szerzője, Breuer János három Bartók-könyvről közöl recenziót: Ujfalussy monográfiájának angol és orosz kiadásáról (1971), Benjamin Suchoff *Mikrokozmosz-kalauzáról* (1971) és Benkó András *Bartók Béla romániai hangversenyei* című kötetéről (1970). A három terjedelmes, sokszempontú recenzió közül az utóbbi a legrövidebb — de a legegységesebben pozitív is. Breuer, aki Ujfalussy professzor könyvében tárgyi hibákat talál, Suchoffot pedig bibliográfiájának hiányai és felesleges tételei miatt súlyosan elmarasztalja, a kolozsvári zenetörténész teljesítményét csak méltatni, dicsérni tudja.

A kötet anyaga mintegy öt évvel ezelőtt állott össze, azóta vár megjelenésre. A szerkesztői előszó jelzi, hogy a késleltető akadályok elhárultak, és ezután a *Documenta Bartókiana* rendszeres megjelenésére számíthatunk. Szeretnők, hogy az e számban megmutatkozott új erényeinek az irányába fejlődjék tovább. Ami nem lesz könnyű — tekintettel a most, az új sorozat beindításakor állított mérce magas szintjére. (*Documenta Bartókiana. Heft 5. Neue Folge. Herausgegeben von László Somfai. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1977.*)

L. F.

LATINOVITS ZOLTÁN

Ha semmit nem tudnánk róla, ebből a füzetből, amely *A színműs arc* sorozat 2. kiadványaként jelent meg (Ablonczy László szerkesztésében), lehetetlen volna nem kiérezni emberi és művészi nagyságát. „Megsiratni való, hogy mint a

többi veszélyes sorsú zsenit, őt sem tudtuk megtartani" — írja Illyés Gyula. Kondor Béla, Latinovits, Nagy László, ez a három név, nagyjából egy nemzedékből, az utóbbi két évtized magyar művészetéből így, de nemcsak így kerül egymás mellé tudatunkban, személyes emlékeinkben vagy a műélvezői gyakorlatban.

Terjedelméhez képest rendkívül koncentrált, szöveg- és képi információkban gazdag ez a vallomásgyűjtemény; Illyés, Nagy László, Apáti Miklós verse, Sütő András, Páskándi, Pintér Lajos, Czine Mihály, Alexa Károly prózában írt emlékezése mellett a legizgalmasabbak a pályatársak, színészek (Darvas Iván, Dayka Margit), operatőr (Illés György), filmrendezők (Kovács András, Fábri Zoltán, Huszárik Zoltán) Latinovits-idézései. Darvas Iván szerint „korunkban Latinovits volt ama pokolbéli dudás, ő volt a Hamelni patkányfogó, akinek varázsfuvolájára egyaránt hallgattak állatok és gyerekek, ő volt a varázsló, aki helyettünk is vállalta és teljesítette a sötét szerződést az alvilágiakkal, a démonnal. Csakugyan ő volt Dr. Faustus személyesen.” Fábri Zoltán (az *Isten hozta, őrnagy úr!* — vagyis a *Tótek* filmváltozata —, a *141 perc a Befejezetlen mondatból* és az *ötödik pecsét* rendezője) a Latinovitsról terjesztett híreszteléseket cáfolja: „Róla az emberek életében még több rosszat elmondtak, mint másról, valószínűleg azért, mert jelentékenyebb volt náluk. Sokan összeférhetetlennek tartották, hisztérikusnak, közönségre nem valónak. Nem igaz. Minden tette, minden kötözködése, minden indulata, minden sistergő dühe — bármikor, bármilyen körülmények között — mindig a közönség ügyében s mindig a jobbitás érdekében lobbant. Gyűlölte a középszerűt, a langyost, az elzsisrosodott agyú tunyaságot, a rosszabba-belenyugvást.” Lényegileg-közösségi szellemét, művészi alázatát, munkacentrikusságát emeli ki Kovács András (a *Hideg napokban*, a *Falakban* és a *Magyar ugaronban* dolgoztak együtt): „Renggeteg segített nekem nem feltétlen a szöveg — vagy beállítások változtatásával. Az ő jelenléte teljes jelenlét volt. (Az a tapasztalatom — ami mindig kiborít —, hogy a színészek öt óra körül már az órájukat lesik.) Ő fantasztikusan a szerepre koncentrált, megszűnt számára a külvilág. Passzív befogadó volt, ettől maximálisan formálható. A munkában való aktív részvétele sok ötletet hozott, remek, csak tőle kapható arcintorokat, mozdulatokat. S mindez kontroll volt számomra, hogy valóban együtt dolgozunk. Ami engem izgat a világból, az a cselekvő ember, aki próbál változtatni. Ő is ilyen alkat, ezért tudtuk megérteni egymást. Erős volt benne a jobbitó szándék, ami a színészi foglalkozásnál igencsak jellempróbáló tulajdonság.”

Végül idézzük magát Latinovitsot, egy levélrészletet 1966-ból (a címzett Jancsó Miklós):

„Embernek kell maradni.

Ezért a művésznek erősnek, boldognak kell maradnia, a kietlen és kies számok világában. Életet kell teremtenie, az élető tűzet kell élesztenie, a remény gyógyító fényét sugározni az ember felszabadulásának és meggyalázásának heroikus és korcs korszakában. Fel kell mutatnia a szolidaritás, a barátság és a boldogság megvalósítható erejét és eredményét.

Ez pedig sugárzás és hit kérdése, ami csak az emberi húrendszer mindhárom pólusán játszva fejezhető ki.

Tehát én, mint színész-alkalmazott vagy alkalmazott színész, a magam természetességét akarom élni a filmekben is. Azt az életet, mely a munkában, szerelemben, eszméletben, nyárban, őszben a természet állandó dialektikus lüketését, a születés-elhalás örök-hullámmozgását követi. Alkalmasak csak akkor lehetünk egy intellektus dialektikus ellentmondásainak igazolására mi színészek, ha az ember természetesszülte ősz-szenvedélyével: az ezer felé figyelő, az ezer ösztönű gyerek frissességét, csodálkozó-töprengő, boldogságot akaró, életet őrző gyerek játékát konzerváljuk szakmánkban. Mert ugyanazt az életet éli váltakozó viszonylatokban — hivatásának, munkájának, »boldogulási együttathójának«, »beilleszkedési faktorának« megfelelően az állampolgár: a mi életünk embere.

Szenvedély, szenvedély, szenvedély.

Zene, zene, zene.

Nem tudok elvontan létezni. Nem lehetek nonfiguratív sakkfigura. Tudom a boldogságot és tudom annak csekély részét: a boldogtalan törtséget magamban. Ez a dolgom...“

A színpad halhatatlanjáról kevesebbet tudom meg e kiadványból, mint a filmszínészről és emberről, a szövegért azonban némileg kárpótolnak a kitűnő (színházi) fotók, különösen a Latinovits—Ruttkai kettősről készültek. De érdekes Márkos Béla írása is a debreceni évekről, amikor a színész úgy érezte, közösségen él. (*MOKÉP. Budapest, 1977.*)

K. L.

PILINSZKY JÁNOS: BESZÉLGETÉSEK SHERYL SUTTONNAL

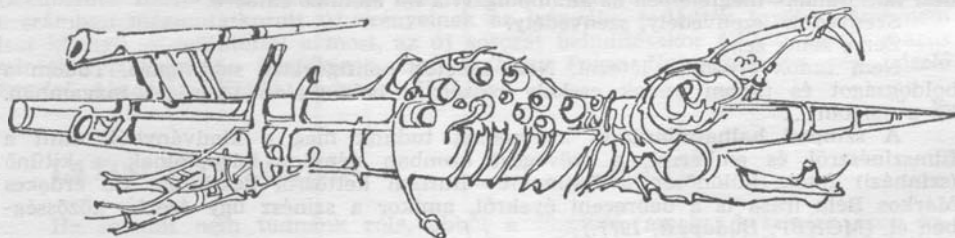
„... a költészetnek, ha csakugyan költészet, igazi közege a jövátelhetetlen.“ Ezt Sheryl Sutton mondja, de Pilinszkyt fejezi ki. Ritka és szükséges szerepcserre: költő tolmácsolja a színésznő világüzenetét. Robert Wilson *A süket pillantása* párizsi előadásában Sheryl Sutton súlyos, sötét, gyönyörű hallgatásával: főszereplő. Ő a Csend. És mit ábrázol a csend? Feszültséget? Haladékokat? Az időt? „Wilson megtalálta azt, amit a lábbetegnek látnak, és a depressziósok is el tudnak viselni“... „A darab mozdulatlanul áll a múlt, pontosabban a minőség tenyerében.“ Ez a „jelenlévesztés“ (Sutton), „mintha mondatainkból eltűnt volna az állítmány“ (Pilinszky), megvalósítja azt, *ami nem történik meg*. „A világból így vált mintha... Hol vagyunk már a hiánytól!“ Valóban. A semmi kérdés volt, választ várt, meg is kapta. Ez volt a kétségbeesés, „Beckett világvégi madzaghúzása“. Aztán a kétségbeesés is a jelenlétüket veszített tárgyak leltárába került, s ott is marad, amíg nem jön valaki, aki ráér rendszerezni a kétségeket, amelyek minduntalan összekeverednek a bizonyosságokkal az újszülöttektől és túlélőktől benépesített világban.

„[...] A háború után szinte évről évre tanúi lehettünk egy már-már biológiai találynak beillő jelenségnek. A fiatalság tömegében vált tehetségessé vagy legalábbis fogékonnyá és érzékennyé, különccé és hallgattaggá. Mi történt? — vetődött föl valamennyiünkben. Magánhasználatra még elméletet is fabrikáltam a szokatlan tünemény magyarázatára. Azelőtt — gondoltam — csak a tehetséges egyes embernek volt ereje a konvencióktól időről időre megkövesedett világot először lerombolnia, majd eredendő frissességében újra fölépítenie magában. Most másról van szó. A világ ma a fiatalság, méghozzá az egész fiatalság szeme láttára omlott le, mint Babel tornya vagy Jerikó falai. Velük kapcsolatban épp ezért az embernek nem annyira a zseniális egyén, mint inkább a zseniális szituáció jut eszébe, amibe mindannyian belekényszerülünk, gyengék és erősek, tehetségesek és tehetségtelenek egyaránt. Mi lesz velük, mi lesz belőlük? Futja majd erejükből fölrakni a világot, amit nem ők romboltak le? Vagy az lesz sorsuk, ami régen a féltehetségeké, a derékba tört lángelméé volt, akiknek erejéből csak a munka felére futotta.“

„Ezekről a fiúkról és lányokról csak ti hiszitek, hogy nem tudják, mit csinálnak. Pedig ti vagytok, akik nem ismeritek a zaj és az anyag elviselhetetlen nyomását. Az a szeplős fiatalember, aki a tizedik emeleten ül és reggeltől estig sose látott bábszínházat ragasztgat, miközben legfőljebb bekap valamit, vagy az orrát fújja ki, nemcsak az anyagról és a zajról, de a csöndről és a munkapadról is legalább annyit tud, mint a legszófukarabb középkori paraszt a földről meg a hetivásárról.“

„A bűnözők az, hogy ti az ilyenfajta »mesterfiúkra« mindig csak ezért vagy azért figyeltek föl, pláne, ha a világ más tájáról jönnek. A mi bűnünk viszont, hogy föl se figyelünk rájuk. Tőlünk örökre vidéken vagy az emeleten maradhatnak. Hát ezért kéne a csönd, mint a tavaszi zápor.“ (Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest, 1977.)

Sz. J.

Simon Sándor rajza

A regény sorsa

200. és alighanem legtartalmasabb számát a SECOLUL 20 szintézisigénnyel a regénynek szenteli. Ahogy maguk a regényírók és ahogy a műfaj századunkbeli teoretikusai látják (közülük a rangos válogatás érthetetlen módon éppen Lukács Györgyöt ignorálja!) — a regény napjainkban a nélkülözhetetlenség és a válság kettős jegyében áll. „A társadalom gyökeres átalakulása nem semmisíti meg az uralkodó műfajt” — állítja Malraux 1977-ben megjelent posztumusz kötetének itt szereplő részletében; a regényt a *Hódítók* szerzője egyébként is a műfajnál sokkal tágabb fogalomnak tekinti. A regényforma alakulását onnan, ahol az író a megszállottságig bensőséges kapcsolatban éli át hőseit, addig követi, amikor bekövetkezik a képzelet önvizsgálata, és a szerző előlép mint regényalak. Innen kell, vagyis az élmény első, „nem szelektív” szakaszától tovább lépni — figyelmeztet Virginia Woolf — ahhoz, hogy az író emberi kiszolgáltatottságát az életnek a maradandóság képeire alakíthassa. A regény természetét vizsgáló Thomas Mann-írárok közül az antológiának beillő folyóiratszám válogatói *A varázshegyről* a princetoni egyetemen 1939-ben tartott előadása elméleti részeit emelték ki. Mann az epikai művészetet apollóninak nevezi, a regényt magát meg „korunk műfajának”: „Az objektivitás íróniát jelent, és az epika szelleme ironikus szellem.” Csaknem húsz évvel később Heimito von Doderer már „a regény válságáról” mint „valóságunk válságáról” beszélhet, joggal. Számára „a záporozó asszociációk James Joyce-nál, Musil törékeny, az esszétől fuldokló narrációja s végül az unalom kolosszális prousti dinamikája” még a XIX. századi regényforma végső következményei. Doderer a helyzetváltást mint egy olyan folyamat kísérőjelenségét érzékeli, amelynek során mindinkább problematikussá válik a külső valóság tényeinek azonossága a belső valósággal: „A totalitárius államforma és létközege új valósággá áll össze, egy pusztán külsődleges, lefokozott valósággá, amely azelőtt is létezett, de szétszórt módon.” Saul Bellow-val egyetértésben Doderer sem tartja szükségesnek vagy akár lehetségesnek azt folytatni, amit már az elődök elvégeztek. „Mekkora terhet rakott vállunkra Goethe!” — kiált fel Doderer; Bellow pedig abban látja a mai kritika feladatát, hogy felszabadítsa az írói képzeletet az irodalomtörténeti párhuzamok nyomasztó súlya alól.

A külső világ visszahódítása lenne a mai regény feladata? Camus igennel felel erre a kérdésre; a regény lényege az ő felfogásában az az állandó korrekció, amellyel a regényíró saját tapasztalatanyagát ellenőrzi. A *pestis* írója az amerikai regényt az analitikus hozzáállás, a lélektani motiváció hiányában marasztalja el, s az ebből eredő, nivelláló egység álrealizmusát kifogásolja. *Audiatur et altera pars*: Bellow a francia regény fogalmiságát, túlhajtott filozófikumát helyteleníti; Faulkner viszont — egy 1959-es interjúban — Flaubert, Balzac, Bergson (!), de legfőképpen Proust hatását érzi döntőnek életművére...

Hermann Broch úgy teszi fel a kérdést — „miben különbözik a regény világképe minden más világtól, mi az értékrendje, melynek keretében meglegheheti létjogosultságát és célját?” —, mintha az, amit ő 1933-ban „a megismerés mohóságának” nevez, ugyanazt jelenthetné, amit egy emberöltővel korábban Adorno számot vet az eltűnt idő következményeivel. Thomas Mann objektiv-ironikus regényeszményéről szólva magának az objektivitásnak a válságát emlegeti. Figyelmeztet arra a kisajátításra, melynek során „mindent, ami konkrét, pozitív monopolizált az információ és a tudomány”, arra kényszerítve a regényt, hogy letérjen eddigi útjáról: „Az egyének közötti viszonyok objektiválását, melynek szerepe hovatovább abban merül ki, hogy gördülékennyé olajozza a gépezetet, az egyetemes elidegenedést és önidegenítést nevének kell nevezni, s a regény hivatottabb erre sok más művészi formánál.” Tetten érve a regényszemlélet fordulópontját, Adorno megállapítja, hogy Proustnál az esztétikai távolságtartás manni programja a cselekményelemek és a kommentár közötti különbség megszüntetésében valósul meg, Kafka éppen ellenkezőleg: a távolságot számolja fel, „sokkolással rombolja le az olvasó szemlélődő biztonságát az olvasottakkal szemben”.

Több mint fél évszázaddal ezelőtt Lukács György felállította azt a hipotézist, hogy Dosztojevszkij regényeit egy jövődöbéli eposz építőköveinek lehetne tekinteni éppen abban, amiben eltérnek a klasszikus eposzformától. Adorno korunknak azokat a reprezentatív regényeket, amelyekben az elszabadult szubjektivitás a nehezkes erejével csapott át önmaga ellentétébe — negatív eposzoknak tekinti.

Sz. J.

VÁLASZÚT ELŐTT AZ EMBERISÉG (Contemporanul, 1978. 6.)

Pártdokumentumok, különböző tanulmányok sokat vitatott témaja a harmadik világban végbemenő változások és kihatásai a nemzetközi kapcsolatok szerkezetére. Figyelemreméltó munka ebben a problémakörben *A nemzetközi kapcsolatok átszerveződése* vagy más címen *A Római Klubhoz intézett harmadik jelentés*; ebből közölt tájékoztató szemelvényeket a *Contemporanul*.

A dr. Aurelio Peccei, valamint Jan Tinbergen Nobel-díjas közgazdász nevével fémjelzett dolgozat 21 különböző filozófiai és politikai tájékoztató szakember kutatómunkájának, nemzetközi tapasztalatcseréjének, vitaüléseinek öszszegezése.

A jelenkori nemzetközi társadalmi rendszer struktúrájában észlelhető egyensúlybomlás — állapítják meg a szerzők — olyan kritikus pillanathoz érkezett, amely már magának a rendszernek a létét veszélyezteti.

A világ ösztermeléséből származó anyagi javaknak, a tudomány és technika vívmányainak, valamint a kultúra termékeinek egyenlőtlen elosztása többféle szempontból is két részre osztja az emberiséget: szegények és gazdagok világára. Míg az egyikben az írástudatlanság változatlanul súlyos probléma, addig a másik az audiovizuális eszközök, elektronikus számítógépek tárházában dúskál, lézersugaras agy- és szemoperációkat végez. Az egyik életformának az elvárosiasodása, az ipar és a mértéketlen fogyasztás, a másiknak a falusi környezet, a mezőgazdaság és a pusztálfenntartásért vívott harc a jellemzője. A fogyasztói társadalom az erőforrások megőrzésére és a jelenlegi status quo fenntartására törekszik; a harmadik világ számára azonban nem az anyagi erőforrások kiapadása jelenti a fő problémát, hanem azok kitermelése és ésszerű szétosztása. Míg a gazdagok világa dollármilliókat költ a szennyezés megakadályozására, a másik részt kegyetlenül tizedeli a legfőbb szennyező tényező: a szegénység.

Napjainkban a Föld lakosságának csaknem kétharmada napi 30 centnél kevesebbet költöhet megélhetésére. Egy-

milliárd az analfabéták száma, noha birtokában vagyunk a kultúrát terjesztő legmodernebb eszközöknek és technológiának. A harmadik világ gyermekeinek körülbelül 70%-a éhezik, pedig biztosítani lehetne számukra a szükséges kalóriát. Az egy főre jutó energiafogyasztás hússzor nagyobb a fejlett kapitalista államokban, mint a harmadik világ országában.

Kiemelendő a szerzők — mondhatni — dialektikus szemléletmódja mind a történelmi háttér oksági kapcsolatainak feltárásában, mind az időszerű problémák megoldási lehetőségeinek felvázolásában. A két világ fejlődését lényegében egy és ugyanazon folyamat két ellentétes előjelű tényezője gátolja. A szerzők szerint az áthidalás nem egyszerűsíthető le könyöradományokra, szemfényvesztő gazdasági reformokra. A megoldást nem az egyik vagy a másik világban, hanem a kettő minőségileg alapvetően új együttműködésében kell keresni.

A két, egymással szembenálló világ közeledésének szükségességére utal néhány olyan esemény is, mely napjaink politikai színterét jelentősen befolyásolja. Az egyik nagyhatalom például — akarata ellenére — kénytelen volt visszavonulni arról a területről, ahol egy igen népszerűtlen rendszert támogatott. Hangsúlyozott jelentősége van annak is, hogy óriási hadigépezete képtelen volt teljes erejét latba vetni. Nem közömbös az sem, hogy a harmadik világ olyan gazdasági és politikai lépéseket tesz — mint például az OPEC akciói —, melyek távlatilag is intő figyelemztetést jelentenek a fogyasztói társadalom számára. Mindezekhez még olyan tényezők járulnak, mint az elidegenedés, a növekvő frusztrációk, az alapvető értékrendszerek felbomlása, az ember mindennapi környezetének fokozódó szennyeződése: egy túlhaladott rendszer önpusztító folyamatának megnyilvánulási.

A következtetés egyszerű: bármilyen erős legyen, bármilyen kiapadhatatlannak tűnő tartalékokkal rendelkezzen is valamely rendszer, állam vagy ország, elszigetelődése, „egoizmusa” eleve önmegsemmisítésre kárthatja.

A különböző kormányok ma már elismerik a Föld lakosságának 40%-át kivető és a gazdasági fellendülésből kizárt

rész anyagi támogatásának szükségességét. E fokozott ütemben „összeszűgöregő” Földön történelmi szükségesség, hogy az új szemlélet ne rekedjen meg a nemzeti határok mögött. A különböző nemzetközi fórumokon egyre gyakrabban emelkednek szölsára a harmadik világ küldöttei, hogy politikai és gazdasági egyenjogúságot követeljenek.

A javak egyenlőtlen megoszlása történelmileg nem új jelenség; mindig voltak szegények és gazdagok. A viszonylag új abban rejlik, hogy ez a dichotomizálás a múltban mindig csak egy adott társadalmon belül jelentkezett, ma viszont a társadalmak, országok, sőt földrajzi övezetek közötti különbségekben jut kifejezésre. A látványos technológiai fejlődés annyira szembeötlővé tette a különbségeket, hogy a harmadik világ országainak követelése, politikai és gazdasági kezdeményezései egyre nagyobb súllyal nehezeden a jelenkor elavult intézményeire.

Nem vitás — hangzik a végkövetkeztetés —, hogy az emberiség létfontosságú döntésre kényszerül. Jövöje — esetleg jövötlenése — a feszültségek megoldására irányuló törekvéseinek, józan ítélőképességének függvénye.

AZ IDEGEN SZAVAK HASZNÁLATÁRÖL (Magyar Tudomány, 1977. 12.)

A nyelvben „a szükségesnél és kívánatosnál nagyobb mértékben jelentkező idegen szavak” vitája mind a mai napig tart: különféle szakterületek művelői, orvosok, írók hallatták szavukat e közérdekű tárggyal kapcsolatban. (Az akadémiai előterjesztés megjelent a *Magyar Tudomány és a Magyar Nyelvör* 1977. 2. számában. Ismertetése: *Korunk*, 1977. 9: 798.)

Karcsay Sándor vitacikkében a fordításokban előforduló idegen szavakról ír. Az irodalmi és a szakfordítás megkülönböztető ismérve — állítja — nem a szöveg esztétikai szépségében rejlik, hanem a fordítás társadalmi felhasználásában, rendeltetésében. Az irodalmi fordításnál az esztétikum: a nyelvi jóhangzás, szépség, a szakfordításnál a világosság, szabotosság, szakmai helyesség, a hiranagy — információ — pontos közvetítése a döntő. E kettő között helyezkedik el a tömegtájékoztató eszközök — médiumok — területén szükséges nyelvi közvetítő munka, valamint a tudományos-fantasztikus és népszerűsítő művek fordítása. Itt mindkét kategória követelményeinek eleget kell tenni, ezért ez a legnehezebb fordítási feladat.

Szépirodalmi szöveg fordításában sem-

miképp sem hemzsegethetnek az idegen szavak, használatukat azonban nemegyszer a mű hangulata, mondanivalója, szereplőinek jellemzése indokolja. Megtörténik, hogy magyartáskor bizonyos szavak jelentésárnyalata elvész (pl. más a kurázi, és megint más a bátorság). Mindez érvényes a közéletben, publicisztikában, az ismeretterjesztésben is, de itt — tekintettel a tömegtájékoztató eszközök nagy befolyására, nyelvvalakító szerepére — a mércét szigorúan kell alkalmazni. Kifejezetten szakmai jellegű szavak esetében a fordító használja az *elfogadott* magyar kifejezést, ennek hiányában magyarázza meg, írja körül a fogalmat: lehetőségei ebben szabadabbak, mint a szakfordítónak.

A szakfordítás legfőbb nyelvi követelménye az ismeretek félreérthetetlen átadása. A fordítónak arra kell törekednie, hogy minél kisebb hírvességgel dolgozzék: a maximális megértést biztosítsa. Azonos szakmai ismeretekkel rendelkezők körében, ún. kommunikációs közösségben, valamint tájékoztató jellegű, azaz munkafordításokban — ahol az információ hiánytalan átadása a fő cél — nyugodtan használhatók az illető szakmában közismert idegen szavak. Más a helyzet a szélesebb körű nyilvánosságna szánt fordításoknál: itt a nyelvzet igényei megnövekednek, ezért a megfelelő magyar szavak és kifejezések használatára kell törekedni: „Minél szélesebb a címzettek várható köre, annál kevesebb idegen szó maradhat a szövegben.” A szakfordításra is érvényes az az általános szabály, hogy a fordítás rendeltetése és felhasználási köre a mérvadó. A fordító szerepe az idegen szavak kérdésében — vallja a cikkírő — nem olyan egyszerű, ahogy az előterjesztés látja, az viszont vitathatatlan, hogy a fordítót felelősség terheli anyanyelvünk ápolásában, neki is részt kell vennie a *főlöselegesen* is *szükségtelenül* használt idegen szavak elleni küzdelemben, a nyelv-művelés munkájában.

N. Sándor László *Szerkesztői megalkuvások* című hozzászólásában a sajtó nyelvének tisztaságát őrző szerkesztő gondjairól ír. Normarendszerre, kiskátéra volna szükség ahhoz, hogy el lehessen dönteni: mikor szükséges valamely idegen szó, s hol van az a határ, ameddig használatában elmehetünk, mikor fölöseleges, esetleg káros a szerkesztői beavatkozás. Kérdésesnek tartja bizonyos arany szabályok kimunkálásának lehetőségét, hiszen az idegen szavak használatát meghatározza a szöveg tartalma, a stílusösszefüggés és a közlemény megjelenésének helye.

A nyelvészek szövetségésévé szegödött szerkesztő az idegen szavak elburjánzása

elleni küzdelemben mikor használja, és mikor, milyen helyzetben teszi félre azt a bizonyos „gyomlálóollót”? Mikor, miért kényszerül megalkuvásra? Megköti a szerkesztő kezét az, ha pl. a kutató, interjúalany ragaszkodik szövegéhez. A szerkesztő ilyenkor lemond arról, hogy a *kompromisszumot* megalkuvásra, a *komputert* számítógépre, a *fantáziát* képzelőre, a *grammatikát* nyelvtanra, a *bilingvist* kétnyelvűre magyarítsa. Ha ezek a kifejezések a szövegben elszórtan fordulnak elő, még van mentség: szövegösszefüggésükben megérthetők, csak a szépérzékét bántják. „Vannak esetek azonban — állítja a szerző —, amikor nem szerkesztői türelemre és megértésre van szükség, hanem ellenkezőleg: az olvasó érdekében jó szándékú, de góromba beavatkozásra. Az olvasó érdekében pedig akkor avatkozunk közbe, ha olvashatóvá tesszük a cikket, ha megszabadítjuk azoktól a koloncoktól, amelyek lehúzzák az érdeklődő ember agyát, s visszariasztják az olvasástól, lehetlenné teszik a megértést.”

A cikkíró három esetben tartja kötelezőnek a szerkesztői beavatkozást: az idegen szavak zsúfolódása esetén; ha saját közegükben kirínak; ha igényes publicisztikában bántó tudálékosságok fordulnak elő (pl.: „... a kérdés még hosszú ideig eldöntetlen maradt: le lehet-e fordítani a német *filozófiai* indíttatású *szociológiát* és az amerikai *ökonómiai ideológiai empirikus pragmatizmust*.”).

A hibás szövegek megjelenésének — véli a cikkíró — nem elnézés vagy alkalmi megalkuvás az oka, hanem egy ki nem mondott szerkesztői elv: fontosabb a szerző megtartása, mint az olvasó kielégítése. De vajon így van-e, és maradhat-e így?

AZOK AZ IFJÚ SZÍVEK... (Bölcsész, 1977. december)

A szegedi József Attila Tudományegyetem bölcsészhallgatóinak a lapja, pontosabban az Ady-centenáriumra megjelentetett szám egy Mészöly Miklós-idezetet választ mottóul: „Az ÉLET elemzésének csak az adhat értelmet, ha az elemzés újra rátalál az életre.” S a között tanulmánykísérletekből valóban azok érdemlik figyelmünket, amelyek „egy, a mai mindennapokban is mértékül állítható szociális gondolkodót” próbálnak testközelbe hozni. Az évfordulós közlemények áradata után is érdemes visszatérni e szellemében fiatal, a tapasztalatok megfogalmazásában azonban helyenként meglepően érett vállalkozásra.

Zalán Tibor (*Babonák ürügyén*)

mondja ki a legáltalánosabb érvénnyel: „A modern irodalom megértésére vágyik. S a megértés sohasem evidenciák felmutatása, sokkal inkább a szépségszisz gyakorlata útján jön létre. A hitetlenkedés, a számonkérés mindig érdeklődést, de többet, megérteni vágyó szeretetet jelent. Az ellenőrzés nélküli elfogadás, a konvenciók éljenzése — a konvenciókkal éljenzés — alibi, ily módon nem vállalás, hanem védekezés, esetlegesen pozícióvédés.” Ami nyilván idegen Ady szellemétől. Ezért bírálja olyan hevesen — és meggyőzően — Nagy Péter (*Adytanítás a szakközépiskolában*) a szakközépiskolák tankönyvének Ady-fejezetét, amely nem a megismertetés és megszerettetés eszköze, hanem a konvencionális tárháza. Pedig: „Nem szabad elfelejteni, hogy Ady költő volt és nem konzolidált érzések megtestesítője.”

Többek között a „magyar Ugar” fogalom — illetve a vers! — magyarozatával példázza lényegi mondanivalóját az ifjú szerző: „Hol marad így az esztétikai-irodalmi érzék kialakítása, ha mindent — vagy inkább csak ami a koncepcióba beleillik — egyszerűsítve lefordítunk, és a szájába rágunk a tanulónak? Mindez a későbbi *„Jelképei”* című fejezetre is vonatkozik. A költői kép felépítésének módját, a szimbólum lényegét, a több-féleképpen való értelmezés lehetőségét, a különböző értelmezések egyidőben való érvényességét és a köztük lévő feszültségben megjelenő esztétikumot nem tudjuk így megragadni. Letagadjuk Ady költészetének vizionárius jellegét, beleneveljük a gyerekebe, hogy mindig valamilyen egyértelmű megfelelést keressen, és értelmetlen zagyvasággként sarokba vágjon egy modern költőt, ha esetleg a kezébe kerül.”

Csapody Miklós tanulmánya (*Ady hídjai*) az oly sokat idézett politikus Adyról, közvetlenül Ady és Goga „sokától kommentált, állandó utalás és hivatkozás tárgyát képező emberi-költői viszony”-áról szól, figyelemreméltó tárgyi tudással és elmélyültséggel, erkölcsi felelősséggel. Két kelet-európai történelmi magatartás példáját és modelljét vizsgálja, annak tudatában, hogy „Ady Endre műve a dunatíji szomszédnépeknek oda-vissza irányú közlekedésre vert hídjai közt tán a legbiztosabb pillérü. Sűrűn járva rajta, nem rágalmazást, mítoszteremtést, hanem a testvér indulatát, a közösség ama összekötő szálainak valódi erősítését diktálja a közlekedőnek Ady felelőssége. A megismerés és a megértés internacionalizmusát tanulták az egykori friss fiatalok, a Sarló és az Erdélyi Fiatalok nemzedéke.” Miután sorra veszi az Ady—Goga kapcsolat tényeit, el egészen az Ady halála utáni időkhöz,

románok és magyarok közös örömeiként említi, hogy „Ady műve románul a legjobban hozzáférhető a világon a nem Ady nyelvét beszélő közösségek között”.

Programszerűen, őszinte párosszal mondja ki Csapody, a mai fiatalok nevében: „Az összeköttetés hidverői régi generációk voltak, az újak már a hidonjárók kell hogy legyenek. Adyra figyelve a Dunatájon teendők világos szocialista közösségünkben. [...] Adyra figyelve kell meghallani a Romániába a Dunán induló Németh László figyelemzetését: egy költő műve azzal, hogy itthagytta — nem kész. De Ady hagyatékában mindkét hidfőország nemzedékei megörökölték a beteljesítés kötele-ségét.”

HÁNYADIK NEM A MÁSODIK? (Le Nouvel Observateur, 1978. 691.)

A női munkaerő foglalkozási ágak szerinti megoszlását tanulmányozva Evelyne Sullerot-nak, a világszerte ismert szociológusnak feltűnt egy megmagyarázhatatlan adat: a finommechanikai iparban a nők változatlanul alacsonyabb szakképzettséget igénylő munkafolyamatokat végeznek, még a szocialista országokban is, ahol következetes munkaerőpolitikával igyekeznek felszámolni az aránytalanságot. Képességvizsgáló tesztek segítségével sikerült kideríteni, hogy a nők térérzékelése gyengébb a férfiakénál, nehezebben ismernek fel egy háromdimenziós tárgyat a kétdimenziós alaprajzon. De: ha a nő szakmai lehetőségeinek tudományos vizsgálata valamilyen természettől adott hátrány felismeréséhez vezet, mi marad akkor Simone de Beauvoir sokat idézett kijelentésének érvényességéből, hogy ugyanis „nem születünk nőnek, hanem azzá válunk!”?

Sullerot asszonynak nincsenek — a nőkérdésben sem — ideológiai előítéletei. Ráeszmélt annak szükségességére, hogy a tudomány a mai, leghaladottabb szintjén hallassa szavát az ún. női természet és a kultúra összefüggéseiről. Az azóta elhunyt Nobel-díjas biológus, Jacques Monod támogatta azt a kezdeményezését, hogy a legkülönbözőbb szaktudományok kiemelkedő képviselőinek közreműködésével nemzetközi kongresszuson vitassák meg ezt a napról napra időszerűbbé váló kérdéskomplexust. 1976 szeptemberében a Centre Royaumont pour une Science de l'Homme égisze alatt (s a téma robbanékony töltete miatt a sajtó kizárásával!) összeült a magasszintű tudományos vitafórum, melynek egybegyűjtött anyaga ez év februárjában kötetben is megjelent, *Le fait féminin* címmel. Elméletek és köve-

telések hosszú sora után végre megszólaltak — a tudomány nyelvén — a tények.

S a tények szerint — ellentétben Beauvoir hatásos paradoxonával: az ember igenis nőnek vagy férfinak születik, mielőtt még a család, a társadalom — a különbségeket a legutóbbi időig elmélyítő — hatása érvényesülhetne. A Bibliában, az Isten Ádám bordájából teremtetete Évát. Így lett a női nemből „második nem”. Norbert Bischof professzor, a zürichi egyetem matematikai és kísérleti lélektan tanszékének vezetője a modern biológia álláspontját fogalmazza meg, amikor leszögezi, hogy a természet nem szolgálja a hím felsőbbrendűségének ezt az ideológiáját, de tanúsága semlegesnek sem minősíthető: a természetben a női nem az első, az alapmodell. Számtalan példája „közül egy profánok számára is érthető: a genetikailag hímnemű, vagyis Y kromoszómával rendelkező egyedek kasztrálás útján nőneművé lehet alakítani, a folyamat fordítottja viszont lehetetlen. (A madaraknál viszont a hím az alapnem.) Bischof professzor emlékeztet arra, hogy a férfi élettartama még azokban a vallásos közösségekben is rövidebb, amelyekben a két nem életmódja azonos. Kevesebben tudják, hogy a gyermekkori pszichotikus megbetegedések, a gyengeelműség, valamint a magatartászavarok statisztikailag gyakoribbak a fiú-, mint a leánygyermeknél.

Az embrionális állapotban kezdődő és nem sokkal a születés után kiteljesedő szexuális mutáció nem korlátozódik a nemiszervekre és a belső elválasztású mirigyekre; kitörölhetetlen nyomot hagy az agyon, főként a hipofízis közvetítésével az egész hormonműködést irányítja. Geoffrey Reisman londoni ideggyógyász kimutatta, hogy bizonyos idegpályák működési frekvenciája ebben a zónában a nőnemű egyedek esetében kétszerese a hímnemű egyedeknél tapasztalhatóknak, s a funkciók gyakorlásának módja is eltérő. Agysérülést szenvedett hadirokkantak megfigyelése bebizonyította, hogy a két agyfélteke különböző funkcióit tölti be: a bal oldali irányítja a beszédet, a jobb oldali pedig a térérzékelést. Sandra Witelton az ontariói Hamilton Egyetem pszichiátriájára új kutatási eredményekkel lépett tovább ezen a területen: észrevételei szerint a nőknél a domináns agyfélteke a bal oldali, s ez magyarázza a gyermekkorban a lányoknál hamarabb fejlődő verbalizálást, és azt a térérzékelési nehézséget is, amelynek szakmai hátrányaira Evelyne Sullerot hívta fel a figyelmet.

A kongresszus résztvevői a felsoroltak

és egyéb kutatások ismeretében hangsúlyozzák, hogy a női természet mint specifikum különböző kultúrákban más-más módon érvényesül térben és időben meghatározott partikularitások függvényeként. Biológusok és őskorkutató történészek egyetértenek abban, hogy például a gyűjtögető halász-vadász életforma több mint egymillió éve alatt a nő ivarérett kora lelegejétől a biológiailag maximális gyakorisággal szült, terhességeivel párhuzamosan szoptatott, a havi ciklust ennél fogva nem ismerte, s tekintetbe véve az élettartam rendkívüli rövidségét, nem érte el a klimax idejét. Az, amit tehát „örök női“-nek neveznek, egyáltalán semmit sem jelent a

tudományosság számára. Néhány szakember, az angol Short, a belga Terin, a francia Baulieu egészen addig a feltételezésig merészkedik, hogy semmi sem támasztja alá a nő mai bioszociális státusának egyedüli és végleges érvényességét. A változás irányát jelzi, hogy a mai statisztikai átlagnak tekinthető anya még nem öreg, amikor gyermekei már felnőttek. A nők biológiai értelemben vett felszabadulásával minden bizonyonnyal a civilizáció új szakasza kezdődik. És nemcsak az ő számukra. Mert új módon viszonyulni a természethez annyi, mint új művelődési struktúrákat teremteni, új értékrendet, más szokásokat. S talán az utóbbi a legnehezebb.

szociális életmódjával szemben a biológiai természetükben a női természetnek a férfiéval szembeni különbségeit a biológusok és a történészek egyetértenek abban, hogy a gyűjtögető halász-vadász életforma több mint egymillió éve alatt a nő ivarérett kora lelegejétől a biológiailag maximális gyakorisággal szült, terhességeivel párhuzamosan szoptatott, a havi ciklust ennél fogva nem ismerte, s tekintetbe véve az élettartam rendkívüli rövidségét, nem érte el a klimax idejét. Az, amit tehát „örök női“-nek neveznek, egyáltalán semmit sem jelent a

tudományosság számára. Néhány szakember, az angol Short, a belga Terin, a francia Baulieu egészen addig a feltételezésig merészkedik, hogy semmi sem támasztja alá a nő mai bioszociális státusának egyedüli és végleges érvényességét. A változás irányát jelzi, hogy a mai statisztikai átlagnak tekinthető anya még nem öreg, amikor gyermekei már felnőttek. A nők biológiai értelemben vett felszabadulásával minden bizonyonnyal a civilizáció új szakasza kezdődik. És nemcsak az ő számukra. Mert új módon viszonyulni a természethez annyi, mint új művelődési struktúrákat teremteni, új értékrendet, más szokásokat. S talán az utóbbi a legnehezebb.

Agoston András, Lászlóffy Aladár és Boér Ferenc a Korunk Galéria Költők és grafikusok című kiállításának megnyitóján (Kabán József fotókompozíciója)

BÁNYÁSZ GYÖRGY (Budapest). — Rendszeres olvasója, példányonkénti vásárlója vagyok a *Korunk*nak, de — érthetően — éppen az *Ady*-számból már nem jutott nekem. Nem csupán magának az orgánumnak vagyok odaadó olvasója, hanem — bár visszapillantva — feledhetetlenül tanulmányozom, folytonosan visszatérőleg a halálában is eleven alapító, Gaál Gábor műveit és a vele kapcsolatos irodalmat. — Jómagam nyugdíjas hírlapíró, műfordító, lektor vagyok, és jöllehet a 75. életévemnél tartok, ugyanazzal a lendülettel csodálom és tanulmányozom *Ady* művét és életét, halálát, feltámadását, valóságos megdicsőülését, mint kölyökkoromban... Annak idején személyesen is megismerkedtem *Ady*val Nagy Endrééknél; ennek a találkozásnak az utolsó tanúja Nagy Endre lánya, Kató, Cs. Szabó László felesége volt. Aztán megismerkedtem *Ady* családjával és a barátaival: Bölöni Györggyel, Hatvany Lajossal, Dénes Zsófiával... — Engedjék meg, hogy két ereklyét amelynek előszava *Ady*nak *A Tűz márciusa* című verse, valamint az *Ady*-centenárium napján lebélyegzett *Ady*-boríték ma már ritkaságszámba menő példányát. — Ha valamiben rendelkezésükre állhatok, igaz örömmre szolgál majd...

A KORUNK HÍREI

Március 30-án a beszercei szabadegyetem hallgatóival találkozott Veress Zoltán. Április 7-én a kolozsvári Gaál Gábor irodalmi körben — *Milyen lehetne a fiatalok lapja?* címmel — Aradi József tartott vitaindítót. Ugyanő április 12-én Aradon a középiskolás Irodalmi Olimpia országos szakaszán résztvevő diákokkal találkozott. Április 13-án Désen, az irodalomtanárok szakmai véglegesítő tanfolyamán Kántor Lajos tartott előadást *A mai romániai magyar irodalom funkcióvállalása és az újabb regénymodellek* címmel, április 22-én pedig Sepsiszentgyörgyön, a nemzetiségi színházi kollokviumon olvasott fel vitaindítót a romániai magyar színházak időszerű kérdéseiről.

A Korunk Galéria márciusi-áprilisi műsorából:

Március 18.: Gaál András (Csíkszereda) akvarelljei. — A megnyitón Csiki László olvasott fel verseiből, majd Szalay Miklós *Fuvola-zongoraszonátájának* I. tétele hangzott el — László Ferenc és Jánky Ilona előadásában — hangszalagról.

Április 1.: Tamás Pál (Marosvásárhely) fémdomborításai. — A megnyitón Török Katalin, az Állami Magyar Színház művésznője olvasott fel trefás széki meséket Nagy Olga *Parasztdekameronjából*, Zakariás Attila csángó népdalokat énekelt meg játszott dorombon és kobzon.

Április 15.: Vinczeff László (Zágon) olajfestményei. — A megnyitón Farkas Árpád verseiből Pásztor János, az Állami Magyar Színház művésze olvasott fel, a "Bodzafa-együttes" (Székely Levente, Papp István, Kostyák Alpár és Porzsolt Antal, valamint Csorja Viola szólóénekes) mezőségi népi muzsikát adott elő.

A SZÍNHÁZMŰVÉSZETI KÉRDÉSEKET ELEMZŐ JÚNIUSI SZÁMUNK TARTALMÁBÓL:

Kántor Lajos: Hálátlan színház, hálás publikum? (avagy...) —
Szőcs István: Szórakoztató színház. — **Sütő András:** Írói valóság a közönségről. — **Marosi Péter:** Színikritikától a dramaturgiáig. — **Gáll Ernő:** Az „egyenes tartás” dramaturgiája és filozófiája. — (Május 15-ig a postán még előfizethető!)

A Korunkról írnák

Nemcsak évtizedekkel s évszázadokkal ezelőtt, nem, Erdély a magyar szelleméletnek ma is önálló góca. Sajátos gondolkodással, sajátos érdeklődéssel, figyelemreméltó saját termékekkel. A kolozsvári Korunk olyan fórum, ahol ez a szellem megnyilvánulhat, megnyilvánul. A hazai piacon alig akad hasonló jellegű folyóirat. (Talán a Vigilia? De ott a világnézet más.) Egyszerre közöl szépirodalmi és szakcikket, egyszerre tanít és szórakoztat, egyszerre szolgálja a művészek és szakemberek magyar nyelven megszólalását és széles rétegek-tömegek magyar kulturális tájékoztatását. Nem könnyű feladat. A sokféle elvárás veszélyt is rejt: a szétaprózódás veszélyét. A szerkesztőség tematikus számokkal védekezik ellene. Azt gondolnánk, ezt nem mindenről lehet, például a tömegkommunikációról aligha. Tévedés! A Korunk júniusi száma bravúrosan bizonyítja, lehet. A sokféle elvárásra a folyóirat olyan sokféle megközelítéssel felel, amiről ebben a témában még álmodni is alig mertünk.

RÁDIÓ ÉS TELEVÍZIÓ SZEMLE